

Spannend spel

‘God is onderweg en Hij heeft zijn mensen meegenomen.’ Dat klinkt anders dan ‘de kerken lopen leeg’. Minstens lijkt het initiatief er- gens anders te liggen: het zijn niet de mensen die weglopen, maar het is God die hen ontvoert en dat ongetwijfeld met goede bedoelingen. Ondertussen suggereert de slagzin ook dat waar God eertijds een ‘stabilitas loci’ (vaste woon- en verblijfplaats) kende, Hij zijn mensen nu langs nieuwe plaatsen en door andere omgevingen loodst. En onderweg moeten er nieuwe rust- en pleisterplaatsen aangelegd worden om het gezelschap tot elkaar en tot zichzelf te brengen. Het onderweg-zijn brengt beeldredacteur René Rosmolen in dit *Handelingen*-nummer treffend in beeld met een fotoverslag van zijn pelgrimsfietsstocht naar Santiago de Compostella in Spanje.

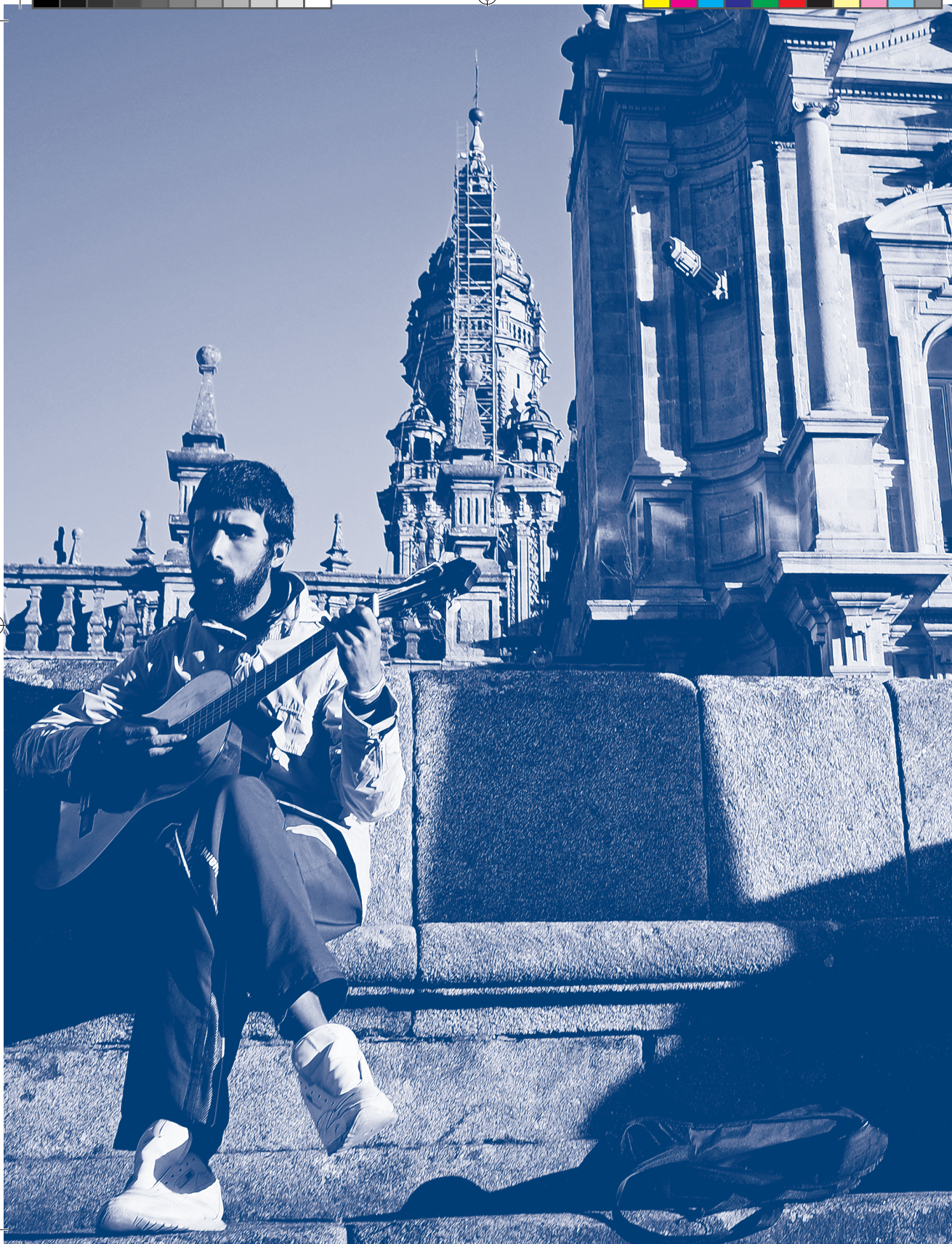
Geloof is inderdaad mobiel, fluïde of – zoals het elders in dit nummer uitgedrukt wordt – liminaal geworden. Dat vergt vernieuwing van gemeenschap, experimenteren in kerkelijke organisatievormen, en incultureren in een veranderende samenleving. Het zijn evenvele aanduidingen van wat in dit themanummer wel wordt aangeduid met het trefwoord ‘pionieren’.

Nu vat ik ‘pionieren’ zelf graag in termen van het schaakspel op. Pionnen zijn zoals bekend de eerste linies van de opstelling waarin het voetvolk optrekt tegen hoger geplaatste stukken. Pionnen leggen doorgaans het loodje, maar niet zonder in de opening via uitwisseling strategische stellingen op te bouwen, openingen te bieden tijdens het middenspel of – in het eindspel – zelfs te promoveren. Wat ik met dat beeld van het schaakspel bedoel, is natuurlijk dat pionieren vooral een doelgerichte en op winst beluste vorm van onderweg-zijn aanduidt, die voortdurende afweging vergt van de te zetten stappen. Zodra een pion vooruitgeplaatst is, kan hij immers niet meer terug – zoals menig ambitieuze schaker tot zijn leedwezen moet leren.

Natuurlijk staat de metafoor van de pion ook voor het besef dat we met een spannend spel bezig zijn. Zal het lukken om ‘God en zijn mensen onderweg’ weer onderdak te geven? Die spanning blijkt inderdaad inherent aan het kerkelijk pionieren, wanneer je de bijdragen in het voorliggende exemplaar van *Handelingen* leest. Hans Schaeffer en Sake Stoppels, die de redactie hebben gevoerd over dit themanummer, zijn er inderdaad in geslaagd om in praktijkverhalen en theologische reflecties van diverse auteurs een samenhangend verslag te bieden van wat evenzeer spannend als noodzakelijk is: vernieuwing van kerkelijke gemeenschap. De pionnen zijn gezet! <

*Hans (prof.dr. J.B.A.M.) Schilderman is hoofdredacteur van Handelingen en hoogleraar Religie en Zorg aan de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.
h.schilderman@ftr.ru.nl*

Pionieren, een momentopname

In de wereld van gemeentestichting is een hausse aan vernieuwende projecten gaande, die geen eendagsvliegen blijken te zijn. Juist omdat pioniersarbeid vaak ‘*on the cutting edge*’ wordt verricht, kunnen we er van leren. Dit themanummer van *Handelingen* biedt zicht op een boeiend proces van kerkvernieuwing en wil bijdragen aan de doordening van kerk-zijn.

In 2008 verschijnt het boek *Als een kerk (opnieuw) begint. Handboek missionaire gemeenschapsvorming*. Het boek richt de aandacht op de wereld van kerkelijke pioniers. Na een (kerk)historische schets rond gemeentestichting worden tien projecten in beeld gebracht en aansluitend volgen reflecties aangaande praktisch-theologische kwesties die bovenkomen wanneer nieuwe vormen van geloofsgemeenschap worden gezocht en ontwikkeld.

Van de tien beschreven voorbeelden van gemeentestichting zijn er medio 2017 acht nog steeds in de lucht en soms zelfs uitgegroeid tot een grote geloofsgemeenschap. Eén heeft iets als een herstart meegemaakt onder een andere naam, slechts één is definitief gestopt. Het gaat hier dus niet om eendagsvliegen. Dat spoort met Brits onderzoek onder zogenaamde *Fresh Expressions* waarin een lage *mortality rate* wordt gemeld (Jackson 2015, 169).

Breed protestants front

Als een kerk (opnieuw) begint markeert het begin van wetenschappelijke reflectie op de zoektocht naar kerkelijke vernieuwing in de vorm

< *Santiago de Compostella, Spanje*

van pioniersarbeid. Opmerkelijk daarbij is dat met name een aantal kleinere orthodox-protestantse kerken hier het voortouw nemen. Later volgt de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), die het pionieren een fundamentele plaats geeft binnen haar zoektocht naar missionair kerk-zijn. Daar waar vrijwel alle budgetten naar beneden worden bijgesteld, wordt de begroting voor missionair werk verhoogd.

De ambities daarbij zijn niet gering: volgens het beleidsplan *Met hart en ziel* van de Dienstorganisatie uit 2012 moeten er in 2016 niet minder dan honderd pioniersplekken zijn. Uiteindelijk zijn het er eind 2016 84 (PKN-rapport *Op hoop van zegen*) en staat de teller medio 2017 in de buurt van de honderd. Aandacht is er daarbij ook voor monastieke vormen van geloofsgemeenschap (Israël 2015).

Ook binnen bijvoorbeeld de Unie van Baptistengemeenten heeft pioniersarbeid een hoge vlucht genomen (Blok 2016). We zien over een breed protestants front kerken zoeken naar nieuwe gestalten van geloofsgemeenschap en presentie.

Het genoemde PKN-rapport *Op hoop van zegen* is bedoeld als tussenbalans van acht jaar pionieren binnen de Protestantse Kerk. In dit

>

rapport worden ook tal van inhoudelijke en organisatorische uitdagingen op tafel gelegd. In dit nummer van *Handelingen* nemen we een aantal van die thema's op. We kunnen pioniersprojecten zien als de *Research & Development*-afdeling van de kerken. Juist omdat pioniersarbeid vaak 'on the cutting edge' wordt verricht, kunnen we er van leren.

Rooms-katholieke aandacht

Pionieren lijkt vooral een protestantse bezigheid te zijn. In ieder geval zien we op rooms-katholiek erf maar weinig soortgelijke ontwikkelingen. Pionieren lijkt ook geen speerpunt te zijn van de kerkelijke leiding. Dat betekent overigens allerm minst dat er geen interesse in is.

Illustratief is hier het recente boek van Petra Stassen en Ad van der Helm, *God is verhuisd* (2016). In dit boek richten ze zich vooral op de Rooms-Katholieke Kerk, maar er is ook substantiële aandacht voor vernieuwingsbewegingen binnen de Protestantse Kerk. In dat kader besteden de auteurs ook aandacht aan de pioniersprojecten.

Omdat alle kerken uitgedaagd worden om tot vernieuwing te komen, is deze aandacht toe te juichen. Daarom hebben we in dit nummer van *Handelingen* ook nadrukkelijk gezocht naar auteurs die vanuit hun rooms-katholieke achtergrond kunnen bijdragen aan de noodzakelijke reflectie op de zoektocht naar kerkelijke vernieuwing.

Openingsartikel

Het openingsartikel is van de hand van de missioloog Stefan Paas. Het is gebaseerd op zijn in 2016 verschenen boek *Church Planting in the Se-*

cular West. Hij onderscheidt drie typen motivatie voor het komen tot nieuwe geloofsgemeenschappen: confessionele zuiverheid, (kwantitatieve) groei en innovatie. Zijn eigen betrokkenheid bij de wereld van kerkplanting wordt vooral gevoed vanuit die laatste motivatie. Paas ziet pioniersplekken als belangrijke experimenteerplekken om tot kerkvernieuwing te komen.

Overzichtsbijdragen

Vervolgens wordt in twee artikelen een overzicht gegeven van de stand van zaken binnen twee kerken in Nederland. Martijn Vellekoop vat het al genoemde PKN-rapport *Op hoop van zegen* samen. Menco van Koningsveld geeft een overzicht van vernieuwing binnen de Rooms-Katholieke Kerk (RKK) in Nederland.

Daar waar binnen de PKN de pioniersarbeid sterk wordt gestimuleerd vanuit de landelijke kerk, is binnen de RKK het beeld veel diffuser en is er beleidsmatig gezien minder systematische ondersteuning vanuit de bisdommen.

Reflecties

We vervolgen het nummer met een viertal reflectie-artikelen. De eerste bijdrage daarbinnen staat dicht op de praktijk en is van de hand van promovenda Marinka Verburg. Zij vraagt aandacht voor de dimensie van (geloofs)-gemeenschap in pioniersgemeenschappen. Binnen de groep van kerkelijke initiatiefnemers bestaan uiteraard ideeën over wat (geloofs)-gemeenschap is. Langs de weg van etnografisch onderzoek heeft ze echter ook willen peilen wat (geloofs)gemeenschap voor de deelnemers zelf betekent. De eerste resultaten van het onderzoek zijn in zekere zin ontvullend. Deel-

nemers beleven zeker gemeenschap, maar zijn daar lang niet altijd ook echt op uit. Ze komen vaak primair voor activiteiten.

Het tweede artikel neemt ons wat verder mee naar een buitenperspectief. Liesbeth Pulinckx staat stil bij de receptie van de anglicaanse *Fresh Expressions*-beweging binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Vlaanderen. Hoeveel ruimte en energie is er voor nieuwe gestalten van geloofs-gemeenschap binnen de bestaande kerk, zowel op het grondvlak als bij de kerkelijke leiding? Pulinckx benadrukt het belang van authenticiteit en het bijhouden van woord en daad. Beleidsmatig is er de noodzaak minder centralistisch te gaan denken. Op dat punt vindt ze paus Franciscus aan haar zijde.

Een derde reflectie betreft het hogere systeem-niveau van de relatie tussen de moederkerken en gemeentestichtingsprojecten. Het is geschreven door Henk Geertsema en Hans Schaeffer, beiden verbonden aan de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), een van de kleinere orthodox-protestantse kerkgenootschappen in Nederland. Binnen dit kerkgenootschap is de pioniersbeweging al vroeg gestimuleerd. Een centraal begrip in hun artikel is 'liminaliteit' (Victor Turner). Pioniersprojecten blijken vaak expressie te zijn van de transitiefase waarin kerken zich bevinden. Nieuwe vormen van kerk-zijn komen als een boemerang terug bij de bestaande kerken. Ze stellen indringende en soms ook ongemakkelijke vragen.

Een laatste reflectieve bijdrage zoomt nog wat verder uit. Nadine van Hierden en Sake Stoppels beschrijven vooral de plaats van pioniersplekken binnen denominaties en hun relatie tot bestaande geloofsgemeenschappen. In hoeverre is 'a mixed economy' mogelijk en wenselijk? Zij borduren

verder op Turners concept van liminaliteit.

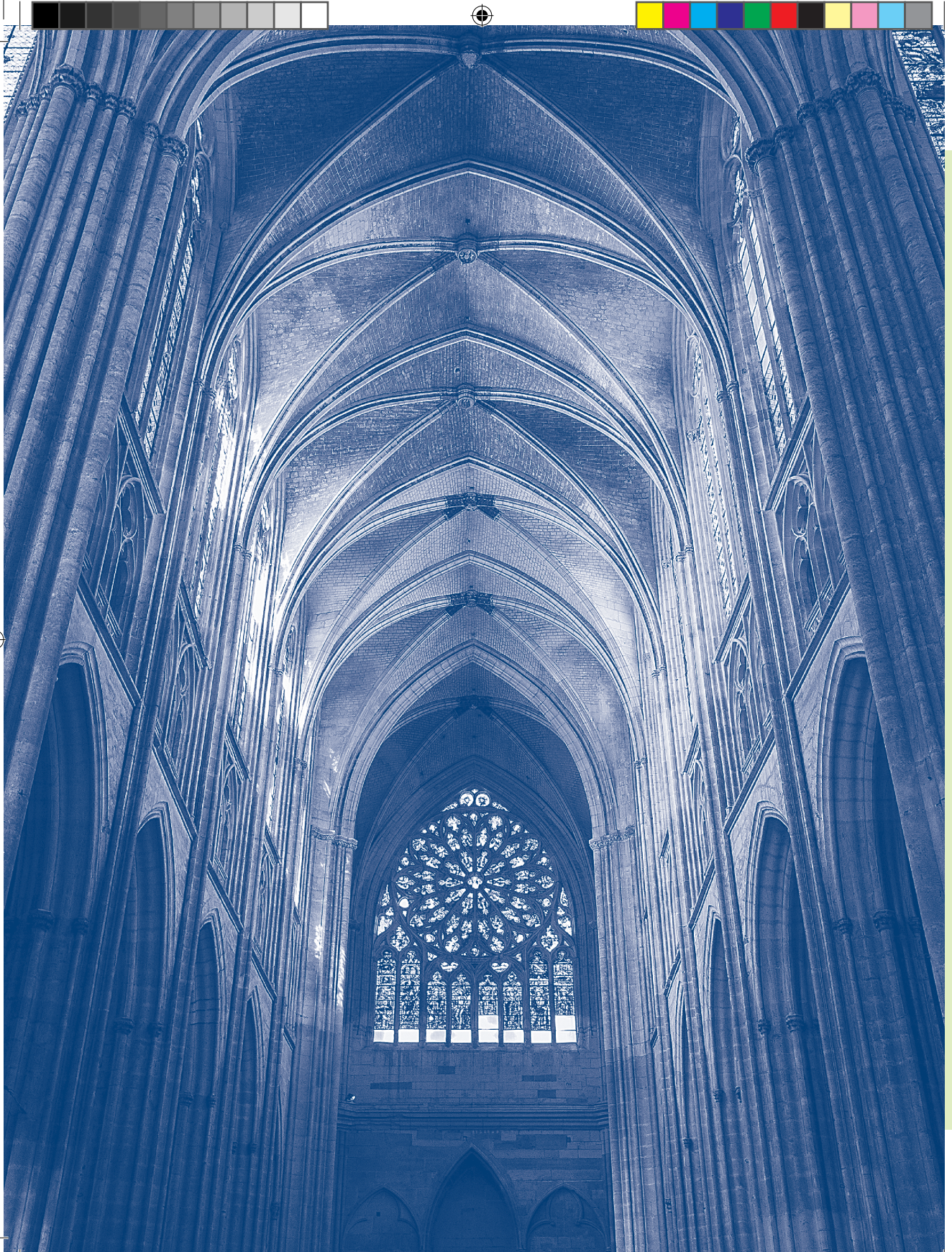
Dit *Handelingen*-nummer biedt een moment-opname in een boeiend proces van kerkvernieuwing. Zo wil het bijdragen aan de doordiening van kerk-zijn voorbij elke vanzelfsprekendheid.

Literatuur

- Blok, O. (red.) (2016). *Avontuur van geloof. Praktijkverhalen van gemeentestichting met reflectie voor heel de kerk*. Baptistica Reeks nr. 11. Amsterdam: Baptistenseminarie.
- Israël, R. (2015). *Monastiek pionieren. Een verkenning*. Als pdf te downloaden: www.protestantse-kerk.nl/geroepen-tot/missionair-werk/pionieren-verdieping/downloads#recommendationform (26 januari 2017).
- Jackson, B. (2015). *What Makes Churches Grow?* London: Church House Publishing.
- Noort, G. e.a. (2008). *Als een kerk (opnieuw) begint. Handboek missionaire gemeenschapsvorming*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Paas, S. (2016). *Church Planting in the Secular West. Learning from the European Experience*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Protestantse Kerk (2017). *Op hoop van zegen. Ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren*. Utrecht: Protestantse Kerk in Nederland.
- Stassen, P. & Helm, A. van der (2016). *God is verhuisd. Naar nieuwe gelovige gemeenschappen*. Heeswijk: Berne Media.

Hans (dr. J.H.F.) Schaeffer is universitair hoofddocent Praktische Theologie aan de Theologische Universiteit Kampen.
jhschaeffer@tukampen.nl

Sake (dr. S.) Stoppels is universitair docent Praktische Theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en wetenschappelijk beleidsmedewerker binnen de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland.
s.stoppels@vu.nl

Waarom kerkplanting?

Tijdens een lezing kreeg ik onlangs de vraag waarom ik ooit ‘voor mezelf begonnen’ was. De vraag sloeg op mijn activiteit in Via Nova, een Amsterdamse kerk die in 2006 is opgericht vanuit de Christelijke Gereformeerde Kerken. De vraagsteller voegde eraan toe dat dit stichten van nieuwe gemeenten op een plek waar al zoveel kerken waren hem irriteerde. Is het niet veroordelend naar andere kerken, die blijkbaar niet goed genoeg zijn? Is het niet arrogant? Kies je niet de gemakkelijkste weg door het niet te willen uithouden met een oude kerk waarin je niet zomaar opnieuw kunt beginnen?

Nog niet zo lang geleden was dit gevoel gemeengoed in de grotere kerken.

Kerkplanting – het stichten van nieuwe kerken – werd vrij algemeen gezien als sektarisch gedoe. Fatsoenlijke, oecumenisch gezinde kerken deden er niet aan. Maar dat is pijlsnel aan het veranderen. Waar kerkplanting in de vorige eeuw vooral het domein was van ‘vrije groepen’ en ‘evangelischen’, later gevolgd door de migrantenkerken, sloegen eind jaren negentig ook enkele kleinere gereformeerde kerkgenootschappen aan het kerkplanten.

De redenen waren divers: groeiend missionair bewustzijn, de verdamping van deze kerken in de grote steden, en ook de invloed van de Re-deemer Presbyterian Church in New York. Deze gereformeerde kerk, onder leiding van Tim Keller, kreeg al snel een belangstellend Nederlands publiek, vooral uit de hoek van vrijgemaakt-

gereformeerden en christelijk-gereformeerden.

Inmiddels zijn we alweer een paar stappen verder. Ook de Protestantse Kerk in Nederland heeft kerkplanting omarmd, onder het wat neutralere label van ‘missionair pionieren’. Daarmee lijkt de trend in Nederland op die in Engeland, Duitsland en de Verenigde Staten. Ook daar brak kerkplanting aan het begin van deze eeuw door vanuit de vrijkerkelijke marge naar de ker-

kelijke hoofdstroom.

De invloed van de zogeheten ‘Fresh Expressions’ in Engeland

speelde daarbij een voorname rol. Kerkplanting bleek hier goed te kunnen aansluiten bij het oude volkskerkelijke verlangen een kerk te willen zijn voor de hele natie.

De enorme pluralisering van het volk in de laatmoderne tijd vraagt intussen wel om een grotere diversiteit van kerkvormen, waarmee een belangrijke motivatie voor nieuwe missionaire gemeenschapsvorming een feit wordt. Zo heeft elke kerk haar eigen redenen om eraan te

Kerkplanting bleek goed te kunnen aansluiten bij het oude volkskerkelijke verlangen een kerk te willen zijn voor de hele natie

< Kathedraal in Auxerre, Frankrijk

>

beginnen, maar de conclusie lijkt gerechtvaardigd dat kerkplanting niet meer weg te denken is uit het Nederlandse kerkelijke landschap.

Intussen blijft daarbij wel de vraag legitiem wat kerkplanting rechtvaardigt in een land waar al zoveel kerken zijn.

Welke redenen worden hiervoor gegeven door degenen die zich ermee bezighouden?

In wat volgt presenteer ik aan de hand van mijn recente boek *Church Planting in the Secular West* (2016) een overzicht van motieven achter kerkplanting in Europa. De drie belangrijkste motieven zijn: confessionele redenen, het motief van (getalsmatige) groei, en het verlangen naar vernieuwing van de kerk. Voordat ik deze motieven bespreek, volgt eerst een korte geschiedenis van het begrip ‘kerkplanting’.

Van *plantatio ecclesiae* tot kerkplanting

Bij het woord ‘kerkplanting’ ligt het voor de hand om ‘kerk’ te nemen als het object van ‘planten’. Kerkplanting veronderstelt dus een min of meer welomschreven idee van wat een ‘kerk’ is: iets wat opgepakt kan worden en vervolgens ergens anders ‘geplant’. Wellicht is dit de reden dat we in het Nieuwe Testament het begrip nog niet tegenkomen, in tegenstelling tot het planten van het ‘Koninkrijk’ of het ‘evangelie’. Het kerkbegrip is in het Nieuwe Testament blijkbaar nog onvoldoende uitgekristalliseerd om al geobjectiveerd te kunnen worden.

Pas wanneer de ecclesiologie vorm begint aan te nemen, is er ook voor het eerst sprake van ‘kerkplanting’. Een klassieke tekst is die van de

kerkvader Irenaeus (tweede eeuw) die in zijn *Tegen de ketters* spreekt van de kerk ‘die als het paradijs in deze wereld is geplant’. Voor de vroege christenen verwees de planting van de kerk (*plantatio ecclesiae*) primair naar de oorsprong

van de kerk in God, en naar haar universele karakter. God had de kerk eenmaal geplant

op aarde, waarna zij zich over de hele wereld kon uitbreiden.

Hier en ook in de latere rooms-katholieke theorievorming heeft ‘kerkplanting’ dus een eenmalig karakter: het gaat om de stichting van de kerk in onontgonnen gebied. Een eenmaal geplante kerk breidt zich uit door evangelisatie, maar dat doet geen afbreuk aan het feit dat de planting van de ene kerk het fundament is van alle daaropvolgende missionaire activiteit.

Deze benadering, waarin alle nadruk ligt op de goddelijke oorsprong en de universaliteit van de ene Kerk, verandert na de Reformatie. De veelheid van kerkelijke stromingen die het gevolg is van de Reformatie maakt het mogelijk om het begrip ‘kerkplanting’ in het meervoud te hanteren: het planten van kerken. Het begrip gaat nu ook functioneren op plaatselijk niveau: het stichten van nieuwe ‘gemeenten’.

Voor al na de grote revivals in Engeland en de Verenigde Staten in de achttiende en negentiende eeuw komt dit werk steeds meer in het licht te staan van zendingsverlangen. De nieuwe kerkgenootschappen die opkwamen uit deze opwekkingen, zoals de methodisten en de baptisten, breidden zich gestaag uit in wat door velen toen nog werd beschouwd als ‘christelijk’ gebied. Op de klassieke zendingsvelden in Afri-

Groeiende efficiëntiedruk midden twintigste eeuw, waarbij kerkplanting geleidelijk aan een ‘methode’ wordt voor kerkgroei

ka en Azië hielden alle kerken zich ermee bezig, waarbij zij vaak tegen elkaar op concurreerden waar het ging om aantallen nieuwe zendingsposten en gemeenten.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw zien we een versnelling en intensivering van kerkplanting. Dit gebeurt onder de druk van het verlangen om zo snel mogelijk de hele wereld te bereiken met het evangelie. De anglicaanse zending Roland Allen pleit in de jaren twintig van de twintigste eeuw voor meer zelfstandigheid voor de 'nieuwe kerken' op het zendingsveld. Te lang werden die paternalistisch aan het lijntje gehouden, zodat zij afhankelijk bleven van het Westen. Allen wilde een spontane beweging op gang brengen van zichzelf vermenigvuldigende kerken, en dat kon volgens hem het beste door de apostel Paulus na te doen, en nieuwe gemeenten snel op eigen benen te zetten.

De Amerikaanse zendeling Donald McGavran, de vader van de 'kerkgroebeweging', gaat nog verder: in zijn optiek is het doel van zending de numerieke groei van de kerk, en de beste methode daarvoor is het stichten van zoveel mogelijk nieuwe gemeenten. Die zijn immers veel beter in staat om nieuwe bekeerlingen te trekken, en in het algemeen leggen zij zich ook meer toe op evangelisatie. Zo zien we in het midden van de twintigste eeuw een groeiende efficiëntiedruk, waarbij kerkplanting geleidelijk aan een 'methode' wordt voor kerkgroei.

Deze benadering heeft nog altijd grote populariteit, zeker in Amerika, maar wordt momenteel op veel plekken afgelost door een nieuwe

motivatie die onder andere is ingegeven door groeiende teleurstelling met de ideologie van kerkgroei. De nieuwe benadering, waarvan we de eerste sporen zien in Engeland, legt zich toe op het vormen van nieuwe gemeenschappen als bronnen van vernieuwing. Het rapport *Mission-Shaped Church* (2002) van de *Church of England* is een belangrijke mijlpaal in deze nieuwe aanpak.

Intussen zijn ook andere motieven, zoals kerkgroei, nog altijd springlevend. We bespreken nu de drie motieven die we in de inleiding al noemden.

Confessionele redenen

De oudste reden om nieuwe kerken te planten is ongetwijfeld ingegeven door confessionele ijver. In feite hebben alle protestanten hun kerkelijke identiteit te danken aan deze motivatie tot nieuwe kerkvorming. Na de Reformatie wordt die motivatie versterkt door confessionalisering: de overtuiging dat de eenheid van een natie, stad of geloofsgemeenschap uiteindelijk berust op eensgezindheid in de leer. Wanneer die overtuiging stevig heeft postgevat, ligt een argument voor afsplitsing en nieuwe kerkvorming altijd om de hoek.

We zouden dit argument echter tekortdoen wanneer we er louter

dogmatische gelijkhebberij in zouden ontwarren. Door de eeuwen heen zijn er in Europa telkens nieuwe christelijke bewegingen ontstaan die kritiek hadden op de bestaande kerken, omdat die in hun ogen te weinig deden aan de doorgaande evangelisering van Europa. We kunnen daar van alles van vinden, maar het is

Juist de mensen in de marge van het Europese christendom waren bereid hun vrijheid en soms hun leven te geven

Mozarabische Bijbel van St. Isidorus, ca. 960, Mozarabische abdij van Valeránica, Archivo Capitular de la Real Colegiata de San Isidoro de León

belangrijk om te noteren dat veel van wat we nu algemeen geaccepteerd hebben inzake de relatie tussen kerk en zending, zijn wortels heeft in deze marginale bewegingen.

We kunnen hier denken aan de wederdoopers (anabaptisten) die in de vroege zestiende eeuw de territoriale benadering van christendom afwezen, en in plaats daarvan alle nadruk legden op christendom als een vrijwillige en veeleisende keus, die werd gemarkeerd door de doop op geloof. We kunnen ook denken aan de

*Sommige kerkgenootschappen hebben
het adagium dat kerkplanting kerkgroei
veroorzaakt zelfs zo ongeveer tot confessionele
status verheven*

latere piëtisten in Duitsland en de methodisten in Engeland die deels soortgelijke opvattingen hadden, maar ook nieuwe organisatievormen introduceerden: democratisch, gebaseerd op een 'religie van het hart', en interkerkelijk.

De eerste protestanten die aan wereldzending gingen doen waren de Hernhutters in Duitsland, terwijl Wesley's methodistische predikers rondreizende vormen van bediening lieten zien in een Europees christendom dat nog vooral statisch rondom de parochie was georganiseerd.

De baptistische prediker Johann Oncken uit Duitsland was in de negentiende eeuw de eerste die ronduit over de gemeente sprak als over een 'missionair genootschap', terwijl elke baptist volgens hem een 'zendeling' was.

Dit was toentertijd ongehoorde taal, en het was ook niet zonder risico's om zulke dingen te beweren. Hoewel de negentiende-eeuwse baptisten en methodisten niet zo wreed werden ►

vervolgd als de zestiende-eeuwse anabaptisten, leden ook zij tot diep in de negentiende eeuw in veel landen onder gevangenisstraffen, verbeurd-verklaringen en gedwongen ballingschap.

Wortels en kenmerken

Deze oervorm van protestantse kerkplanting heeft zodoende zijn wortels in confessionalisme en revivalisme. Vrijwel al deze bewegingen hadden een aantal kenmerken gemeen, kenmerken die we vandaag de dag nog aantreffen bij migrantenkerken en pentecostalen. Allen legden zij nadruk op terugkeer naar het Nieuwe Testament als de bron van alle geestelijke vernieuwing. Dit hield ook in dat bepaalde praktijken, zoals de gelovigendoop of de liefdemaaltijd, opnieuw geïntroduceerd werden. Zij spraken hun zorg uit over de toestand van hun samenlevingen op ethisch en sociaal gebied, en spanden zich in daaraan iets te

doen door evangelieverkondiging en allerlei praktische inzet. Ook waren deze bewegingen vaak de bron van allerlei vernieuwende praktijken zoals gebedsnachten, huiskringen, rondreizende bedieningen, en dergelijke.

Deze vorm van confessionele kerkplanting is dus gebaseerd op een fundamentele, vaak missionaire, kritiek op andere kerken – met name op hun territoriale benadering van christen-zijn. Hoewel veel van dit soort kerkvorming achteraf terechte schaamte en ongemak oproept vanwege de soms futiele redenen waarom de kerk weer eens gescheurd moest worden, moeten we niet uit het oog verliezen dat juist deze marginale bewegingen ook het missionaire geweten

van het Europese christendom vormden, en dat zij de bron zijn geweest van veel missionaire inzichten. Hoewel tegenwoordig bijna elke christelijke stroming het erover eens is dat de kerk missionair is naar haar aard, waren het niet de grote kerken die dit inzicht het eerst formuleerden. Het missionaire geweten is geboren in de marge van het Europese christendom, en het zijn juist de mensen in deze marge geweest die bereid waren hiervoor hun vrijheid en soms hun leven te geven.

Intussen roept deze motivatie van kerkplanting wel steeds meer terechte vragen en kritieken op in een sterk geseculariseerde samenleving. Confessionele kerkplanting lijkt vaak meer gericht op het bekritisieren van andere kerken en het bereiken van ‘nominale’ christenen dan op het bekritisieren van de ‘machten’ en

***Niet zomaar voorbijgaan aan het gegeven dat de kerk
blijkbaar ook in een seculiere samenleving wel degelijk
hoop mag koesteren bekeerlingen te trekken***

het bereiken van de wereld. De kerkelijke monopolies van vroeger zijn gebro-

ken, terwijl veel kerken hun missionaire roeping hebben (her)ontdekt. Tegen die achtergrond zal de vrijkerkelijke traditie zichzelf opnieuw moeten uitvinden, om niet van de creatieve marge in de achterhoede te belanden.

Getalsmatige groei

Hoewel het confessionele motief nog altijd een rol speelt onder evangelicale kerkplanters, gaat in de loop van de tweede helft van de vorige eeuw, het groeimotief een steeds sterkere rol spelen. Hier heeft de zogeheten ‘kerkgroeibeweging’, onder leiding van Donald McGavran en Peter Wagner, grote invloed. Binnen deze beweging geldt het vormen van een nieuwe ge-

meente als een belangrijk instrument voor het tweewegbrengen van groei. Tal van onderzoeken worden aangevoerd om dit te ondersteunen, wat de beweging ook een aura van wetenschappelijkheid geeft.

Begrijpelijk genoeg heeft deze benadering veel invloed. Er gaat een bijna onweerstaanbare aantrekkingskracht uit van de stelling dat er inderdaad een zekere methode bestaat om de kerk te laten groeien, mits zij maar ondernemend durft te zijn en voortdurend nieuwe vestigingen opent.

De achterliggende gedachte is dat nieuwe kerken meer speelruimte bieden aan ondernemend leiderschap en missionaire creativiteit. Ook sluiten zij beter aan bij nieuwe bevolkingsgroepen of jongere generaties. Ten slotte kan een beetje gezonde competitie tussen kerken ook geen kwaad; wanneer kerken er niet meer vanzelfsprekend op kunnen rekenen dat de mensen toch wel komen, zullen zij actief moeten werven. Nieuwe gemeenten lopen daarbij natuurlijk voorop, omdat hun bestaan afhangt van de vraag of zij het klaarspelen een gemeenschap op te bouwen. Zij prikkelen op hun beurt weer bestaande kerken om ook een stapje harder te lopen, en zo bevorderen kerkplantingen op allerlei manieren de groei van de kerk.

Tot zover de theorie. Bovenstaand verhaal is in alle toonaarden te vinden in vrijwel elk (Engelstalig) boek dat over kerkplanting gaat, en sommige kerkgenootschappen (zoals de Southern Baptists in de VS) hebben het adagium dat kerkplanting kerkgroei veroorzaakt zelfs zo ongeveer tot confessionele status verheven. Maar klopt het verhaal ook? Groeien nieuwe kerken inderdaad harder dan oudere kerken, en

vooral: trekken zij meer bekeerlingen? Immers, een kerk die groeit ten koste van andere kerken, verschuift slechts kerkleden.

Betrouwbaar onderzoek?

In mijn eigen onderzoek stuitte ik op het probleem dat er enorm veel claims gedaan worden ten aanzien van kerkgroei en kerkplanting, maar dat er nauwelijks betrouwbaar onderzoek is. Deels heeft dat te maken met het feit dat kerkplanting in hoge mate het domein is van praktijkmensen, die vaak meer op zoek zijn naar enthousiasmerende claims dan naar kritische toetsing. Daardoor worden bepaalde beweringen telkens herhaald, zonder dat er ooit eens iemand kijkt of ze wel kloppen. Toen ik zelf dergelijke beweringen ging toetsen, bleek eigenlijk steeds dat ze of ongefundeerd zijn, of (veel vaker) berusten op ontoegankelijk materiaal en ondeugdelijke definities.

Tegelijk bestaat er wel enig betrouwbaar onderzoek en daaruit kan – met een paar sla-gen om de arm – afgeleid worden dat het er inderdaad op lijkt dat jongere gemeenten wat meer bekeerlingen trekken dan oudere. Maar komt dat omdat ze jong zijn, of vanwege andere oorzaken? Een correlatie is immers nog geen causale relatie.

Aanvullend onderzoek laat zien dat andere factoren dan de leeftijd van een kerk inderdaad zwaar wegen. De locatie van de kerk is belangrijk: in gebieden met economische dynamiek en demografische groei is er veel meer kans op kerkgroei. Ook blijkt het belangrijk dat een kerk zich daadwerkelijk inspant om mensen te werven: uren maken en geld investeren loont.

Ten slotte speelt leiderschap hoogstwaar-

schijnlijk een rol. Uit recent onderzoek van de Vrije Universiteit blijkt dat kerkplanters een veel sterker ondernemend profiel hebben dan 'reguliere' voorgangers: zij zien kansen waar anderen vooral bedreigingen zien, en spelen gemakkelijker in op veranderende omstandigheden. Dat is allemaal geen raketwetenschap, natuurlijk: eigenlijk liggen deze factoren best voor de hand. Ook is het begrijpelijk dat zulke factoren wat meer te vinden zijn in jongere gemeenten: die staan vaker op 'goede' plekken en hebben vaker ondernemend leiderschap.

Spannende vraag

Wat dit laat zien is dat kerkgenootschappen die 'in touch' willen blijven met de demografische ontwikkelingen en verschuivingen er goed aan doen geregeld nieuwe gemeenten te stichten. Moderne samenlevingen veranderen razendsnel en dit vraagt ook van kerken een andere houding dan vroeger. Natuurlijk moet de kerk niet alleen zijn op plaatsen waar groei voor de hand ligt; zij verbindt zich juist ook aan plaatsen waar de jongeren wegtrekken en waar werkloosheid en gebrek aan voorzieningen het beeld bepalen. Niettemin wil zij ook zijn waar de mensen zijn, en omdat die mensen nogal eens willen verschuiven, zal de kerk moeten volgen. Het stichten van nieuwe missionaire gemeenschappen is daarvoor een belangrijk middel.

Tegelijk kunnen we – met alle terechte kritiek die mogelijk is op de kerkgroebeweging – ook niet zomaar voorbijgaan aan het gegeven dat de kerk blijkbaar ook in een seculiere samenleving wel degelijk hoop mag koesteren bekeerlingen te trekken. Dat die bekeerlingen vaker in nieuwe gemeenten te vinden zijn dan in oudere,

roept een spannende vraag op: zouden Europese kerken iets kunnen leren van het Amerikaanse optimisme dat de kerkgroebeweging ademt? Verpakken we vaak niet een bepaald cynisme en gebrek aan toekomstverwachting in fraaie theologische taal?

Hoe dan ook, de kerkgroebeweging geeft de interessante suggestie dat de kerk wel degelijk iets kan doen tegen neergang, dat haar handelen effect kan hebben. Dat dit effect waarschijnlijk minder groot is dan alle hooggestemde retoriek waar wil hebben, doet niets af aan het feit dat christenen geen willoos slachtoffer zijn van 'individualisering' en 'secularisering' – twee ontwikkelingen die nogal eens gepresenteerd worden als onontkoombaar.

Verlangen naar kerkelijke vernieuwing

De kerkgroebeweging bereikte haar hoogtepunt in Europa tijdens het 'decennium voor evangelisatie' in Engeland in de jaren negentig van de vorige eeuw. Duizenden nieuwe gemeenten werden gepland met het oog op de herevan-gelisisatie van Engeland. Ook in andere landen werden soortgelijke initiatieven ontplooid, zij het op bescheidener schaal.

Veel van die initiatieven werden geïnspireerd door de DAWN-beweging (*Discipling A Whole Nation*) van de Amerikaanse zendeling Jim Montgomery. Die had de gedachte ontwikkeld dat er in de ideale situatie één kerk zou moeten zijn voor elke duizend inwoners. DAWN werd echter een flop, althans: de beoogde doelen werden bij lange na niet gehaald. In Engeland gingen er meer kerken dicht dan er werden gesloten en in andere landen waren de resultaten nog slechter.

Dat betekent echter niet dat het decennium

voor evangelisatie zonder betekenis was. Achteraf gezien werd daar de fundering gelegd voor een nieuwe missionaire benadering van de westerse cultuur. Het besef groeide dat een simpele kwantitatieve benadering geen recht deed aan de complexe uitdagingen waarvoor de seculiere moderniteit de kerk stelde. De Britse kerkplanter Stuart Murray-Williams stelde in 1998 dat het voortaan niet zou moeten gaan om de vraag *hoeveel* kerken er geplant werden, maar om de vraag *wat voor* kerken dat zouden moeten zijn.

Uit deze bezinning groeide het oecumenische initiatief van *Fresh Expressions*, waarin kerken uit heel Engeland zich verenigen om te komen tot nieuwe gemeenschapsvorming. Weliswaar zijn *Fresh Expressions* erop gericht mensen in aanraking te brengen met het christelijk geloof die voorheen geen betekenisvolle relatie met de kerk hadden, maar er is hier veel meer ruimte voor leerprocessen, verscheidenheid in kerkvormen, en ecclesiologische bezinning.

Intuïtief lijkt het niet onzinnig om nieuwe gemeenschapsvorming te beschouwen als een experimenteerplek waar de kerk nieuwe lessen kan leren over haar missie in een seculiere omgeving. Een meer ondernemende en innovatieve benadering van de cultuur is inherent aan zending, en nieuwe gemeenten hebben daarvoor wellicht meer potentie dan oudere, waar al veel vastligt. Het is nog te vroeg om te zeggen of vernieuwing daadwerkelijk plaatsvindt, maar hier en daar zijn er interessante initiatieven te zien, zoals de monastieke gemeenschap Nijkleaster in Friesland, het initiatief voor zakenmensen aan de Zuidas in Amsterdam, of de multiculturele gemeentestichtingsbeweging *International Church Plants*, met wortels in Rotterdam.

Belangrijke condities

Om vernieuwing door nieuwe gemeenschapsvorming mogelijk te maken is een aantal condities belangrijk. In de eerste plaats: afstand tot het centrum. Dat wil zeggen dat nieuwe projecten niet al te strak aan de leiband gehouden moeten worden; controlebehoefte is een vijand van innovatie.

In de tweede plaats is hybriditeit van belang: nieuwe vragen komen op in een omgeving waar mensen elkaar ontmoeten die niet in elkaars comfortzone zitten. Natuurlijk moet er een zekere eensgezindheid zijn qua waarden en doelen, maar diversiteit van karakters, theologische overtuigingen, en culturele achtergronden jaagt de reflectie aan, en opent perspectieven die buiten beeld blijven in meer homogene gemeenschappen.

Ten slotte is het ook belangrijk om vernieuwende gemeenschappen te faciliteren en ervoor te zorgen dat de daar geleerde lessen benut worden voor de bredere kerk. Dat vraagt om goede selectie en training, netwerken waarin uitwisseling kan plaatsvinden, onderzoek, en enige financiële ondersteuning.

Juist in grotere kerken, waar de bureaucratische krachten vaak sterk zijn, vraagt missionair pionieren om nogal wat evenwichtskunst. Het leggen van goede verbindingslijnen tussen het centrum en de creatieve marge is hier van groot belang. De figuur van de 'pionierbegeleider' in de Protestantse Kerk in Nederland kan hier wellicht een goede rol spelen.

Afsluitende overwegingen

Christenen hebben tal van redenen gehad om nieuwe kerken te stichten in gebieden waar

al veel kerken zijn. Een deel van de kerkplantingstraditie is kritisch van aard: zij behelst een aanklacht tegen oudere kerken dat die hun werk van evangelisering niet (voldoende) hebben opgepakt. Zulke aanklachten zijn vaak kortzichtig en sektarisch, maar niet altijd.

De traditie van confessionele kerkplanting heeft wel degelijk belangrijke bijdragen geleverd aan de bezinning op de missionaire aard van de kerk, en zij heeft gezorgd voor veel vitaliteit. De kerkgroei-beweging heeft – met alle tekortkomingen – kerken gewezen op hun verantwoordelijkheid om niet bij de pakken neer te zitten.

Er lijken inderdaad
aanwijzingen te
zijn dat kerkplan-
ting in bepaalde

***Missionaire gemeenschapsvorming leiden tot heront-
dekking van de christelijke kerk, juist omdat hier
'van buiten naar binnen' wordt gedacht***

omstandigheden kan bijdragen aan 'echte' kerk-
groei.

Veelbelovend is de huidige aandacht voor innovatie en de rol van gemeenschapsvorming daarin. Hoewel het nog te vroeg is om hier de balans op te maken, lijkt het – gezien de geschiedenis – een prima zaak als oudere kerken er werk van maken zichzelf regelmatig te vernieuwen door het stichten van nieuwe gemeenschappen. Dat zorgt voor dynamiek, voor nieuwe vragen, mensen krijgen een kans die normaal gezien onzichtbaar blijven, er worden ondernemende dynamieken geschapen die belangrijk zijn voor een kerk die actief wil inspe-
len op maatschappelijke ontwikkelingen.

Theologisch lijkt het belangrijkste argument voor kerkplanting mij te liggen in de belang-
rijke samenhang tussen kerk en zending. Het is de vraag in hoeverre zending serieus kan plaatsvinden zonder een gemeenschap die

lichaam geeft aan woorden en helpende daden. In die zin brengt elk missionair initiatief direct de vraag naar gemeenschapsvorming mee. Dat blijkt ook in de praktijk: succesvolle evangeli-
satie leidt zelden tot incorporatie van bekeer-
lingen in bestaande kerken. Veel vaker blijven zij 'hangen' in de gemeenschap waarin zij tot geloof zijn gekomen (bijvoorbeeld binnen een Alpha-cursus), zodat ook hier een begin van kerkvorming organisch opkomt uit het geloofs-
getuigenis (de kerk als *creatura verbi*).

Kerkplanting is ten slotte een belangrijke
kans om kwetsbaarder te worden als kerk, om

het kerk-zijn weer
van de grond af
te doordenken,
in een missionair

spanningsveld. Wat blijkt in die situatie zinvol te zijn, vruchtbaar en heilzaam? Dat hoeft niet noodzakelijk tot ongehoorde en volkomen
nieuwe dingen te leiden, is mijn eigen ervaring.

De kerk bestaat al tweeduizend jaar en is – met alle respect – een al behoorlijk 'uitontwik-
keld concept'. Het ligt niet voor de hand dat we nog dingen bedenken die nog nooit zijn be-
dacht. Maar er is groot verschil in dingen doen omdat we ze nu eenmaal zo gewend zijn, of omdat we ze opnieuw hebben ontdekt en leren
waarderen.

Augustinus gebruikt ergens voor missionair werk het beeld van de weg uitleggen aan een vreemdeling in je eigen woonplaats. Zodra je een route moet vertellen aan iemand die hier totaal de weg niet kent, moet je zelf weer gaan nadenken over de wegen die je blindelings en intuïtief neemt. Was het nu de tweede of de derde links? Voor of na de rotonde? Zo kan

missionaire gemeenschapsvorming leiden tot herontdekking van de christelijke kerk, juist omdat hier ‘van buiten naar binnen’ wordt gedacht.

Kerkplanting is geen Haarlemmerolie, geen recept tegen alle kwalen die de kerk heeft. Maar het is ook geen sektarisch en verwerpelijk gebeuren. Het wordt in het algemeen gedaan door loyale christenen, die bereid zijn een groot deel van hun leven te investeren in iets waar veel anderen bij weglopen. Zij verdienen steun en gebed. Kerkplanting brengt dynamiek in het lichaam van de kerk. Daarbij gaat het er niet per se om dat het vaak gebeurt, maar het zou zeker een routine mogen worden voor meer Nederlandse kerken. Volg de bewegingen van de mensen, zoek naar mogelijkheden om nieuwe groepen te bereiken, en werk aan nieuwe en frisse belichamingen en verwoordingen van het evangelie. In dat alles kan kerkplanting een belangrijke rol spelen, zo is al vaak aangetoond. ◀

Literatuur

Dit artikel is hoofdzakelijk gebaseerd op:
Paas, S. (2016). *Church Planting in the Secular West: Learning from the European Experience*. Grand Rapids: Eerdmans.

*Stefan (prof.dr. S.) Paas is hoogleraar Missiologie en Interculturele Theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en hoogleraar Missiologie aan de Theologische Universiteit Kampen.
s.paas@vu.nl*

Pionieren vanuit de Protestantse Kerk in Nederland: een tussenstand

Verskillende kerkgenootschappen gingen haar voor en sinds een jaar of acht ondersteunt ook de Protestantse Kerk in Nederland het pionieren, in de hoop dat meer mensen de waarde van het evangelie ontdekken. En in de hoop dat het pionieren werkt als frisse inspiratiebron voor bestaande kerkelijke gemeenten. Met een 'pioniersplek' wordt gedoeld op een nieuwe vorm van kerk-zijn voor mensen die niet naar een kerk gaan. Allerlei vormen kunnen gebruikt worden. Afstemming op de context en duurzame gemeenschapsvorming zijn daarbij belangrijk.

Vanaf 2013 zijn 84 pioniersplekken van start gegaan of in voorbereiding. Eerder waren er al zeven nieuwe opgezet. Dat maakt dat er nu bijna honderd pioniersplekken zijn.

Aanvankelijk was het voor velen een verrassing dat het überhaupt mogelijk is dat er in het Nederland van nu *nieuwe* geloofsgemeenschappen ontstaan. De afgelopen twee jaar lijkt de beweging in een stroomversnelling te komen, veruit de meeste initiatieven zijn in deze periode van start gegaan.

Deze pioniersbeweging zal de ontkerkelijking voorlopig niet keren, maar pionieren is inmiddels wel meer dan 'een leuke hobby voor erbij'. Het is reëel om te verwachten dat binnen enkele jaren tien procent van de geloofsgemeenschappen binnen de Protestantse Kerk is ontstaan

vanuit een pioniersplek. Daarbij zien we nu dat zowel vanuit orthodoxe als vanuit meer vrijzinnige stromen in de kerk pioniersplekken worden gestart.

Mede door het geringe aantal protestanten in Brabant en Limburg zijn daar nog weinig pioniersplekken tot stand gekomen. Bijna alle pioniersplekken starten met de steun van een lokale protestantse gemeente. Het initiatief voor het starten van een pioniersplek ligt ook op lokaal niveau: bij een kerkenraad of een groep enthousiastelingen die wat wil. Een onvoorziene ontwikkeling was dat er ook steunvragen kwamen vanuit pioniersplekken die niet geheel onder de verantwoordelijkheid van de Protestantse Kerk vallen. Daar wordt nu samen met andere kerkgenootschappen opgetrokken; er zijn momenteel zes pioniersplekken met een interkerkelijk of oecumenisch karakter. ▷

< *Santiago de Compostella, Spanje*

Figuur 1. Overzicht van pioniersplekken in Nederland in 2016. Grijsblauwe stippen zijn pioniersplekken van voor 2013. Groene stippen zijn pioniersplekken gestart na 2013. Donkerblauwe stippen zijn pioniersplekken in voorbereiding.

Twee generaties

De eerste generatie pioniersplekken startte in gebieden waar geografisch gezien nog geen kerk was, zoals grote nieuwbouwwijken. Te denken valt aan CrossPoint in Nieuw-Vennep, De Binnenwaai in Amsterdam (IJburg) en Boei90 in Den Haag (Wateringse Veld). Niet veel later zijn ook Kerk op de Kop in Rotterdam, Nijkleaster in Jorwerd en internetkerk MijnKerk.nl van start gegaan.

In 2014 is er een kwalitatief onderzoek uitgevoerd bij vier pioniersplekken van deze eerste generatie, om lessen te leren voor de toekomst. Twee belangrijke conclusies noemen we hier. De eerste conclusie is dat de zondagse vieringen een belangrijke plaats innemen bij deze pioniersplekken. Toch blijken zondagse vieringen minder ‘missionair potentieel’ te hebben dan activiteiten door de week. Voor (christelijke) vrijwilligers en randkerkelijke mensen zijn de vieringen wel belangrijk. De tweede conclusie is dat het financieel en organisatorisch niet haalbaar is om binnen drie jaar een zelfstandige geloofsgemeenschap te laten groeien. Er is meer tijd nodig. En er zijn nieuwe, lichte concepten van kerk-zijn nodig.

De generale synode van de Protestantse Kerk gaf eind 2012 steun aan het plan nog eens honderd pioniersplekken te laten ontstaan. Zo kwam er ruimte voor een tweede generatie pioniersplekken.

Bij deze tweede generatie lag er minder nadruk op het starten met zondagse vieringen. Het gebruik van creatieve nieuwe vormen werd aangemoedigd. Ook werd er gewerkt met veel kleinere budgetten (van circa € 100.000 naar circa € 20.000 per jaar). ‘Elke pioniersplek een eigen predikant’ ligt daarom meestal buiten bereik. Enthousiaste vrijwilligers spelen een steeds grotere rol. Bij de start van een pioniersplek wordt niet zozeer meer geografisch gekeken, maar sociologisch: zijn er hier groepen mensen

die niet of nauwelijks in de bestaande kerken komen? En kunnen we met hen iets nieuws starten?

Als we naar de ontwikkelingen rond het pionieren kijken, zien we een beweging van klas-sieke kerkplanting richting contextuele en 'lichere' werkwijzen. Zowel onderzoeksresultaten uit Nederland als de beweging rond *Fresh Expressions* in Engeland zijn een motivator geweest voor deze veranderingen in het pionieren.

Onderzoeksresultaten

Welk type activiteiten is nu bij pioniersplekken te vinden? Bij hoeveel pioniersplekken is een betaalde kracht actief? Hoeveel theologen zijn er betrokken? Welke leeftijdsgroepen worden bereikt? Deze en andere vragen kwamen aan de orde in een online enquête die eind 2016 aan alle pioniersplekken is verstuurd. De vragen zijn door 66 pioniersplekken beantwoord. We delen in dit artikel beknopt de resultaten; dat geeft een beeld van waar we nu staan. Het hele onderzoeksrapport is te vinden op: www.lerenpionieren.nl/ophoopvanzegen.

Op de vraag welke type activiteiten vorm krijgt bij de pioniersplekken waren meerdere antwoorden mogelijk. Zo'n 68% van de pioniersplekken houdt vieringen. Bijna net zoveel plekken houden maaltijden. De helft van de plekken heeft diaconale of hulpverlenende activiteiten. Circa 45% heeft kunstzinnige of creatieve activiteiten en een derde monastiek getinte activiteiten zoals stiltemomenten of wandelingen.

Bij een gemiddelde pioniersplek zijn 44 mensen intensief betrokken (maandelijks of vaker). Daarvan was 40% eerder niet actief bij een kerk betrokken. Daarnaast zijn bij elke plek gemid-

deld nog eens 112 mensen incidenteel betrokken, naar schatting was 50% van deze mensen eerder niet bij een kerk betrokken. Totaal zijn ruim tienduizend mensen betrokken bij een pioniersplek in Nederland.

Bij ruim de helft van de pioniersplekken zijn veel mensen tussen de 20 en 40 jaar betrokken. Pioniersplekken zijn op dit punt aanvullend op bestaande gemeenten in de Protestantse Kerk, want daar ontbreken mensen uit deze leeftijds-groep vaak. Ook komen bij ruim de helft van de plekken veel mensen tussen de 40 en 60 jaar. Er zijn weinig pioniersplekken (11%) waar jongeren tussen de 10 en 20 jaar de grootste groep vormen.

Pioniersplek vormgeven

Bij elke pioniersplek heeft een pioniersteam het voortouw. Dit team geeft vorm aan de pioniersplek en bestaat gemiddeld uit zes mensen. Van alle leden is 54% vrouw. In de meeste pioniersteams zitten vooral mensen die hoger zijn opgeleid (hbo of wo). Bij 17% van de pioniersplekken is er niemand in het team met een theologische opleiding; dit percentage groeit. Bij ruim de helft van de teams is iemand met een theologische opleiding op universitair niveau betrokken (veelal een predikant) en bij 30% iemand met een theologische opleiding op hbo-niveau.

Bij 53% van de pioniersplekken is iemand actief die meer dan twee dagen per week voor zijn pionierswerk betaald wordt en bij 29% iemand die minder dan twee dagen betaald wordt. Bij 18% van de teams wordt niemand echt betaald (sommigen krijgen wel een vrijwilligersvergoeding).

In het proces om tot een pioniersplek te komen, is in de loop van de jaren de ‘Fresh Expressions Journey’ een grotere rol gaan spelen. Dit procesmodel is ontstaan vanuit onderzoek naar pioniersinitiatieven binnen de Anglicaanse Kerk in Engeland, waarbij gekeken is naar die initiatieven die er echt in slagen verbinding te ontwikkelen met rand- en buitenkerkelijke mensen.

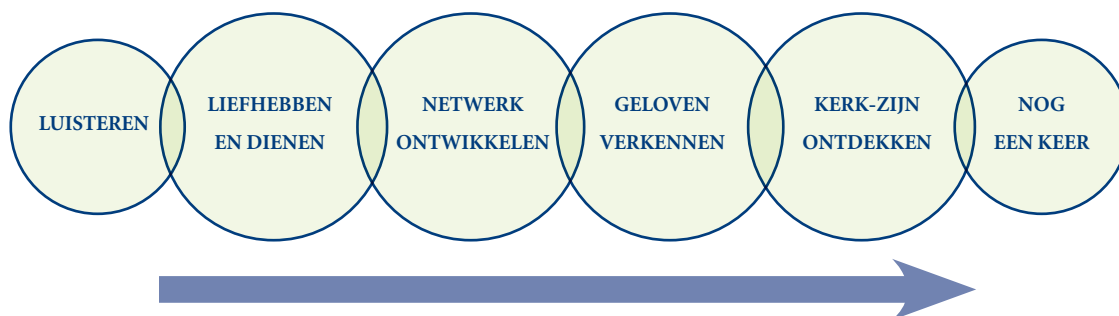
De eerste stappen bestaan uit het goed luisteren (naar God, de context, naar wat er leeft binnen het team en naar kerken in de omgeving) en het praktisch liefhebben en dienen van mensen in de omgeving van de pioniersplek. Van daaruit kan een netwerk ontstaan en kan geloven een grotere rol gaan spelen bij de mensen met wie er contact is. Uiteraard staat het iedereen vrij om het christelijk geloof al dan niet een plek te geven in het leven. Op www.lerenpionieren.nl is deze visie verder uitgewerkt. Bij pionieren is het doel niet zozeer dat er geloofsgemeenschappen ontstaan die lijken op bestaande kerken, maar dat er *nieuwe* vormen van kerk-zijn ontstaan; innovatie vanuit de verbinding met groepen mensen die normaal niet in de kerk komen.

Vanuit de landelijke kerk is ter ondersteuning bij elke plek een pionierbegeleider betrokken. Deze man of vrouw gaat regelmatig langs bij het pioniersteam en bij de betrokken kerken-raden. Daarnaast is er voor pioniersteams twee keer per jaar een tweedaagse training. Hierbij zijn tientallen teams uit heel Nederland aanwezig en wisselen ze ervaringen uit. Tot slot worden er visie en praktische tips gedeeld via de website www.lerenpionieren.nl en er is een besloten Facebookgroep voor pioniers. Op deze manieren krijgt een leergemeenschap rond pionieren vorm.

Geleerde lessen

Veruit de meeste pioniersinitiatieven zijn pas in de afgelopen twee jaar gestart. Daarom is het te vroeg om grote conclusies te trekken over het effect en de duurzaamheid van deze initiatieven. Enkele geleerde lessen zijn het wel waard om te delen.

Waar hangt het van af of een pioniersinitiatief uitgroeit tot een geloofsgemeenschap? Er zijn vele factoren, maar de cultuur van het pioniersteam blijkt cruciaal. Dat is een belangrijke les. Als er binnen dat team geen warme relaties

Figuur 2. Procesmodel ‘Fresh Expressions’, afkomstig uit de Anglicaanse Kerk in Engeland (zie ook p.48)

groeien, hoe kan dan een warme gemeenschap ontstaan? Als binnen het team niet over geloof gesproken wordt, hoe kan geloof dan een rol spelen in de pioniersplek? Een pioniersteam is duidelijk méér dan een activiteitencommissie. Het team vormt de kiem voor de geloofsgemeenschap die mag gaan groeien, het is een 'kernkerk'. Meer dan in de eerste jaren geven we daarom nu veel aandacht aan de cultuur van startende pioniersteams.

Een tweede les is dat we vaak te snel zijn met het organiseren van activiteiten als we gaan pionieren. Bij de voorbereiding van een pioniersplek stimuleren we teams nu ruim de tijd te nemen om naar hun context te luisteren. Dat klinkt passief, maar in de praktijk is het actief. Er ontstaan zo nieuwe relaties, het begin van een netwerk. Luisteren krijgt onder andere vorm door interviews, gesprekken en observaties. Vaker dan verwacht blijkt er dan bij mensen ook openheid te zijn om over het christelijk geloof te praten.

Als derde les is gebleken dat het ontstaan van een pioniersplek meer tijd kost dan verwacht werd. Dat begint al bij de voorbereiding. Aanvankelijk werd gedacht die voorbereiding binnen zes maanden af te kunnen ronden, maar vaak is één tot twee jaar nodig (voor teamvorming, draagvlak en luisteren). Vervolgens kost het heel wat jaren om een geloofsgemeenschap te laten groeien. De ervaring leert dat pioniersplekken meestal vijf tot tien jaar nodig hebben voordat ze enigszins op eigen benen staan.

Deze geleerde lessen zijn op www.lerenpionieren.nl/ ophoepvanzegen verder uitgewerkt.

Uitdagingen

Als Protestantse Kerk hebben we nu zo'n acht jaar ervaring opgedaan met pionieren. Hoe gaat dat de komende jaren verder? De voornemens zijn helder: pionieren blijft een belangrijk deel van het missionaire werk van de kerk. Vanuit de landelijke kerk is er ruimte om elk jaar zeker 25 nieuwe pioniersplekken te steunen. Ook interkerkelijke initiatieven kunnen op steun blijven rekenen. Deze steun krijgt vorm door begeleiding bij de voorbereidingen en door inhoudelijke en financiële steun na de start van een pioniersplek.

Een belangrijke uitdaging is om te ontdekken wat kan bijdragen aan de duurzaamheid van een pioniersplek. Hoe zorgen we dat pioniersplekken langer meegaan dan de zes jaar waarin steun beschikbaar is? Er is bestending nodig op verschillende vlakken: qua financiën, qua spiritualiteit, organisatie en leiderschap. Per pioniersplek zijn er daarbij andere uitdagingen. Hoe versterken we leiderschap als vrijwilligers het voortouw hebben? Hoe wordt een plek financieel duurzaam? Welk minimum aan organisatie is nodig?

Een tweede uitdaging is het realiseren van een passende organisatiestructuur binnen de kerk. De meeste pioniersplekken gaan van start als een commissie onder de verantwoordelijkheid van een lokale kerkenraad. Maar wat doen we als er na jaren een volwassen geloofsgemeenschap is ontstaan? Dan kan een eigenstandige plek in het geheel van de kerk op z'n plaats zijn. Welke eisen moeten er gesteld worden? En op welke manier is er contact met andere kerken? Hoe wordt de stem van pioniers gehoord in classes en synode? De meeste pioniersplekken

kennen een lage organisatiegraad en functioneren als een netwerk. Valt dat in te passen in het wat institutioneel en bureaucratisch georganiseerde geheel van de kerk? De eerste ervaringen leren dat dit lastig is. Ecclesiologische door-denking is nodig. Doen we dat niet, dan lopen we het risico dat we – met een bijbels gezegde – jonge wijn in oude zakken gieten.

Hoewel de pioniersbeweging nu een zekere omvang begint te krijgen, is dit pas een begin. Eigenlijk weten we nog maar heel weinig, er zijn nog vele lessen te leren.

Vanuit de praktijk komen ook heel wat theologische vragen op, vragen die ons terugbrengen naar de *basics* van kerk-zijn. Welke invulling krijgt het ambt bij het pionieren? Wat is het heil dat mensen ervaren als ze het christelijk geloof ontdekken? Kan een kerk functioneren zonder betaalde krachten? In hoeverre kunnen sacramenten als doop en avondmaal een contextuele invulling krijgen? Is lidmaatschap de beste vorm om verbinding uit te drukken?

Rond deze en andere vragen is verder onderzoek en theologische reflectie hard nodig. <

Martijn (M.J.) Vellekoop (MA, Msc) is projectleider Pionieren bij de Protestantse Kerk in Nederland. m.vellekoop@protestantsekerk.nl

tips bij het thema

De rubriek 'tips bij het thema' biedt een handreiking voor verdere verdieping. In dit nummer tipt de editieredactie enkele websites en een aantal boeken voor de praktijk van pionieren.

Websites

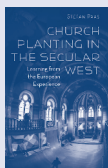
- **www.kerklab.nl** Deze website ziet zichzelf als 'dé alliantie van doeners, duwers en denkers voor missionaire gemeenschapsvorming in Nederland'. Daarbij kent 'Kerklab – alliantie voor kerkplanting' een brede kerkelijke vertegenwoordiging: er zijn dertig partners betrokken.
- **www.protestantsekerk.nl/pionieren** De Protestantse Kerk heeft op haar website veel aandacht voor het pionieren.
- **www.lerenpionieren.nl** Deze website wil een leeromgeving bieden voor pioniers (in spe). Een besloten Facebookgroep maakt deel uit van deze leeromgeving.

Boeken

Nynke Dijkstra-Algra & Sake Stoppels, *Back to basics. Zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn* (2017).

Vanuit de Protestantse Kerk geschreven, goed leesbaar boekje met inhoud rond de kern-identiteit van de christelijke kerk vandaag.

Stefan Paas, *Church Planting in the Secular West. Learning from the European Experience* (2016).

Handboek van de hand van de leerstoelhouder van de J.H. Bavinck Chair for Missiology and Intercultural Theology (VU) en hoogleraar missiologie (TU Kampen).

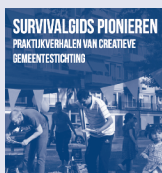
Margrietha Reinders, *Heilig Vuur. Een pioniersreis voor beginners* (2016).

Een goed leesbaar recent verslag van een missionair pioniersproject in Amsterdam.

Oeds Blok (red.), *Avontuur van geloof. Praktijkverhalen van gemeentestichting met reflectie voor heel de kerk* (2016). Uitgave Baptisten-seminarie (www.baptisten.nl).

Zes pioniersprojecten vanuit de Unie van Baptistengemeenten worden beschreven en aansluitend geanalyseerd.

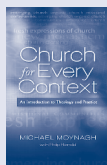
Oeds Blok, Matthijs Vlaardingerbroek (red.), *Survivalgids pionieren. Praktijkverhalen van creatieve gemeentestichting* (2016).

In deze uitgave van het netwerk *Urban Expression* (www.urbanexpression.nl) worden ervaringen en lessen doorgegeven vanuit pioniersprojecten in achterstandswijken.

Evert van de Poll, Joanne Appleton (red.), *Church Planting in Europe. Connecting to Society, Learning from Experience* (2015).

Deze bundel bevat bewerkte bijdragen aan een missionair congres, gehouden in 2014 in Leuven. De auteurs zijn 'Evangelical Protestants' en zijn betrokken bij missionaire gemeentestichting in Europa.

Michael Moynagh, *Church for Every Context. An Introduction to Theology and Practice* (2012).

Uitvoerige (praktisch-)theologische doordening van de Britse pionierspraktijk door de 'huistheoloog' van de Fresh Expressions-beweging.

Martijn Vellekoop, Nico-Dirk van Loo, *Ploeteren en pionieren. Nieuwe manieren van kerk-zijn* (2009).

Iets oudere verzameling ervaringsverhalen.

Gerrit Noort e.a., *Als een kerk (opnieuw) begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming* (2008).

Eerste Nederlandstalig wetenschappelijk verantwoord handboek voor de praktijk van het pionieren.

Vernieuwen of pionieren?

Nieuwe wegen in rooms-katholiek perspectief

De afgelopen jaren is op tientallen plaatsen en in alle bisdommen vernieuwing van pastoraat en parochie onderwerp van overleg en discussie geweest. Die discussies werden altijd aangezet door een besef dat de tijd van de grote volkskerk langzamerhand achter ons ligt en dat we mensen op een andere, nieuwe manier zouden moeten bereiken met de boodschap van het Evangelie. De gebruikelijke aanpak heeft haar aantrekkingskracht grotendeels verloren en nieuwe wegen zijn nodig.

Twee bronnen van vernieuwing

De vernieuwing van pastoraat en parochie in rooms-katholieke kring startte al in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw, toen zich al duidelijke signalen van afnemende belangstelling voor kerk en parochie aandienen. Nieuwe bewegingen in de kerk en pastoraal vernieuwende projecten werden de 'draggers' van die veranderingen.

De eerste inventarisatie van de resultaten en effecten werden in twee rapporten van het KASKI aan de orde gesteld: *Rapport 498. Nieuwe impulsen aan het pastoraat* (Zondag e.a. 2003) en *Rapport 538. Nieuwe bewegingen en gemeenschappen* (Harperink 2005).

Ook voor de meer recente ontwikkelingen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland zijn pastoraal innoverende projecten en nieuwe bewegingen nog altijd van groot belang. Zij zetten de eerder in gang gezette ontwikkelingen op een aangepaste manier voort.

Pastorale vernieuwing

In het genoemde KASKI-rapport *Nieuwe impulsen aan het pastoraat* wordt een twaalfstal projecten uit de jaren negentig van de vorige eeuw ingedeeld, onder meer volgens onderstaand schema.

	Bereikte doelgroep	Nieuwe doelgroep
Bestaand aanbod	Kwaliteitszorg	Verbreiding
Nieuw aanbod	Ontwikkeling	Vernieuwing

< Kathedraal van Santiago de Compostella, Spanje

Daar waar het gaat om verbeteringen van het bestaande pastorale aanbod, spreekt het KASKI van kwaliteitszorg als dat aanbod betrokken is op de bestaande groep deelnemers (regelmatige kerkgangers, vrijwilligers, actieve parochianen). Als dat verbeterde c.q. vernieuwde bestaande aanbod betrokken is op een nieuwe doelgroep (bijvoorbeeld niet-actieve parochianen), dan gaat het volgens het KASKI vooral om verbreding van het aanbod. Gaat het om nieuwe pastorale activiteiten en wil men daarmee de reeds actieve parochianen bereiken, dan spreekt het KASKI van ontwikkeling. En gaat het wederom om een nieuwe doelgroep (de niet-actieve parochianen, of zelfs buitenkerkelijken), dan spreekt het KASKI van vernieuwing. De indeling reserveert vernieuwing als term dus uitsluitend voor nieuwe pastorale activiteiten gericht op een doelgroep waarmee thans geen of nauwelijks contacten worden onderhouden.

Zes voorbeelden

Ik noem exemplarisch enkele voorbeelden van pastoraal vernieuwende projecten, die ik met behulp van de indeling van het KASKI wat nadier typeer.

1. Het Arnhemse project *Walburgis*, centrum voor spirituele en religieuze verbondenheid. Door middel van cultureel-religieuze en spirituele activiteiten tracht het project voor zinzoekers een plek te zijn waar zij op verhaal kunnen komen, inspiratie kunnen opdoen en persoonlijk kunnen groeien in levensovertuiging en geloof. Het centrum heeft een open aanbod met een diversiteit aan stromingen en opvattingen, en biedt gelegenheid tot vrije en ongecompliceerde ontmoeting. Het project is

een onderdeel van de Sint Eusebius-parochie in Arnhem.

2. Het project *Herberg van Ars* te Deventer. Een door de Heilige Lebuïnus-parochie in het leven geroepen wijkcentrum in een multiculturele wijk met de nodige sociale problematiek. In het wijkcentrum kunnen wijkbewoners vrij in- en uitlopen voor een praatje en een kop koffie. Verder worden er veel activiteiten voor de wijk georganiseerd. Het wijkcentrum kent een goede samenwerking met het gemeentelijk wijkopbouwwerk.
3. Het project *KRIS voor jou*, in Breda en Roosendaal. Een project van huiswerkbegeleiding voor jongeren in kansarme situaties. Samen met een groep vrijwilligers kunnen scholieren uit het basis- of middelbaar onderwijs, of hun ouders, zich melden voor begeleiding bij het maken van huiswerk. Het project is onder de naam 'Geloof in je toekomst' onderdeel van het Sint Franciscus-centrum van bisdom Breda. Het project heeft een eigen website: www.krisvoorjou.nl
4. Het project *Vluchtelingen voor vluchtelingen*, diocesaan project Breda. De bedoeling van het project is om vluchtelingen die al langer in Nederland wonen te betrekken bij de hulp aan vluchtelingen (nieuwkomers). Het gaat om praktische ondersteuning, een luisterend oor en om activiteiten waardoor de 'nieuwkomers' hun zelfredzaamheid kunnen vergroten. De projectmedewerker is zelf vluchteling uit Irak en kent de onzekerheid en de moeilijke situaties waar 'nieuwkomers' tegenaan lopen ook uit eigen ondervinding.
5. Het project *M25*, een jongerenproject te Rotterdam. Met M25 (Mattheüs 25) worden jon-

geren geconfronteerd met de andere kant van de samenleving. Zij ontmoeten mensen die zij in hun gewone leven weinig of niet tegenkomen (dak- en thuislozen, dementerende ouderen, vluchtelingen). Die ontmoetingen breken vooroordelen af, zodra de jongeren de verhalen van die mensen horen. Naast de ontmoetingen worden jongeren van 12-18 jaar ook uitgenodigd de handen uit de mouwen te steken en kwetsbare mensen te ondersteunen en met hen samen activiteiten te ondernemen.

6. Het project *Van community naar communitas*, Kanaalstreek Groningen. Het project heeft tot doel jongeren zelf verantwoordelijk te laten zijn voor hun geloofsgemeenschap. Zij zetten zich in op de verschillende deelterreinen en hebben ook zelf een jongerenbeleidsplan geschreven. In de geloofsgemeenschap maken ouderen plaats voor jongeren en moeten ouderen leren loslaten wat ‘van hen’ was. Jongeren bleken uit onderzoek wel het geloof erg belangrijk te vinden, maar misten warmte en gemeenschapsgevoel. De kerk staat te ver van hun belevingswereld af.

Kijkend naar de genoemde projecten constateer ik dat die overwegend diaconaal dan wel geloofsverdiepend/catechetisch van aard zijn. Als de projecten worden ingedeeld met behulp van het schema van het KASKI, vallen de meeste projecten onder ‘vernieuwend’. Het karakter van de projecten is overwegend pastoraal dienstverlenend en heeft zelden ook de vorming van een nieuwe kerkelijke gemeenschap op het oog. Daarin lijkt het te verschillen van de pioniersbeweging binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

Nieuwe bewegingen

In het KASKI-rapport *Nieuwe bewegingen en gemeenschappen* (Harperink 2005) wordt een lange rij nieuwe bewegingen en gemeenschappen opgenomen. Daaraan hoeft ik eigenlijk geen andere bewegingen toe te voegen. Op een enkele uitzondering na was elke beweging ook in 2005 reeds actief en zijn ze dat met wisselend succes nog steeds.

De nieuwe bewegingen zijn niet zozeer op de institutionele kerk gericht als wel op het vormen van gemeenschap in geloof, gebed en spiritualiteit. De meesten onderhouden open contacten met de institutionele kerk. Soms zijn die verhoudingen wat ambivalent. In ieder geval gaat de kerk ervan uit dat ook nieuwe bewegingen binnen de rooms katholieke traditie vallen onder de verantwoordelijkheid van paus en bisschoppen. De Congregatie van de Geloofsleer schreef daarover nog in 2016 een brief aan alle bisschoppen (*Iuvenescit Ecclesia*, Kardinaal Müller, 2016). De brief waardeert de nieuwe bewegingen als vitaliserende krachten in de kerk, maar waarschuwt voor de ontwikkeling van een ‘parallelle kerk’. Ook nieuwe bewegingen zijn gehouden de kerkelijke hiërarchie te gehoorzamen.

Vier voorbeelden

Ik geef hieronder exemplarisch van enkele vitale bewegingen een paar karakteristieken.

1. *Focolare*. ‘Vader, mogen allen één zijn’ (Johannes 17,21) is van centrale betekenis voor de beweging, die dan ook sterke oecumenische accenten kent. De beweging wil in dialoog treden met alle mensen van goede wil en hoopt zo, uitgaande van de evangelische

liefde, bij te dragen aan zuster- en broederschap.

2. *Emmanuelbeweging*. De gave van de Heilige Geest is het fundament van de beweging. Aanbidding van het Allerheiligste (de geconsacreerde hostie), compassie met de naaste en evangelisatie (vooral te verstaan als 'uitgevoerde naastenliefde') zijn de pijlers van de gemeenschap.
3. *Sant'Egidio*. Geïnspireerd samenleven als grote familie, als kinderen van God, in dienst van de noden van de wereld. Zo laat de beweging zich het beste omschrijven. Sant'Egidio voegt de daad bij het woord en sluit vriendschap met de armen en kwetsbaren in onze samenleving.
4. *Gemeenschap Chemin Neuf*. De gemeenschap kenmerkt zich door het gemeenschappelijke leven van echtparen en toegewijde broeders en zusters die gekozen hebben voor het celibaat. Gezamenlijk zetten zij zich in voor de samenleving. De spiritualiteit van gemeenschap wordt gevoed uit twee bronnen: de Ignatiaanse traditie (geestelijke oefeningen van Ignatius van Loyola en op het spoor komen van Gods verlangen in je leven) en de Charismatische Vernieuwing (luisteren naar de Heilige Geest, leven onder Zijn leiding).

Vernieuwen of pionieren?

Is dat wat binnen de rooms-katholieke traditie gebeurt aan vernieuwing en vernieuwende initiatieven nu te kwalificeren als 'pionieren'? Onder 'pionieren' moet volgens www.lerenpionieren.nl eenvoudigweg worden verstaan: '... op zoek naar vernieuwende vormen van kerk-zijn'. En verder: 'Een pioniersplek is een nieuwe vorm van kerk-

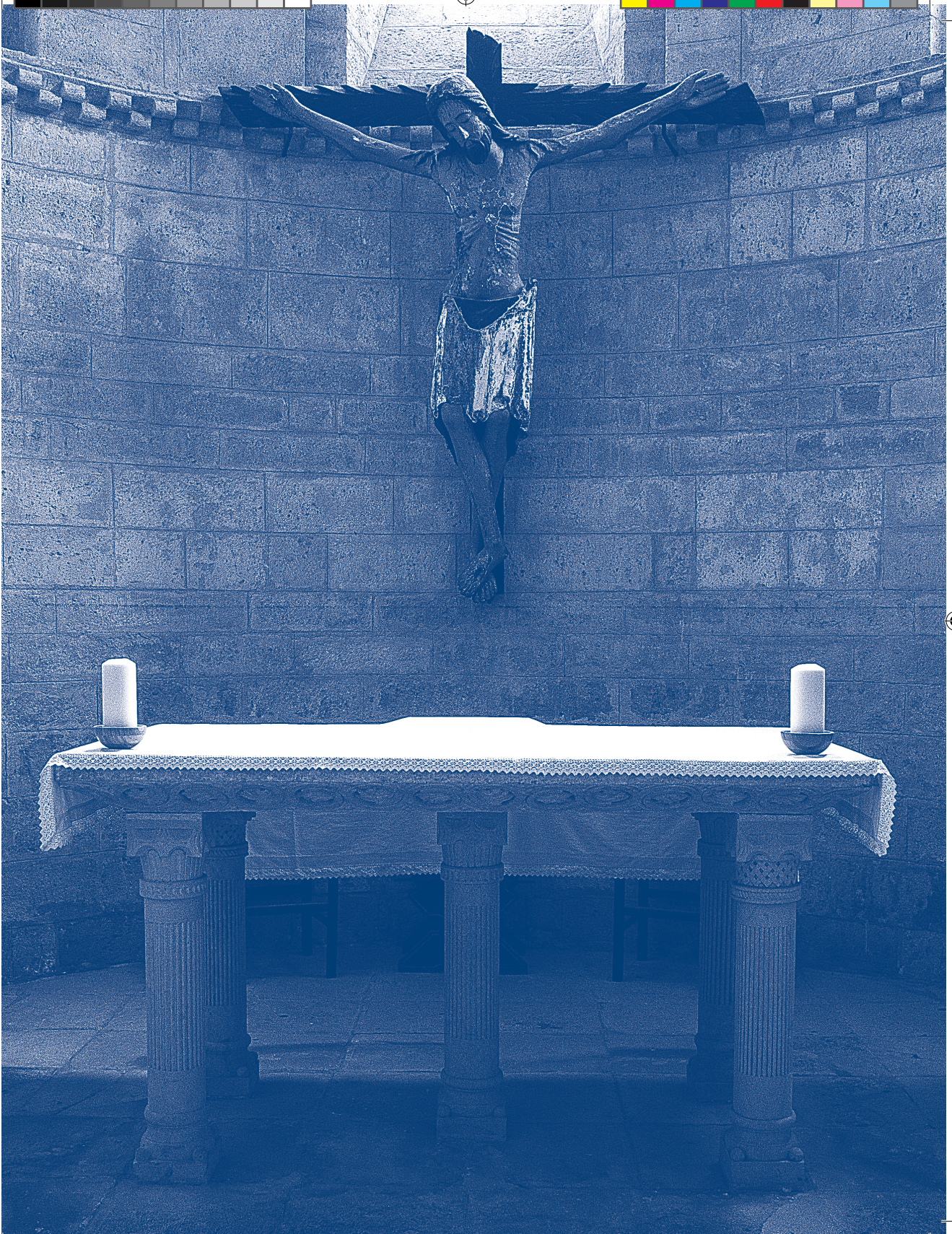
zijn voor mensen die niet naar een kerk gaan. Zo simpel is het.' En de drie voorwaarden waaraan moet worden voldaan zijn: 1. Gedeeld geloof; 2. Duurzame gemeenschap; 3. Openheid naar de omgeving.

Pastorale vernieuwing. De projecten in het kader van pastorale vernieuwing hebben geen 'andere vorm van kerk-zijn' op het oog. Zij zijn bedoeld om het aanbod van de bestaande kerkelijke gemeenschappen zo te vernieuwen dat zij ofwel passen bij de noden van mensen in deze tijd ofwel mensen van deze tijd helpen bij hun zoektocht naar zin en betekenis in hun leven. Van 'pionieren' zoals hierboven gedefinieerd is geen sprake. Pionieren opgevat als experimenteren met nieuwe vormen van pastorale aanpak is het zeker wel.

Nieuwe bewegingen. De bewegingen, het woord zegt het eigenlijk al, zijn juist wel gericht op het vormen van gemeenschap, en wel een gemeenschap met gedeelde spiritualiteit, gedeeld geloof, en openheid naar de omgevingen en de noden, behoeften en verlangens die daar leven. In die zin zijn de nieuwe bewegingen echte 'pioniersplekken'. Maar alle bewegingen bestaan in Nederland al een behoorlijk aantal jaren en zijn dus eerder op te vatten als 'gevestigde nieuwe bewegingen'.

Het is overigens binnen de rooms-katholieke traditie heel gebruikelijk dat kerkvernieuwing wordt aangezet en gedragen door 'nieuwe bewegingen'. Het gebruikelijke kerkhistorische voorbeeld is dan meestal de komst van de Fran- ➤

Eucharistietafel, San Martin-kerk in Fromista, Spanje >

ciscanen en de Dominicanen. Orden en congregaties spelen ook nu nog altijd een grote rol bij de vernieuwing en veranderingen in de Rooms-Katholieke Kerk. De bewegingen die zij aan het einde van de vorige eeuw in gang hebben gezet (zoals de Dominicaanse lekgemeenschap,

Franciscaanse beweging, Oblaten van een benedictijner Abdij, Familia

Augustiana, Karmelbeweging) hebben tot op de dag van vandaag betekenis voor de vitaliteit van het rooms-katholieke leven in ons land.

Betrokkenheid bisdommen

Op welke wijze zijn de bisdommen in deze ontwikkelingen betrokken? De bisschoppen zijn in hun beleidsoverwegingen vooral bezig met de continuïteit van hun respectievelijke kerken (= bisdommen). Gedwongen door afnemende participatie, sterk verminderde financiële middelen en gebrek aan gewijde ambtsdragers, zetten zij in op het verminderen van het aantal parochies. Zo is bijvoorbeeld in het ene bisdom het aantal al teruggebracht tot de helft, in een ander bisdom zelfs tot een vijfde van het oorspronkelijke aantal.

De bisschoppen zijn, in het kader van die ingrijpende reorganisatie, verder bekommerd om de goede voortgang van de eucharistievieringen in het weekend. Op de achtergrond speelt een eucharistische ecclesiologie (zie ook *Communio Notio*, Kardinaal Ratzinger, 1992). Het perspectief van de bisschoppen is daardoor anders dan het perspectief van de lokale geloofsgemeenschappen (oude parochies). De laatste zien immers vooral hun eigen neergang, dreigende opheffing van de gemeenschap en sluiten

van kerken. Zij zoeken oplossingen om op een of andere manier hun gemeenschap in stand te houden. Het perspectief van de bisschoppen wordt medebepaald door de vraag op welke verantwoorde wijze toch nog op zoveel mogelijk plaatsen gelovigen kunnen worden verzameld

om samen eucharistie te vieren, omdat daarin 'de Kerk onophoudelijk leeft

en groeit' (*Lumen Gentium* nr. 26).

In de praktijk botsen de ecclesiologische opvattingen van de bisschoppen nogal eens met de vragen en oplossingen van de geloofsgemeenschappen en botst kerkelijk geloof nogal eens met volksdevotie. Nu die gemeenschappen opgaan of al zijn opgegaan in veel grotere parochies, ondersteunen en stimuleren de bisschoppen initiatieven die de lokale geloofsgemeenschappen helpen samen te komen voor gebed, het delen van geloof, en om naar elkaar om te zien, als ook naar de mensen waarmee zij in buurt, wijk, dorp of stad samenleven. Maar zij laten initiatieven daartoe, evenals initiatieven tot vernieuwing, in de eerste plaats over aan parochies, samenwerkingsverbanden van parochies, dekenaten of nieuwe bewegingen. Een aantal bisdommen kent een of meer vernieuwende projecten op diocesaan niveau.

En een tweetal bisdommen roept in recente beleidsnotities pastoraal werkenden expliciet op om tijd vrij te maken voor pastoraal innoverende initiatieven. Zo is over het geheel genomen 'vernieuwen' in de eerste plaats een zaak van parochies en nieuwe bewegingen, de continuïteit van de plaatselijke kerk een zaak van de bisschoppen. ◀

Literatuur

- Berry, J.A. (2015). 'From the open side of the Lord'.
On Joseph Ratzinger's eucharistic ecclesiology. In:
Emmanuel Agius & Hector Scerri (eds.), *The Quest
for Authenticity and Human Dignity*, Melita Theo-
logica Supplementary Series 6, Malta.
- Harperink, S. (2005). *Nieuwe bewegingen en gemeen-
schappen in de R.-K. Kerk van Nederland*. Rapport
538. Nijmegen: KASKI.
- Knop, J. (2012). Eucharistie: Communio. In: *Impulse*.
Keulen: Aartsbisdom Keulen.
- Lumen Gentium (1967). In: *Constituties en Decreten
van het Tweede Vaticaans Concilie*. Amersfoort:
Katholiek Archief.
- Müller, Kardinaal Gerhard Ludwig (2016). *Iuvenescit
Ecclesia* ('De Kerk verjongt') – Aan de Bisschoppen
van de Katholieke Kerk – over de verhouding tus-
sen de hiërarchische en charismatische gaven in het
leven en de zending van de Kerk. Vaticaan (vertaling
H.G.M. Kretzers).
- Ratzinger, Kardinaal Joseph (1992). *Communio
Notio*. Brief aan de Bisschoppen van de Katholieke
Kerk over enkele aspecten van de Kerk als *Com-
munio*. Vaticaan (geautoriseerde vertaling SRKK
Utrecht 1996).
- Zondag, H. e.a. (2003). *Nieuwe impulsen aan het
pastoraat*. Rapport 489. Nijmegen: KASKI.

Menco (dr. M.) van Koningsveld is diaken van het
aartsbisdom Utrecht. Hij neemt deel aan het project
'Kleine Geloofsgemeenschap' in hetzelfde bisdom.
Verder is hij verbonden als docent praktisch-theolo-
gische reflectie aan de Priester- en Diakenopleiding
Bovendonk in Hoeven.
koni0898@gmail.com

Gemeenschap in de kerk van de toekomst

Is wat er bij pioniersplekken ontstaat (geloofs)gemeenschap te noemen? En hoe zijn de verschillende betrokken actoren in de pioniersbeweging van de Protestantse Kerk bezig met dat thema? In dit artikel worden enkele eerste bevindingen gepresenteerd van een promotieonderzoek, waarin participatieve observatie in de context van het Projectteam pionieren en in de context van een tweetal pioniersplekken een centrale plek inneemt.

Alleen geloven, dat kan eigenlijk niet. Daarom zoeken en vinden gelovigen elkaar in de kerk (Brouwer 2009). Althans, dat was lange tijd zo. Maar steeds minder mensen gaan naar de kerk. En dat in de kerk een mix van allerlei mensen uit verschillende hoeken van de samenleving elkaar treffen, dat is ook niet meer zo, zo bleek uit onderzoek van Motivation (Jobsen 2011).

De uitkomsten van dit onderzoek zijn voor de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) een belangrijke reden geweest om in te zetten op de ontwikkeling van pioniersplekken. In die nieuwe vormen van kerk-zijn waarin men zich richt op rand- en buitenkerkelijken (Dijkstra & Vellekoop 2015, 9), zouden mensen weer (opnieuw) in contact moeten komen met geloven en kerk. In pioniersplekken zouden mensen ook elkaar weer moeten vinden om samen een geloofsgemeenschap te vormen.

Pionieren, dat wil zeggen: nieuwe vormen van kerk ontwikkelen, is een spannende on-

derneming. Zeker met mensen voor wie de bestaande kerk onbekend en/of onbemind is, is het vormen van een geloofsgemeenschap al-lerminst vanzelfsprekend. Het is onder andere spannend, omdat het de vraag is of deze mensen zich op eenzelfde manier aan de (geloofs)-gemeenschap en aan elkaar willen verbinden als waarop (we denken dat) mensen zich aan bestaande kerken verbinden.

Is wat er bij pioniersplekken ontstaat (geloofs)-gemeenschap te noemen? Wie bepaalt eigenlijk wat verstaan wordt onder (geloofs)gemeenschap? En hoe zijn de verschillende betrokken actoren (beleidsmakers van de landelijke organisatie, pioniers, pioniersteams en deelnemers) in de pioniersbeweging van de Protestantse Kerk bezig met dat thema '(geloofs)gemeenschap-(svorming)'? En wat betekent wat zij in samen-spel ontdekken voor de toekomst van de kerk? Deze vragen staan centraal in promotieonderzoek dat momenteel aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) gedaan wordt.

In dit artikel worden enkele eerste bevindingen gepresenteerd van dit onderzoek, waarin partici- ➤

< Cruz de Ferro, Spanje

patieve observatie in de context van het Projectteam pionieren van de Protestantse Kerk en in de context van een tweetal pioniersplekken een centrale plek inneemt. In het eerste deel wordt een beschrijving gegeven van hoe het thema gemeenschapsvorming de gemoederen de afgelopen jaren bezig heeft gehouden in die beide contexten. In het tweede deel worden de uitdagende vragen gepresenteerd die het bestuderen van deze contexten voor het voetlicht brengt.

Hoe het begon

In de PKN-synodevergadering van november 2012 werd besloten om te streven naar honderd pioniersplekken in 2016. Hoewel er voordat dit besluit genomen werd al op kleine schaal gepioneerd werd, komt het pionieren binnen de Protestantse Kerk na dit besluit in een sneltreinvaart op gang. Er wordt een Projectteam pionieren gevormd, dat gaat nadenken over hoe de pioniersbeweging in Nederland er concreet uit moet gaan zien. In het beleidsplan *Op weg naar honderd pioniersplekken* uit februari 2013, wordt zichtbaar dat men zich onder andere laat inspireren door wat er in de Anglicaanse kerk gebeurt. De inzichten die opgedaan zijn in de Engelse context en die Michael Moynagh deelt in zijn boek *Church for every context* (2012), neemt het team ter harte.

Een nieuwe manier van kerk definiëren

Een centraal element in Moynaghs boek is de manier waarop hij kerk definieert. Hij voert een pleidooi om vier relaties als de essentie van kerk te zien: de relatie met God, de relatie tussen betrokkenen, de relatie met de (wereld)wijde kerk en de relatie met de wereld of lokale context.

Het model van Moynagh verbeeldt de kerk als een dynamiek van vier te onderscheiden, maar niet te scheiden relaties.

In zijn boek betoogt hij dat het veel oplevert om relaties in plaats van praktijken als de essentie van kerk te zien. Als je erkent dat elk van deze relaties er moet zijn om een gemeenschap kerk te kunnen noemen, maar tegelijk ook inziet dat de relaties in verschillende kerkvormen er wel heel verschillend uit kunnen zien, laat je ruimte voor meer traditionele kerken en schep je tegelijkertijd ruimte voor nieuwe vormen, aldus Moynagh (2012, 99-119). Op deze manier nadenken over kerk-zijn maakt een zogenaamde ‘mixed economy’ mogelijk; een markt waarin zowel traditionele als nieuwe vormen van kerk-zijn naast elkaar bestaan en elk hun eigen product aanbieden.

Deze manier van nadenken over kerk-zijn staat vanaf het begin centraal in de Nederlandse context van pionieren. De focus op relaties maakt ook dat gemeenschapsvorming vanaf het begin een van de belangrijke onderwerpen is. In de brochure *Pionieren vanuit de Protestantse Kerk* die in januari 2014 verscheen, zien we dat terug in onder andere het volgende stukje tekst (40):

‘In pioniersplekken werken we aan de groei van relaties tussen mensen onderling en met God. Pioniersplekken zijn gericht op duurzame gemeenschapsvorming en doorontwikkeling naar een zelfstandige toekomst. Ze zijn niet opgezet met als visie slechts van tijdelijke (projectmatige) aard te zijn.’

Verder zien we dat ‘community bouwen’ een van de centrale elementen is in de pioniersreis

die Moynagh in zijn boek beschrijft en die we ook terugvinden in genoemde brochure.

In gesprek over gemeenschapsvorming

In de eerste helft van 2015 staat het thema gemeenschapsvorming verschillende keren op de agenda van het Projectteam pionieren. Onder andere omdat verschillende pioniers in trainingsbijeenkomsten aangeven dat gemeenschapsvorming niet vanzelfsprekend is en dat het woord gemeenschap onwenselijke associaties oproept. Het projectteam komt tot de conclusie dat het een goed idee zou zijn om nog eens twee dagen over dit thema door te denken. Op die heidagen die in augustus 2015 plaatsvinden, hebben gelijktijdig, maar in twee aparte zaaltjes, een groepje pioniers en een groepje projectteamleden met elkaar een verdiepend gesprek over hoe gemeenschapsvorming binnen pioniersplekken eruit ziet en/of moet zien. Een tekenend citaat uit het gesprek tussen de pioniers is het volgende (de namen zijn fictief).

PIONIER MARIJKE: 'Ik merk dat ik meer denk in relaties dan in gemeenschap. En als je denkt in relaties, dan ontstaat er wel een soort van netwerk. Dus zo ga je via ... je relaties kan je wel naar een soort van gemeenschap gaan, maar daar zit veel meer in ...'
PIONIER YVONNE: 'Ja, dan zijn er lijntjes ...'
PIONIER LEA: 'Ja.'

PIONIER MARIJKE: 'Tussen erin en eruit, maar ... ik merk wel dat ik wel behoefte heb aan een soort van kern van dat netwerk en dat is dan misschien waar het voor mij haakt aan gemeenschap. Om het bij elkaar te houden.'

Het citaat van pionier Marijke geeft aan dat volgens haar met de term gemeenschap slechts een deel van wat er in haar pioniersplek gebeurt beschreven wordt. Omdat ze datgene buiten wat zij gemeenschap noemt ook heel relevant vindt om naar te blijven kijken, stelt ze de vraag of een term als 'relaties' niet bruikbaar zou zijn. Andere pioniers geven aan zich in die gedachte te herkennen. In het gesprek tussen pioniers en projectteamleden dat volgt, blijken ook de leden van het projectteam voorstander te zijn van het gebruik van een term en een lens waarin relaties centraal staan.

We zien dat na deze heidagen door het projectteam anders over dit thema gecommuniceerd wordt. Er wordt, onder andere in een verdiepend artikel over 'kerk-zijn ontdekken' (te downloaden via www.lerenpionieren.nl/kernthemas/kerkzijn-ontdekken/), expliciet gecommuniceerd dat niet alle mensen die betrokken zijn bij een pioniersplek ook per se onderdeel zijn van de geloofsgemeenschap/kerk, maar dat dat niet betekent dat die mensen niet bij de gemeenschap horen. Men gaat als term vanaf dat moment de term (relatie) netwerk gebruiken in plaats van community en laat daardoor dus expliciet ruimte voor ook meer losse verbindingen.

Tegelijkertijd wordt er vanaf dit moment op ingezet dat pioniersplekken niet met eenzame pioniers beginnen, maar met pioniersteams. Van de leden van dit pioniersteam wordt gedacht dat zij wel hechtere verbindingen met elkaar hebben. Zij vormen volgens de leden van het projectteam dan ook een soort kernkerk. Het feit dat de leden van het Projectteam pionieren de term 'kernkerk' in de mond nemen, ►

laat zien dat zij dat wat er gebeurt niet alleen sociologisch maar ook theologisch willen duiden.

In beleidsdocumenten en trainingen

Deze zelfde zoektocht naar geschikte termen en naar meer nuance zien we ook terug in de verschillende versies van het artikel over het kernthema ‘netwerk ontwikkelen’ die in de periode hierna door het projectteam worden geschreven. De veranderde woordkeuze bij het benoemen van dit thema is interessant. In eerste instantie heette dit kernthema ‘community bouwen’, nu wordt dit kernthema beschreven met de woorden ‘netwerk ontwikkelen’.

We zien dat in het artikel ‘netwerk ontwikkelen’ de term (mini-)gemeenschap gebruikt wordt om vooral de groep mensen die nauw betrokken is te beschrijven, terwijl om de bredere groep betrokkenen te beschrijven de term ‘(relatie)-netwerk’ wordt gebruikt. Het is ook opvallend dat in deze artikelen nadrukkelijk gezegd wordt dat voor ‘het bouwen van een community’ – later vervangen door ‘het ontwikkelen van een netwerk’ – het niet noodzakelijk is dat het christelijk geloof of de Bijbel een heel nadrukkelijke rol speelt. We zien hierin dat gemeenschappen/netwerken door het projectteam in eerste instantie als een sociologische en niet als een theologische werkelijkheid geduid worden.

Als we kijken naar de evaluatieformats en formats voor vervolgplannen voor de pioniersplekken (te vinden op www.lerenpionieren.nl/evalueren/), zien we dat in de onderdelen die gaan over ‘verbinding met elkaar in het netwerk’ met name gevraagd wordt om het aantal (nauw) betrokken mensen op te schrijven. Er wordt

nadrukkelijk vermeld dat meer niet altijd beter is. Het is opvallend dat hier ook gevraagd wordt naar de mate waarin de betrokkenen financieel en organisatorisch bijdragen aan het bestaan van de pioniersplek. Ook hier zien we een organisatorische en meer sociologische benadering.

In de trainingen die het landelijke Projectteam pionieren aan de pioniers aanbiedt wordt bij de workshop ‘netwerk ontwikkelen’ in september 2016 vooral aandacht besteed aan hoe de pioniersplek onderdeel kan worden van het netwerk in de nabije sociale en geografische omgeving. In de training van maart 2017 is door middel van een verhaal over een ‘*best practice*’ wel aandacht voor hoe betrokkenen gestimuleerd kunnen worden tot nauwere betrokkenheid. Pioniers worden uitgedaagd om eigen *best practices* te delen, maar de vraag hoe meer nauwe betrokkenheid van deelnemers bereikt kan worden, lijkt met name nog een moeilijk te beantwoorden vraag voor zowel pioniers als leden van het Projectteam pionieren.

De stem van de praktijk

In lokale situaties van pioniersplekken speelt gemeenschap weer op een geheel eigen manier; daar krijgen de verhalen van de pioniers die in de gesprekken met de projectteamleden al naar voren kwamen vlees en bloed. Er is interactie tussen mensen die een pioniersplek initiëren en er zijn ideeën van mensen die een keer – of vaker – aanhaken bij wat er op zo’n plek gebeurt.

Hierna wordt een korte impressie gegeven van wat er op twee pioniersplekken ‘Zinnenmeer’ en ‘De oever’ op het gebied van (geloofs)-gemeenschapsvorming gebeurt. Beide namen zijn fictief.

Abdy Notre-Dame d'Orval in Florenville, België

ten is ook nadrukkelijk aandacht voor het lichamelijke. Er wordt gewandeld en gedanst; mensen komen in beweging. Hoewel in deze pioniersplek duidelijk aandacht besteed wordt aan de christelijke traditie, komen ook elementen uit andere tradities naar voren. Deelnemers worden uitgedaagd om in te brengen wat hen inspireert en krijgen ook ruimte om hun eigen rituelen en verhalen te delen, ook als daar geen (duidelijk) christelijke elementen in zitten. ▷

Zinenmeer

Zinenmeer is een pioniersplek die zich richt op bewoners van een grote wijk in een grote stad. De wijkbewoners vormen een bont gezelschap. Kerk is in veel van de levens van deze wijkbewoners geen factor van betekenis geweest. Hoewel iedereen welkom is, proberen de pioniers vooral de in kunst en cultuur geïnteresseerde zinzoeker aan te spreken. Er is veel aandacht voor het vertellen van verhalen in workshops storytelling en voor stilte en bezinning tijdens stilte-wandelingen. Er wordt aansluiting gezocht bij de kloostertradities en bij moderne literatuur in cursussen die plaatsvinden in een boekhandel in de wijk. In verschillende activitei-

In deze pioniersplek zien we dat het opbouwen van een netwerk inderdaad een flinke uitdaging is. De pioniersplek is begonnen met een team van twee pioniers. Mensen die naast deze twee pioniers onderdeel van het kernteam kunnen en willen zijn, zijn nog niet gevonden.

Als we de gegevens over de aanwezigheid van mensen bekijken, zien we dat er weinig mensen zijn die verschillende soorten activiteiten bezoeken. Er is een aanzienlijk aantal eenmalige bezoekers, maar als een serie avonden als bij elkaar horend wordt gepresenteerd komt een flink aantal mensen alle avonden. Later blijkt dat deze mensen bij een nieuwe serie echter vaak besluiten zich niet meer aan te melden voor deelname.

In gesprekken met deelnemers komt naar voren dat zij vooral kiezen om deel te nemen als de activiteit die door de pioniersplek wordt aangeboden lijkt aan te sluiten bij hun behoeften. De inhoud van de activiteiten waaraan zij deelnemen wordt kritisch bekeken. In de afweziging die mensen maken om al dan niet nog een keer te komen, speelt met name de vraag of een nieuw bezoek aan de pioniersplek iets verrijken zal bieden een belangrijke rol.

Als gevraagd wordt of en zo ja, hoe deelnemers zich verbonden voelen met de andere bezoekers, wordt door verschillende mensen aangegeven dat ze zich eigenlijk helemaal niet zo verbonden voelen met de andere mensen

die aanwezig zijn. In de meeste gevallen wordt daaraan toegevoegd dat ze ook helemaal niet zo'n behoefte hebben aan weer nieuwe mensen in hun netwerk van relaties.

Wanneer gevraagd wordt of er binnen de pioniersplek een gemeenschap gevormd wordt, geven verschillende mensen aan dat ze daar eigenlijk niet zoveel beeld van hebben. Ze hebben in ieder geval het idee dat ze daar zelf niet per se bij horen. Sommigen denken wel dat er een soort vaste kern is.

De plek is voor deelnemers waardevol, omdat er aandacht is voor thema's waar zij mee bezig zijn. Verschillende mensen geven aan dat ze het fijn vinden dat ze bij de begroeting bij binnenkomst vaak bij name genoemd worden.

Uit de openheid om lief en leed, inclusief verhalen over bijna-doodervaringen, verbroken relaties, overleden geliefden en persoonlijke spirituele zoektochten te delen, blijkt bovendien dat men veiligheid ervaart. Het feit dat men het merendeel van de deelnemers voor deze activiteit nog nooit gezien heeft, doet daar niets aan af. De ervaring van dat moment is waardevol voor de deelnemers.

De vraag of er een langer durende relatie is met de andere aanwezigen, met de pioniers en met de pioniersplek, doet er voor de meeste deelnemers niet zo erg toe.

***Uit de openheid om lief en leed,
inclusief verhalen over bijna-
doodervaringen, verbroken relaties,
overleden geliefden en persoonlijke
spirituele zoektochten te delen, blijkt
dat men veiligheid ervaart***

De oever

In De oever is men gericht op alle zoekers in een groot dorp. Er wordt niet gefocust op mensen met een bepaalde leeftijd, leefstijl of interesse. Veel van de zoekers in dit dorp kwamen ooit wel in de kerk of kennen mensen die daar veel komen of kwamen. De bestaande kerken kunnen om veel uiteenlopende redenen echter geen thuis meer zijn voor deze zoekers. Voor deze mensen wil de pioniersplek een nieuwe kerkplek zijn. Ontmoeten is een kernbegrip in alle activiteiten. De christelijke traditie drukt een belangrijk stempel op veel van de activiteiten. Er wordt veel uit de Bijbel gelezen in kringen en er is op zondagmorgen een dienst. Er zijn echter ook activiteiten waar levensbeschouwelijke vragen niet per se aan bod hoeven te komen. Bij die activiteiten ontmoeten mensen elkaar rondom een maaltijd of een creatieve activiteit. Veel van de mensen die een organisatorische rol vervullen hebben een band met de bestaande kerken in het dorp, maar er wordt steeds meer nagedacht over hoe de bezoekers (zo worden de zoekers door het kernteam genoemd!) een rol kunnen spelen bij het vormgeven van de activiteiten. Ook wordt nagedacht over hoe weer nieuwe mensen, misschien ook wel mensen die nog nooit iets met kerk hebben gehad, betrokken kunnen worden.

In deze pioniersplek is men begonnen met een stevige kerngroep. Deze werd gevormd door mensen die al betrokken waren bij een van de bestaande kerken in het dorp. Een belangrijke rol was weggelegd voor de pionier. In de jaren voordat dit een pioniersplek werd, heeft hij met veel mensen die wel met geloof bezig waren, maar zich niet thuis konden (gaan) voelen in de bestaande kerken, een relatie opgebouwd.

Verschillende mensen bij de verschillende activiteiten van de pioniersplek vertellen dat ze betrokken zijn geraakt bij deze plek door de pionier. Verschillende van hen noemen hem een waardevolle vriend. Toen ze door de pionier uitgenodigd werden om een dienst van de nieuwe plek bij te wonen, gingen ze in op deze uitnodiging. Een flink aantal mensen is na die eerste keer niet meer weggegaan. De open sfeer,

waarin er de vrijheid is om ook even niet mee te doen, wordt door veel deelnemers als positief ervaren. Ook benoemen verschillende mensen dat ze zich echt gekend weten op deze plek, niet alleen door de pionier, maar ook door de andere mensen die er zijn. Dat mensen elkaar kennen blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat zij elkaar

Verschillende mensen vertellen dat ze betrokken zijn geraakt bij deze plek door de pionier. Verschillende van hen noemen hem een waardevolle vriend

bij de voordeur met de voornaam begroeten, maar ook uit het gegeven

dat deelnemers elkaar ophalen om samen bij de activiteit aan te komen. Iemand vertelde dat de mensen elkaar niet alleen bij de pioniersplek zien, hij zei: 'Je komt elkaar toch wel tegen in het dorp en in de supermarkt of op de fiets of waar dan ook ...' Ook zijn er meer gesprekken waaruit duidelijk blijkt dat de personen wel eens eerder over elkaars persoonlijk leven hebben gepraat. En als mensen er niet zijn die er vaak wel zijn, wordt soms gevraagd of iemand

nog iets gehoord heeft van die persoon.

Hoewel er ook bij deze pioniersplek relatief veel mensen zijn die maar aan één type activiteit (een kring, de dienst of een niet-identiteitsgebonden activiteit, zoals een maaltijd of een creatieve ochtend met koffie) deelnemen, zijn er ook verschillende mensen die naar diverse typen activiteiten komen. Ook zie je dat mensen bij (tenminste) één type activiteit regelmatig een vaste bezoeker zijn.

Rijzende vragen

Deze impressies van dat wat in de context van het Projectteam pionieren en in lokale contexten van een tweetal pioniersplekken gebeurt rondom gemeenschap(svorming), brengen een aantal thema's en vragen aan het licht.

Het is opvallend dat mensen in beide – op veel punten uiteenlopende – pioniersplekken nadrukkelijk benoemen dat zij de persoonlijke aandacht en het persoonlijk – bij name – gekend zijn, waarderen. Hierin komen we een kwaliteit op het spoor die blijkbaar voor veel mensen, ook in deze tijd waarin mensen zich niet makkelijk langdurig en nauw verbinden, van grote betekenis is. Dit doet de interessante vraag rijzen: hebben kleine gemeenschappen, met slechts dat aantal mensen dat het mogelijk maakt om alle andere betrokken mensen nog echt te kennen, meer kans op een bestendiging?

Een ander aspect dat we zien terugkeren in beide plekken en ook in de trainingen die georganiseerd worden door het Projectteam pionieren, is de vraag of en zo ja, hoe het mogelijk is om mensen bij activiteiten met een verschillend karakter te betrekken. Veel mensen zijn geneigd om één soort activiteit te bezoeken en kiezen

daar ook bewust voor. Zo ontstaan er eigenlijk verschillende gemeenschappen binnen een pioniersplek. Is dat wenselijk of moet er moeite gedaan worden om mensen ook aanwezig te laten zijn bij andere activiteiten dan waar ze zonder nadrukkelijke stimulatie heen gaan?

Vinden we het wenselijk dat de kerk veel geld en energie steekt in het creëren van plekken waar mensen elkaar alleen rondom iets niet expliciet christelijks ontmoeten of mogen zulke ontmoetingsplekken alleen door de kerk gefaciliteerd worden als veel van de mensen die daar komen op de (langere) termijn daardoor ook iets expliciets van het christelijk verhaal leren kennen? Zowel binnen de lokale contexten met hun eigen specifieke kenmerken als op een meer abstract niveau in de landelijke kerk en ook in de theologie zijn dit vragen die in de periode die voor ons ligt aandacht verdienen.

Verder komt uit de praktijk helder naar voren dat bij het woord gemeenschap veelal gedacht wordt aan een groepje mensen dat de vaste kern vormt. Naast deze mensen die nauw betrokken zijn, zijn er ook mensen die op andere, vaak losere, manieren betrokken zijn. Die mensen zijn voor alle actoren die bij pionieren betrokken zijn ook van essentieel belang, zo is gebleken. Een uitdagende vraag blijft echter welke rol deze mensen spelen in het denken over pionieren in de toekomst, omdat het met voornamelijk zulke mensen als betrokkenen ingewikkeld is om iets duurzaam op te bouwen, tenzij er heel veel betrokkenen zijn die allemaal bereid zijn een klein steentje bij te dragen.

Tegelijkertijd zien we dat de vraag of er een grote kans is dat al deze betrokkenen samen met elkaar dat wat er is organisatorisch en fi-

nancieel in stand kunnen blijven houden voor het projectteam een belangrijke vraag is. In gesprekken en stukken van de stuurgroep lijkt naar voren te komen dat verwacht wordt dat als een participant betrokken raakt bij 'navolging verkennen' of 'kerk-zijn ontwikkelen' (naast 'netwerk ontwikkelen' zijn dit andere onderdelen van de pioniersreis), verwacht wordt dat deze participant meer gaat lijken op hen die nu die vaste kern zijn. In het feit dat bij het evalueren van het netwerk continuïteit en duurzaamheid al criteria zijn waar naar gekeken wordt, zien we dus wellicht het verlangen doorschemeren voor het op termijn bestaan van een ander soort gemeenschap: een geloofsgemeenschap of een kerk.

In Zinnenmeer zien we dat duurzaamheid en continuïteit voor deelnemers minder van belang zijn. Het roept de vraag op: is het in alle contexten waar een pioniersplek gestart wordt reëel en wenselijk om te streven naar een duurzame plek? Is (uitzicht op) duurzaamheid en continuïteit een onontbeerlijke eigenschap voor gemeenschappen binnen (het instituut) kerk? En zo ja: wat zijn de (theologische) argumenten? En: wat betekenen deze argumenten voor het gesprek met de betrokkenen bij pioniersplekken waar het creëren van zo'n (uitzicht op) financiële en organisatorische zelfstandigheid vooralsnog moeilijk haalbaar lijkt?

In de komende tijd zullen antwoorden op deze uiterst relevante vragen geformuleerd en uitgetoetst worden in de praktijk van de pioniersbeweging binnen de Protestantse Kerk. De leerervaringen daar zullen een belangrijke input kunnen leveren voor het schetsen van een vergezicht als het gaat om hoe mensen met

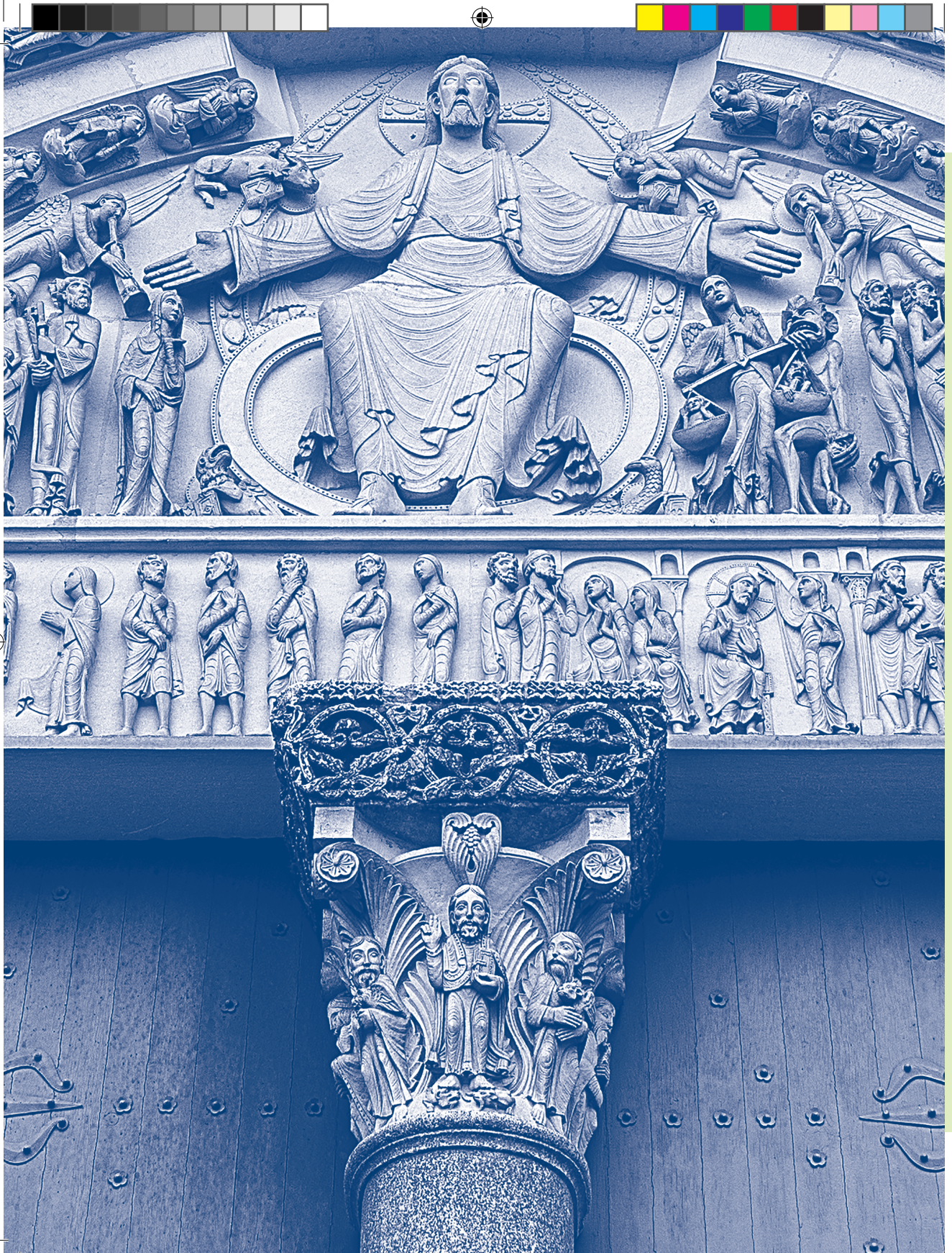
elkaar en met initiatieven verbonden zullen zijn in onze samenleving en niet in de minste plaats geven zij zicht op de kerk van de toekomst en de toekomst van de kerk. ◁

Literatuur

- Brouwer, R. (2009) *Geloven in gemeenschap – het verhaal van een protestantse geloofsgemeenschap*. Kampen: Kok.
- Dijkstra, N. & Vellekoop, M. (2015). *Pionieren vanuit de Protestantse Kerk*. Nieuwegein: Schotanus & Jens.
- Jobsen, P. (2011). PKN in contact met Nederland: kijk op het leven en kijk op geloven, op internet gepubliceerd: tinyurl.com/kvc2u6a, bezocht op 27 maart 2017.
- Landelijk projectteam pionieren (19 februari 2016). *Community bouwen*. Niet meer traceerbaar op internet.
- Landelijk projectteam pionieren (26 mei 2016). *Netwerk ontwikkelen*. Online gepubliceerd: lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2016/07/B.-Pioniersreis-3-netwerk-ontwikkelen.pdf.
- Landelijk projectteam pionieren (15 augustus 2016). *Evaluatieverslag in het derde jaar – sjabloon*. Te downloaden via www.lerenpionieren.nl/evalueren/, bezocht op 4 mei 2017.
- Moynagh, M. & Harrold, Ph. (2012). *Church for Every Context – an introduction to theology and practice*, London: SCM Press.
- Protestantse Kerk in Nederland, afdeling Missionair werk en kerkgroei (2013). *Op weg naar honderd pioniersplekken*.

Veel dank is verschuldigd aan Nadine van Hierden, die intensief meegelezen en -gedacht heeft over dit artikel.

Marinka Verburg-Janssen (M.J., MA/MPhil) is promovendus aan de Protestantse Theologische Universiteit. Zij doet onderzoek naar de ontwikkeling van gemeenschap binnen lokale pioniersplekken van de Protestantse Kerk in Nederland.
m.j.verburg@pthu.nl

Iedere kerk(vorm) heeft een veeleisende zending: Jezus navolgen in woorden en daden!

Martijn Vellekoop stelt in het recente rapport van de Protestantse Kerk in Nederland, *Op hoop van zegen*, dat het pionieren onder meer 'blijdschap' teweegbrengt binnen de Protestantse Kerk omdat ze 'zien dat mensen die niets (meer) met de kerk hadden, worden geraakt door Gods liefde'. Hij stelt dat er 'tegen de trend in nieuwe kerken ontstaan'. Deze opgetogenheid herken ik van toen ik vanuit mijn eigen rooms-katholieke achtergrond de Anglicaanse *Fresh Expressions of Church* op het spoor kwam tijdens mijn recente doctoraatsonderzoek. Zulke initiatieven kunnen ook katholieken inspiratie bieden met het oog op de toekomst van de Rooms-Katholieke Kerk in Vlaanderen.

De vraag die na mijn onderzoek nog overeind blijft, is: 'Is de Rooms-Katholieke Kerk in Vlaanderen klaar voor een ommezwaai en vernieuwing of is deze kerk, sterker dan bijvoorbeeld de Anglicaanse en Protestantse Kerk gehecht aan 'het stabiele' aan 'de pastoraal zoals ze die altijd gekend heeft'?

Dit is een van de vragen waarop ik in deze bijdrage reflecteer, tezamen met de vraag of deze kerkvormen nu wel of niet institutioneel ondersteund zouden moeten worden. Idealiter dient er in Vlaanderen een grondig en representatief empirisch onderzoek verricht te worden dat doorvraagt naar de openheid, enerzijds op

het institutionele niveau (bij de bisdommen) en anderzijds bij de geëngageerde gelovigen zelf om met nieuwe kerk- en christelijke initiatieven te starten van boven- en onderaf.

Ik zie met wat er op pioniersvlak ontstaan is in Nederland ook heel wat gelijkenissen met de Anglicaanse en Methodistische *Fresh Expressions of Church* die hun officiële opstart kenden in 2004. Vanuit mijn onderzoek naar *Fresh Expressions of Church* zal ik reflecteren op een aantal aspecten van de pioniersplekken binnen de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), vooral dan met betrekking tot het diaconale aspect van kerk-zijn. Over het algemeen genomen zou de PKN niet mogen nalaten om haar eigen nieuwe initiatieven steeds te blijven evalueren vanuit het evangelie en de tijdgeest. Het is ook

< *Basiliek Sainte-Marie-Madeleine van Vézelay, Frankrijk*

>

altijd vruchtbaar om de dialoog aan te gaan met eventuele kritische stemmen binnen het kerklandschap en de samenleving.

Ik lees terecht in het evaluatierapport *Op hoop van zegen* dat pionieren binnen de PKN, net zoals bij de Anglicaanse *Fresh Expressions of Church*, meer dan een hobby geworden is. Wanneer tien procent van de kerken binnen de PKN een pionierskerk is, is het geen randverschijnsel meer maar hebben we te maken met een beweging die niet langer genegeerd kan worden.

Een grote verdienste, zowel bij de pioniersplekken van de PKN als bij *Fresh Expressions of Church*, is het grote aantal twintig- tot veertigjarigen dat actief betrokken is bij deze nieuwe kerkvormen. Opmerkelijk, omdat deze leeftijdsgroep door de huidige gevestigde kerken nog nauwelijks bereikt wordt, wat sociologisch gezien een nog grotere weerslag zal hebben op de nu jongere generatie die nauwelijks meer via gezinssocialisatie in contact komt met het geloof, wat leidt tot een almaar grotere falende religieuze socialisatie.

Vellekoop stelt dat deze nieuwe beweging binnen de PKN echter de ontkerkelijking niet kan keren. Maar misschien hoeft dit ook helemaal niet de opzet te zijn? Sterker, ik zou willen stellen dat zending en evangelisatie vanuit kwantitatieve motieven en bekeringsdrang oude motieven zijn die kerkelijke vernieuwingsbewegingen beter kwijt dan rijk zijn. Dit geldt evenzeer voor de nog bestaande traditionele kerkvormen.

Wat vandaag met stip het belangrijkste is, is het verlangen naar authenticiteit en de waarde die de kerk nog wil hechten aan het evangelie in dialoog met de samenleving en de huidige tijd;

met andere woorden, de waarde van christelijke woorden en daden vandaag. Als zo'n kwalitatieve kerkelijke aanpak leidt tot meer mensen die zich aangetrokken voelen tot de kerk, dan mag dit uiteraard met vreugde en dankbaarheid onthaald worden, maar dat is een heel andere insteek dan per se nieuwe kerken te willen stichten om het instituut kerk te doen groeien. Het belang van authentiek kerk-vormen is de derde thematiek binnen deze bijdrage, waarmee ik meteen van wal steek.

Er zijn voor het evangelie

In het PKN-rapport *Op hoop van zegen* wordt vanuit eenzelfde insteek als *Fresh Expressions of Church* gesproken over de hoop dat nieuwe kerken meer mensen dan vandaag het geval is, zullen kunnen overtuigen van de waarde van het evangelie. Hier wordt de kern van de zaak geraakt. Een kerk of nieuwe kerken moeten er niet zijn om eigen structuren te dienen, ze zijn er om het evangelie te dienen en om mensen te overtuigen dat het nog de moeite waard is om vandaag te leven vanuit het evangelie.

Wat houdt het evangelie dienen in? Voor de kerk wil dit zeggen dat ze zich inzet om het evangelie in woord en daad te leven en mensen en gemeenschappen hiertoe wil inspireren en erop toeziet dat deze tandem niet uit elkaar wordt gehaald. Ik denk dat het uit elkaar halen van de tandem – het belang van christelijke woorden én daden binnen de geloofsgemeenschap – een van de grote pijnpunten is binnen de Rooms-Katholieke Kerk (RKK) in Vlaanderen: de *caritas* is bijna volledig uitbesteed aan het christelijk middenveld. Maar de algemene trend sluit natuurlijk geen uitzonderingen uit.

Ik spreek bewust over Vlaanderen, omdat het niet mijn intentie is te veralgemeniseren naar Nederland, al zullen er daar binnen bepaalde kerken vergelijkbare 'authenticiteitsproblemen' vast te stellen zijn.

Maar waar heb ik het dan eigenlijk over? Ik heb het over een kerk die zich door de tijd heen zeer sterk is gaan focussen op binnenkerkelijke zaken: vooral op catechese en het verzorgen van de eucharistische vieringen op zaterdag en zondag. Tijdens het Tweede Vaticaans Concilie heeft de RKK als uitgangspunt genomen dat de gemeenschap van gelovigen opgebouwd wordt rond de eucharistie (*Sacrosanctum Concilium* 10), omdat deze beschouwd wordt als 'bron en hoogtepunt van het christelijk leven'.

Door dit zo scherp te stellen heeft men

uiteindelijk het evangelie onrecht aangedaan en heeft dit er wellicht voor gezorgd dat kerkvormen vooral een zaak geworden is van het verzorgen van vieringen en catechese.

Gemeenschapsopbouw of de uitbouw van het christelijk leven gebeurt volgens het evangelie nochtans even sterk door het christelijk woord in de praktijk te beleven. Met andere woorden, ook het handen en voeten geven aan het geloof in het dagelijks leven én op meer structureel niveau aan naastenliefde en rechtvaardigheid werken, is evenzeer een bron en een hoogtepunt van christelijk leven. Jezus' zending is gestart bij de minderbedeelden (cf. Luc. 4). De Vlaamse bisdommen willen verzekeren dat iedere christen zondag nog een eucharistie kan bijwonen in de eigen buurt (in centrumparochies), maar is het niet even belangrijk voor een christelijke

geloofsgemeenschap om iedere week te kunnen aantonen waar het christelijk verschil in daden ligt?

Het evangelie navolgen is bovenal een én-én-verhaal en is in eigen contreien te veel een of-of-verhaal geworden, met alle gevolgen vandien voor het authentiek kerk-vormen. De daling in het vertrouwen van de kerk als instelling en daarmee samengaande voortschrijdende daling van de kerkgang, is volgens de Oostenrijkse theoloog en godsdienstsocioloog Paul Zulehner (2011) niet eenduidig te wijten aan bijvoorbeeld kerkschandalen alleen, maar in de eerste plaats aan het feit dat mensen de kerk niet meer als relevant zijn gaan beschouwen voor het eigen leven.

Het eigenlijke 'zinzoeken' van mensen krijgt vandaag in heel

wat kerken geen adequate spirituele voeding en praktisch antwoord.

Aandachtspunt nummer één voor de RKK is met stip opnieuw aan dit vertrouwen en deze relevantie werken. Dit kan niet simpeler uitgedrukt worden dan door te stellen: leef de moraal die je zelf predikt, wees een na te volgen voorbeeld en houdt woord en daad samen binnen het christelijk verhaal.

In die zin zou ik filosofisch willen stellen dat de kerk, en dit geldt voor iedere kerkvorm, geroepen is om steeds meer zichzelf te worden, steeds meer beeld van de God die ze eer wil brengen, steeds meer navolger van Christus, die als geen ander zowel als weldoener rondging als dat Hij ruimte maakte voor het verkondigen van het woord óf het woord via anderen op het spoor kwam.

reflectie

Op deze laatste gedachte, het belang van het op het spoor komen van Christus buiten de eigen kerkmuren, komen we aan het einde van de bijdrage nog terug, wanneer we de 'kom-en-zie'-houding van de RKK in Vlaanderen afzetten tegen het belang van de 'ga-naar-buiten-beweging' als kerk.

Genoeg inzet op dienstbaar-zijn?

Fresh Expressions of Church willen in gelijke mate belang hechten aan christelijke woorden als aan christelijke daden, wat natuurlijk niet belet dat het in de praktijk

soms wat anders loopt. Het besef binnen de pioniersbeweging van de PKN dat het niet draait om het willen 'kopiëren van hippe vormen' is zeer belangrijk. Het is een verwijt dat ook de *Fresh Expressions of Church* soms krijgen, als zou het gaan om kerken die gewoon hip, *consumer-based*, alternatief, postmodern, fris en postinstitutioneel willen zijn.

Het PKN-rapport maakt een sterk punt wanneer het stelt dat pionieren vooral draait om het op tafel gooien van de wezenlijke vragen over

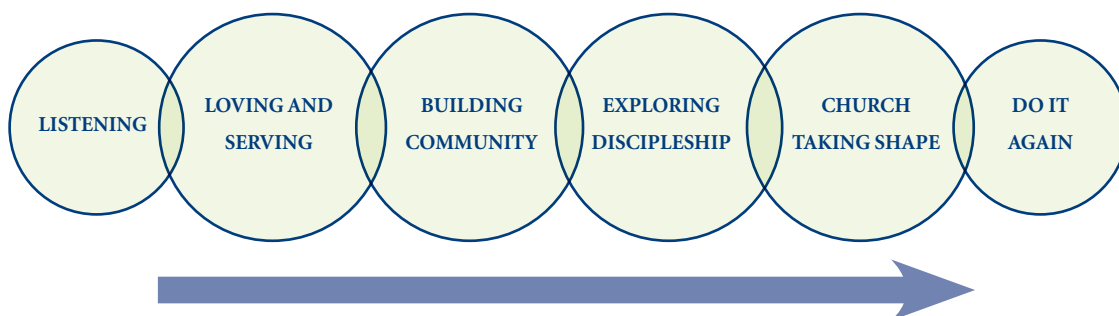
de christelijke identiteit en de toekomst van de kerk. Binnen het ontstaansschema van *Fresh Expressions of Church* valt het op dat het 'in liefde dienen' al op de tweede plaats staat!

Dit is een enorm statement: als je vandaag mensen nog wilt aanspreken als (nieuwe) kerk, moet je beginnen met te tonen dat je in de praktijk christen wil en kunt zijn, en op deze manier nieuwkomers inspireren. Dan zal er bijna spontaan interesse ontstaan naar de achterliggende motieven van pioniers en ont-

staan er als vanzelf vragen als: 'Van waaruit doe je dit?', 'Op welke manier

inspireert Jezus je om zo te handelen en te zijn?', 'Hoe houd je dit vol?', wat kan uitmonden in christelijke geloofsgesprekken, bijbellezen en het vieren als gemeenschap zodanig dat de christelijke inspiratie ook gevoed wordt via het woord.

Volgens onderzoekster Marinka Verburg-Janssen waarderen niet-kerkelijke mensen het wanneer God expliciet ter sprake wordt gebracht, terwijl het vanuit de pioniers vaak als iets spannends wordt ervaren (PKN-rapport,

Binnen het ontstaansschema van Fresh Expressions of Church valt het op dat het 'in liefde dienen' al op de tweede plaats staat (zie ook bladzijde 22 van dit Handelingen-nummer).

15). In de huidige cultuur blijkt het misschien wel opnieuw makkelijker om over God en geloof te spreken dan tien jaar geleden het geval was.

In het recente PKN-rapport is ook een van de twee belangrijke conclusies een pleidooi voor gemeenschapsactiviteiten doordeweeks, waarbij ik vanuit christelijk standpunt hoop dat het hier gaat om activiteiten die de bredere samenleving dienen (cf.

de Franse bisschop

Jacques Gaillot: ‘een

kerk die niet dient,

dient tot niets’). Tegelijk zet deze conclusie in het rapport ook het belang van vieringen *in the picture* voor christenen, wat dan weer pleit voor het én-én-verhaal van woorden en daden:

‘De zondagse vieringen nemen een belangrijke plaats in bij deze pioniersplekken. Toch blijken zondagse vieringen minder missionair potentieel te hebben dan activiteiten door de week. Voor (christelijke) vrijwilligers en randkerkelijke mensen zijn de vieringen wel belangrijk’ (PKN-rapport, 4).

Wanneer ik vanuit een evaluerende bril het rapport *Op hoop van zegen* lees, meen ik vanuit mijn gevoerd pleidooi over het samenhouden van daden en woorden, dat heel wat pioniersplekken nog sterker mogen inzetten op het dienen, op de diaconale of hulpverlenende activiteiten. Wanneer 68% van de ondervraagde pioniersinitiatieven stellen dat ze vieringen en maaltijden houden, dan zou dat cijfer in verband met de diaconale activiteiten zeker zo hoog mogen liggen, aangezien het doel van pionieren toch is om de mensen in contact te brengen met de waarde van het evangelie bin-

nen het eigen leven en daar hoort het dienen van mens en samenleving steevast bij.

‘Luisteren’ naar de context

Misschien kunnen de PKN-pioniersplekken hiervoor nog extra inspiratie vinden bij de bovenstaande ontstaansfiguur van *Fresh Expressions of Church* en de duiding erbij: vele *Fresh Expressions* beginnen met een periode van

luisteren naar de contextuele noden en naar wat men denkt dat God van

hen in die context verwacht.

Bij de opstart van een *Fresh Expression* wordt er allereerst geluisterd naar God, om te ontdekken waar zijn missionaire Geest al aan het werk is ‘voorafgaand aan de kerk’ (*‘ahead of the Church’*) (Cray 2012, 21). Luisteren moet hier breed verstaan worden als het exploreren van de omgeving, het praten met mensen en te weten komen wat er leeft in een bepaalde buurt.

Pioniers proberen vaak via een lange periode hoogte en diepte te krijgen van de context: zoals de buurt, de problemen, de mensen, de geschiedenis van de plaats, de sfeer en de aanwezige bedrijven. Dat noemen ze een ‘missiedoorlichting’ (*‘mission audit’*): observeren en communiceren. Al de kwalitatieve en kwantitatieve data worden verwerkt tot er een soort ‘beeld’ opduikt van de buurt en gezocht wordt wat hun komst aan meerwaarde kan bieden voor de toekomst van de mensen en de kerk daar. Slechts vanuit het luisteren gaan pioniers onderscheiden in welke mate de christelijke spiritualiteit in de bestaande gemeenschap een mogelijk transformatieproces kan begeleiden.

reflectie

Ik las in het PKN-rapport dat de aanloop naar een pioniersplek meer tijd in beslag neemt dan voorzien (één tot twee jaar), evenals het uiteindelijk vormen van een geloofsgemeenschap (soms vijf tot tien jaar). Dit is geen lacune, maar een sterk pluspunt van hoe het vandaag gesteld is met het pionieren binnen de Protestantse Kerk in Nederland. Op die manier kan er gegaan worden voor kwaliteit en focus, die mijn inziens initieel (van bij de opstart) geïnspireerd mag zijn op de *Fresh Expressions* manier van 'luisteren', die ook daar vaak meer dan een of twee jaren in beslag neemt.

Misschien kan de pioniersbeweging van de PKN bij de 'doorstart' van een pioniersplek, net zoals *Fresh Expressions of Church*, ook in haar werkdefinitie het belang van het dienstbaar-zijn van de context beklemtonen – dat start al bij het op een bepaalde manier 'luisteren' naar de context, waarbij er altijd ook op zoek gegaan wordt naar plaatselijke 'noden' waar christelijke initiatieven misschien het verschil kunnen maken. Die verwijzing naar het belang van het diaconale lijkt nu expliciet afwezig:

'Een pioniersplek is een nieuwe vorm van kerk-zijn voor mensen die niet naar een kerk gaan. Allerlei vormen kunnen daarbij gebruikt worden. Afstemming op de context, werken vanuit gedeeld geloof binnen het pioniersteam en duurzame gemeenschapsvorming zijn daarbij belangrijk.'

In de werkdefinitie van de *Fresh Expressions*-beweging staat onder meer deze zin wel: 'Ze komen tot stand door gebruik te maken van principes als luisteren, dienen, geïncarneerde zending en het vormen van leerlingen.' Het gaat hier over het 'in liefde' dienen en niet

het dienen van de kerk zelf. Het dienen gaat over het zich willen engageren voor het rijk Gods. Aartsbisschop Graham Cray, een van de grote bezielers bij de opstart van *Fresh Expressions of Church* in Groot-Brittannië, benadrukt het volgen van Gods wil en het willen realiseren van Zijn Rijk en het daarbij afzien van een strategisch bepaalde kerkagenda, omdat volgens hem een *Fresh Expression* anders geen lang leven beschoren is (2012, 21).

Dienende gemeenschap vormen

Cray benadrukt als derde stap in het schema het belang van het vormen van een dienende gemeenschap: 'Voor velen moet erbij horen voorafgaan aan geloven; aanvaarding door het volk van God moet er zijn voordat het mogelijk is om Gods aanvaarding te begrijpen en te ontvangen' (2012, 23). Volgens Cray is het niet aangewezen om een *Fresh Expression* te starten met *alleen* het vieren – de vijfde stap in het schema: 'de kerk krijgt vorm'. Hij beschrijft hierin een gevaar op het vlak van beeldvorming, omdat dan de idee kan ontstaan dat mensen uitgenodigd worden op een 'solitair' vieringsmoment dat losstaat van een gemeenschap, waarbij er een band is tussen de leden van de gemeenschap en er een opening kan zijn om leerlingen van Christus te worden (de vierde stap in het schema: 'het leerlingchap exploreren' of '*exploring discipleship*'). In die zin meent Cray dat het opportuun is om eerst te werken aan de opbouw van een gemeenschap, die dan kan evolueren tot een vierende gemeenschap (2012, 24-25).

De pioniersplekken binnen de PKN kunnen ook inspiratie putten uit de cirkel 'het verken-

nen om leerling te worden'. Het belang van het woord binnen de christelijke traditie gaat om meer dan het vieren en het lezen uit de Bijbel. Het gesprek tussen christenen of tussen christenen en niet-christenen (of christenen in wording) over zingeving, over hoe het evangelie betekenis kan krijgen in het eigen leven binnen een kwetsbare, veilige en open dialoog, is vandaag enorm belangrijk om authentiek geïnspireerd te kunnen zijn als gemeenschap. Ook daarop mogen de pioniersplekken (en *in se* iedere vorm van kerk) flink inzetten, zelfs nadat de geloofsgemeenschap reeds vorm kreeg. Zulke gesprekken worden nooit overbodig en horen bij het in balans houden van woord en daad.

Behoefte aan (institutionele) ruimte

Het valt toe te juichen dat steeds meer plaatselijke gemeenten binnen de PKN 'royaal ruimte bieden aan pioniers' (PKN-rapport, 12). Binnen West-Europa, waar kerken nog niet te vergelijken zijn met een echte 'concurrentiële markt' zoals in de Verenigde Staten, hebben pioniersinitiatieven niet veel kans van slagen wanneer ze niet institutioneel ondersteund worden. Binnen de Anglicaanse en Methodistische Kerk in Groot-Brittannië bestond er ook van meet af aan institutionele beleidsondersteuning dat zich uit in vele aangeboden vormingsdagen, in een goed uitgewerkte 'overkoepelende' website, in aangeboden cursussen om een *pioneer minister* te worden (een nieuw ambt binnen deze kerken voor zowel leken als gewijde personen), in vele uitgegeven boeken (ook door betrokken en

enthousiaste bisschoppen) en door financiële steun waar nodig.

Met betrekking tot de RKK in Vlaanderen zal er echter een sterke mentaliteitswijzing nodig zijn die zich schaaft achter een decentralistisch denken. Het eenheid-in-diversiteitsdenken is zeer kenmerkend voor de Rooms-Katholieke Kerk, maar het lijkt erop dat de aandacht in het verleden vooral lag bij het eenheidsdenken en bijgevolg minder bij het

diversiteitsdenken.

Met de huidige paus Franciscus wordt er echter een lans gebroken voor een sterker decentraal denken. Inhoudelijk geeft paus Franciscus in *Evangelii gaudium* (EG) expliciet aan dat hij niet het idee wil geven op alle vragen van de lokale kerken een antwoord te hebben. Hij wil hierin de plaats van de plaatselijke bisschoppen niet vervangen en hij wil dan ook tijdens zijn pontificaat verder werk maken van een 'heilzame decentralisatie'. Hij geeft aan dat elke context en plaatselijke cultuur zijn eigen kerkelijke uitdagingen kent (cf. EG 16). Te veel centralisatie houdt de dynamiek binnen de kerk, die hij zo nodig acht, tegen (cf. EG 32).

De dynamiek waar de paus voor pleit, past heel sterk binnen het denken van *Fresh Expressions of Church* en de pioniersplekken in Nederland, op voorwaarde dat deze initiatieven na verloop van tijd niet op zichzelf gaan terugplooiën, maar steeds de band met samenleving en context behouden en aanhalen. Een voortdurende zelfevaluatie en een voortdurende toetsing aan het evangelie en de eigen context is geen overbodige luxe. Het laatste element van

Een voortdurende zelfevaluatie en een voortdurende toetsing aan het evangelie en de eigen context is geen overbodige luxe

reflectie

het ontstaansschema van *Fresh Expressions of Church* ('do it again') gaat onder meer daarover.

Paus Franciscus' apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* wordt soms een van de meest vernieuwende teksten sinds Vaticanum II genoemd (Hallein, 32). De paus wil met deze exhortatie werk maken van een 'missionaire vernieuwing' door de Rooms-Katholieke Kerk aan te sporen de gekende paden te verlaten en zich naar anderen te richten.

De dynamiek die paus Franciscus op het spoor wil komen voor 'zijn kerk' is een kerk die durft gaan voor hervorming en zich ervoor behoedt om steeds achter zich te kijken om niet in een zoutklomp te veranderen (Gen. 19,26). Hij vraagt eigenlijk dat alle christenen opnieuw naar de kern van het evangelie zouden gaan om zo nieuwe 'missionaire leerlingen' te worden die het evangelie authentiek uitdragen in woorden en daden.

Enkel zo kan de Rooms-Katholieke Kerk zich volgens de paus inschakelen in Gods zending (*Missio Dei*) en hiervoor moet ze als kerk ook sterker durven loslaten en de diversiteit meer durven omarmen: het één-zijn van de kerk wordt gegarandeerd wanneer iedere kerk zich engageert om te leven vanuit Gods' Geest, daarna ontstaat er ruimte voor verschillen tussen kerkvormen en christelijke initiatieven. Voor paus Franciscus moet een kerk 'riskeren om fouten te maken' ('*risk making mistakes*') door

< Kathedraal Sainte-Marie d'Oloron in Bayonne, Frankrijk

naar buiten te gaan in de wereld en mensen te ontmoeten waar ze zich bevinden. De kerk van deze paus is een kerk die een 'cultuur van ontmoeting' ('*culture of encounter*') bevordert. Een van de redenen dat er nog geen *Fresh Expressions of Church*, pioniersplekken of gelijkaar-

***Eenzijdige focus op 'kom-en-zie-manier'
van kerk-zijn en kerk-vormen,
gedacht vanuit de bestaande kaders***

dige initiatieven omarmd werden binnen de RKK van Vlaanderen ligt wel-

licht in het nog niet eigengemaakt hebben van de nieuwe weg die deze paus voor zijn kerk ziet.

Wanneer ik visieteksten van Vlaamse bisdommen bestudeer, valt vooral een eenzijdige focus op de 'kom-en-zie-manier' van kerk-zijn en kerk-vormen op, gedacht vanuit de bestaande kaders. We zien algemeen dat de bisdommen getracht hebben met de idee van grotere pastorale eenheden, pastorale zones of nieuwe parochies de krachten te bundelen in de kerk, zodanig dat het op financieel, materieel en menselijk vlak nog haalbaar en werkbaar blijft om inhoud te kunnen geven aan de territoriale pastoraal.

De meer kritische vraag die ik hierbij stel, is of deze gekozen – en toch wel dominante – weg in de visieteksten wel zal leiden tot een vernieuwende missionaire wind in de Vlaamse kerken? Is de aanpak niet te veel 'kerk-gecentreerd' in plaats van 'rijk-Godsgericht'? Ik lees in de bisdomteksten dat eenieder gezonden wordt vanuit de zondagsviering, maar start de zending niet bij God Zelf die zich zowel binnen als buiten de kerken bevindt?

Nu, er zijn in de visieteksten ook heel wat zoekende vragen en houdingen te vinden. Ik denk dat de bisdommen misschien moeten proberen om datgene wat ze zelf de twee hoofd- ▷

elementen van de zending van de kerk noemen – namelijk het in woord en daad evangeliseren naar het voorbeeld van Jezus' zending – meer in balans te verwoorden, zodanig dat ze in de praktijk ook evenveel en gelijkwaardig aandacht krijgen.

Wanneer het beleid binnen de RKK erin slaagt om een nieuwe synthese te smeden tussen het christelijk geloof (het evangelie), de traditie, de hedendaagse context en de vernieuwde visie van paus Franciscus, kan er ook binnen deze kerk ruimte ontstaan voor echte vernieuwing en voor pioniersinitiatieven met hopelijk ook een nieuw ambt, zodat ook niet-priesters de leiding kunnen nemen over een pioniersplek.

Misschien ligt het pijnpunt vandaag niet zozeer bij de kloof tussen het evangelie en de cultuur, zoals ik in een van de Vlaamse bisdomteksten lees, maar eerder bij de kloof tussen de kerk en de cultuur, die misschien onnodig groot geworden is door een te sterke focus op een bepaald element van de zending van de kerk, wat meestal samenvalt met de zorg voor de viering op zaterdag of zondag.

Wanneer de bisdommen de hoop uitdrukken dat het evangelie meer aanwezig zou zijn onder de mensen, denken we dat de kerk nog veel meer haar vensters en deuren moet opengooien, niet enkel om frisse wind en mensen binnen te laten, maar ook om zelf meer met het evangelie in woord en daad in de samenleving aanwezig te zijn, zodanig dat de kerk, om het met paus Franciscus te zeggen, overal hoop kan wekken. Op hoop van zegen. ◁

Literatuur

- (sd). Opgehaald van www.freshexpressions.org.uk:
<http://www.freshexpressions.org.uk/>.
- Constituties en Decreten van het Tweede Vaticaanse Concilie* (1967). Katholiek Archief.
- Cray, G. (2012). *Communities of the Kingdom*. In: G. Cray, I. Mobsby & A. Kennedy (red.). *Ancient Faith, Future Mission. Fresh Expressions of Church and the Kingdom of God* (pp. 13-28). London: Canterbury Press.
- Franciscus (2014). *De vreugde van het Evangelie. Apostolische exhortatie Evangelii gaudium*. Brussel: Licap.
- Gaillot, J. (1991). *Als de kerk niet dient, dient zij tot niets*. Averbode: Altiora.
- Hallein, P. (2015). Kerk en evangelisatie. Van Vaticanum II tot paus Franciscus. In: *Collationes. Tijdschrift voor Theologie en Pastoraal* 45/1, pp. 31-46.
- Protestantse Kerk Nederland (PKN) (2017). *Op hoop van zegen. Ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren*. lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/01/Tussenstand-pionieren-januari-2017-Op-hoop-van-zegen.pdf.
- Zulehner, P.M. (2011). *Verbuntung. Kirchen im weltanschaulichen Pluralismus Religion im Leben der Menschen 1970-2010*. Ostfildern: Schwabenverlag.
- Liesbeth (dr. D.M.) Pulinx promoveerde in juni jl. op de dissertatie Een 'mission (im)possible' voor de kerk?! Uitdagingen voor de rooms-katholieke kerk in Vlaanderen geleid door hedendaagse missionaire inzichten. Ze is verbonden aan de faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven. Daarnaast is zij stafmedewerker bij de vzw Logia, een christelijke denktank (www.logia.be). liesbeth@logia.be

Gemeentestichting als lont in het kruitvat

Praktisch-theologische analyse van een debat

In dit artikel willen we het verschijnsel ‘gemeentestichting’ belichten vanuit een specifieke denominatie, de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). De vraag die we centraal stellen is: hoe is de discussie over ‘gemeentestichting’ op de Generale Synode van deze kerken te begrijpen tegen de achtergrond van bredere kerkelijke ontwikkelingen in de periode 1990-2014, en welke handelingsaanwijzingen voor het omgaan met deze ontwikkelingen zijn daar uit af te leiden?

Na een korte inleiding over de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) geven we vanuit de Acta van opeenvolgende Generale Synodes een beeld van de landelijke discussie over gemeentestichting. Daarna geven we een duiding van deze discussie, om op basis van theologische en godsdienstsociologische reflectiethema's te komen tot enkele handelingsaanwijzingen. Zo geven we een praktisch-theologische reflectie op het omgaan met gemeentestichting die vanuit beschrijving, via analyse en normatieve reflectie gericht is op handelingsaanwijzingen (vgl. Osmer 2008).

De Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt)

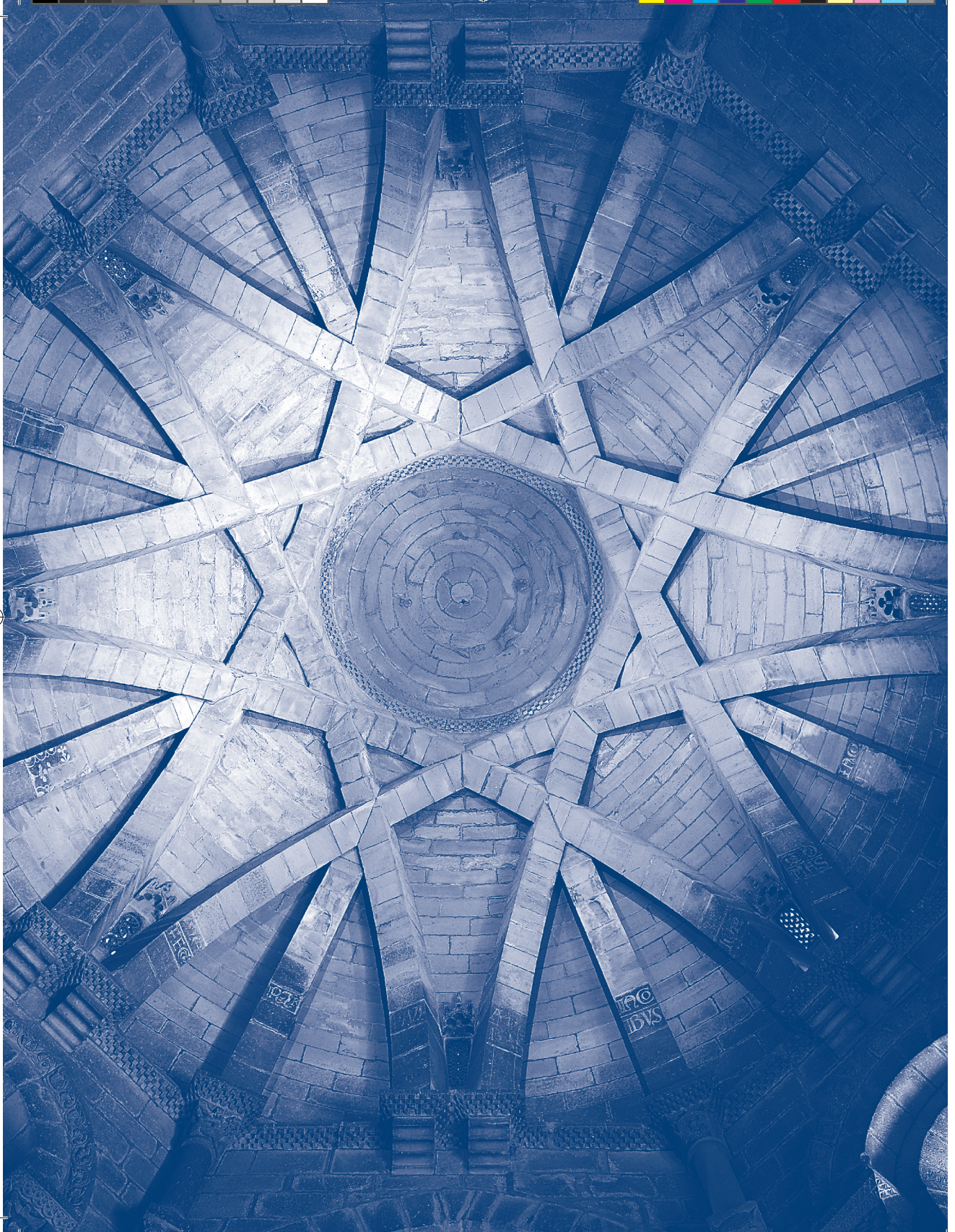
De Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) (GKv) telden per 30 september 2016 268 plaatselijke zelfstandige gemeenten, met in totaal 119.406 leden. De GKv waren door hun geschiedenis

met twee kerkscheuringen (1944: vrijmaking; 1967: ontstaan Nederlands Gereformeerde Kerken) min of meer gedwongen het bestaansrecht permanent te legitimeren. Dat resulteerde in een krachtig zelfbewustzijn en activiteiten in verschillende landelijke organisaties op allerlei terrein. Daar bestond een intensieve en kritische wisselwerking met de buitenwereld. Daarbuiten echter waren de GKv redelijk gesloten (Te Velde 2007; Kuiper & Bouwman 1994-2004).

Vanaf de jaren negentig veranderde dit, toen een aantal interne conflicten ontstonden. Terwijl vanaf de jaren zeventig slechts één kerkelijk blad de toon zette (*De Reformatie*), werden in de jaren negentig twee andere bladen opgericht. Naast de aanvankelijke kritiek dat zo diversiteit in de hand werd gewerkt, bleek later ook de inhoud aanleiding tot veel polemiek.

Deze fase werd mede voedingsbodem voor

het ontwikkelen van nieuwe vormen van kerk-zijn binnen de gemeentestichtingsprojecten. Tegenwoordig onderhouden de GKv zes tot acht missionaire projecten in eigen land – het aantal varieert omdat projecten worden afgebouwd en andere projecten opkomen. Het zijn deze projecten die in dit artikel bedoeld worden met ‘gemeentestichtingsprojecten’. Ze worden voor 230.000 tot 350.000 euro per jaar landelijk ondersteund.

Geschiedenis ‘gemeentestichting’

De discussie binnen de GKv over gemeente-stichting ontstaat rond het jaar 2000 (vgl. Paas 2016). De wortels van deze discussie liggen eerder. We onderscheiden drie fases, die samen een interessante ontwikkeling laten zien. In het onderzoek naar gemeentestichtingsprojecten binnen de GKv is (bij ons weten) tot nu toe nog geen apart overzicht of interpretatie gegeven van de behandeling die landelijk gefinancierde projecten kregen op het niveau van de Generale Synode (GS).

De eerste fase (1975-1990) begint met een besluit van de GS 1975 waarin ‘evangelisatie’ als kerntaak *van de lokale gemeente binnen de lokale gemeente* wordt aangemerkt. Dat wortelt in de visie dat elk gemeentelid krachtens het ‘ambt aller gelovigen’ geacht wordt het evangelie te verkondigen en dus evangelisatie nadrukkelijk *niet* geprofessionaliseerd mocht worden. Toerusting hiervoor dient niet landelijk maar via de lokale kerkenraad plaats te vinden. Weliswaar wordt er een landelijke toerustingsvereniging (Evangelisatie & Recreatie) opgericht,

maar deze werkt altijd nauw samen met de lokale kerk.

De tweede fase (1990-2002) laat een verschuiving zien. Op de GS 1990 wordt een concrete vraag rond de financiering van een evangelisatieproject door betaalde (theologisch geschoolde) professionals neergelegd, waartoe drie jaar later positief besloten wordt. Bovendien wordt dan aan een bestaand landelijk toerustingsorgaan voor buitenlandse zending uitdrukkelijk ook toerusting voor ‘evangelisatie’ als opdracht gegeven (Gereformeerde Missiologische Opleiding). In deze fase ontstaat een financieringssituatie waarbij het toezicht op en de evaluatie van dit financieringsbeleid allerlei vragen oproepen: wanneer is dit geld eigenlijk goed en zinvol en effectief besteed?

In de derde fase, vanaf 2002, wordt de discussie over landelijke financiering van evangelisatie nadrukkelijk gekoppeld aan een nieuw begrip: gemeentestichting. De eerste projecten ontstaan (Amstelproject), en opnieuw wordt visievorming en evaluatie hoog op de agenda gezet. Deze landelijke evaluatie blijkt moeizaam. Zo wordt de opdracht tot het vaststellen van criteria van de ene naar de andere commissie doorgeschoven, en wordt daarbij soms bewust gekozen ‘voor een vage en open formulering, waarmee vastgelegd wordt dat het gebeurt zonder uit te spreken hoe en door wie dat gedaan wordt’ (Acta 2008, art. 88). Een opmerkelijke uitspraak die illustreert hoe ingewikkeld zo’n evaluatie kennelijk is.

In 2011 wordt daarom een Advies- en Studiecentrum Gemeentegroei ingesteld onder verantwoordelijkheid van een deputaatschap (Acta 2011, art. 52). Hun wordt opgedragen om: ➤

< *Gewelf Santo Sepulchro in Torres del Rio 12e, Spanje*

- a. gemeentestichting als methodiek verder te ontwikkelen en te evalueren en te rapporteren of genoemde methodieken bijbels verantwoord zijn;
- b. nadere invulling te geven aan het begrip 'gereformeerde identiteit' en te bevorderen dat deze nadere invulling bij bestaande en nieuwe gemeentestichtingsprojecten wordt gehanteerd;
- c. opgedane ervaringen vanuit de gemeentestichtingsprojecten te verwerken en te delen met de kerken;
- d. onderzoek te doen naar alternatieven voor de bekostiging van gemeentestichtingsprojecten (Acta 2011, art. 54).

Klaarblijkelijk is dit centrum niet van de grond gekomen, want deze opdracht wordt in 2014 herhaald (en belegd bij het dan net opgerichte Praktijkcentrum: Acta 2014, art. 47). De vraag van de GKv naar evaluatie is opgepakt door onder meer Van Leeuwen (2012) en Paas (Paas & Schaeffer 2014; Paas 2016).

Samenvattend is er een eerste fase (1975-1990) waarin evangelisatie zo veel mogelijk decentraal geregeld werd. Via een fase (1990-2002) waarin evangelisatie door professionals soms met landelijke steun tot stand kwam, ontstond vanaf 2002 een dynamiek van 'gemeentestichting' waaraan de landelijke GKv meebetaalt. Deze financieringssituatie roept vervolgens controversiële vragen op: wat is een goede methode, en wat beschouwen we als goede resultaten van deze projecten? 'Gemeentestichting' ziet men bovendien als evangelisatiemethodiek.

Waar het gesprek in 1975 startte bij de persoonlijke en vrijwillige inzet van gemeenteleden

voor evangelisatie, verschuift de focus gaandeweg naar de inzet van professionele, betaalde krachten en landelijke financiering, die – in de derde fase – een speciale methode gaan toepassen, namelijk gemeentestichting, wat aanleiding is tot een aantal fundamentele vragen over kerk-zijn in gereformeerd perspectief. Hoewel duidelijke criteria ontbraken en ontbreken, zijn er overigens in totaal miljoenen euro's voor verschillende gemeentestichtingsprojecten uitgetrokken.

Duiding van de discussie

De reflectie op landelijk gefinancierde gemeentestichtingsprojecten werd op meerdere niveaus gevoerd (lokaal, classicaal en landelijk) en kent twee aspecten.

1. *Technische reflectie*: is de gemeentestichting goed in de zin van 'effectief'? Men was zich bewust van grote wijzingen in het culturele, kerkelijke en religieuze klimaat, en onderneemt stappen voor evangelisatie. Er groeit behoefte aan landelijke financiering voor evangelisatie als een plaatselijke kerk geen geld heeft. Daarmee groeit ook de behoefte aan criteria zodat gecheckt kan worden of dit geld goed besteed wordt. Wanneer vanaf 2002 landelijke financiering van evangelisatie voor een groot deel benut wordt voor 'gemeentestichting', komen meer inhoudelijke, identiteit-gerelateerde vragen op.
2. Reflectie wordt *identiteitsreflectie*: is gemeentestichting theologisch en inhoudelijk 'goed'? Deze ontwikkeling valt samen met een fase binnen de GKv waarin de eigen identiteit in toenemende mate ter discussie komt te staan. Vanuit de gevestigde orde werden de

‘experimenten’ met argusogen bekeken: komt via deze weg geen ‘ongereformeerd’ gedachtegoed de kerken binnen? Tegelijk leek juist de methode van gemeentestichting vanuit een moederkerk die zelf binnen het verband van de GKv verankerd was, een garantie en waarborg voor de juiste gereformeerde identiteit. Het is geen landelijke vereniging, of theologische stroming die nieuwe gemeenten sticht – het is de plaatselijke kerk zelf die dit doet, in lijn met de roeping die in 1975 werd uitgesproken.

Van Leeuwen laat zien hoe breed de verantwoordingsvraag werd opgepakt:

‘Naast de bestaande onderzoeksvragen over de Bijbelse fundering en gebruikte methodieken van gemeentestichting kwam er nog een onderzoeksveld bij: de nadere invulling van het begrip ‘gereformeerde identiteit’. In de praktijk bleek namelijk dat de verschillende projecten op het punt van gereformeerd-zijn vaak hun eigen weg zochten en dat dit soms tot botsingen leidde met het eigen kerkverband. Een nadere invulling van wat gereformeerd is, zou als leidraad moeten gaan dienen voor bestaande en nieuwe projecten’ (Van Leeuwen, 6-7).

Door dit tweede niveau van reflectie werden de gemeentestichtingsinitiatieven onbedoeld en onvoorzien de lakmoesproef voor de GKv. Een ‘gereformeerde identiteit’ was namelijk allerm minst duidelijk omschreven. Is het denkbaar dat er gemeentestichtingsinitiatieven komen die én succesvol én gereformeerd zijn? Wat verstaan we dan onder ‘gereformeerd’? Met name de classis waaronder de gemeentestichtingsinitia-

tieven in de regio Amsterdam vielen, heeft hierover intensief doorgesproken.

‘In de onderlinge gesprekken lijkt te worden uitgegaan van een min of meer officieuze ‘code’ van wat gereformeerd is, zonder dat helder wordt gemaakt wat die code inhoudt of wat de status ervan is. Ook is niet helder wie deze code opstelt of opgesteld heeft. Dit leidt vervolgens tot botsingen en onderlinge vervreemding. Pioniersgemeenten moeten zich vaak verdedigen voor hun keuzes en voelen zich daarin niet altijd begrepen. Deze moeizame verhouding tussen de bestaande kerken en de nieuwe gemeenten zorgt ervoor dat het voor pioniersgemeenten lastig is om een volwaardige plek binnen het kerkverband te veroveren’ (Van Leeuwen, 7).

Vanuit de theorie van Mintzberg over organisatiestructurering zou verwacht mogen worden dat een missionaire configuratie via allerlei coördinerende mechanismen sterk door de moederorganisatie wordt beïnvloed. Indoctrinatie en socialisatie zorgen ervoor dat nieuwe initiatieven sterk gaan lijken op de originele ideologie van de moederorganisatie (Mintzberg 1979, 480). Toegepast op gemeentestichtingsinitiatieven was te verwachten geweest dat er niet zoveel discussie zou ontstaan over de identiteit van deze projecten. Dat dit toch gebeurde, kan duiden op een gebrek aan socialisatie en indoctrinatie op ideologisch terrein vanuit de moederorganisatie, de GKv.

Het feit dat er zoveel debat ontstond kan in retrospectief gezien worden als een aanwijzing dat de overdracht van een gemeenschappelijke ideologie in de voorgaande decennia misschien wel diepgaand gefaald heeft. De GKv zou dan

moeten concluderen dat de veronderstelde identiteit klaarblijkelijk afwezig was of niet voldoende geïnternaliseerd en gesocialiseerd. De discussie blijkt dan geen kwestie van verandering van identiteit, maar van afwezigheid van een duidelijke ideologie. Dan zou ook ruimte kunnen ontstaan voor een minder gespannen zoektocht naar identiteit die zo kenmerkend is voor wat in de geschiedenis 'gereformeerd' is gaan heten (vgl. Paas & Schaeffer 2014 en De Jonge, Wijma & Schaeffer 2016).

Terwijl bij het startpunt van toekenning van landelijke financiering aan gemeentestichtingsprojecten uitgegaan werd van een duidelijke gereformeerde identiteit, blijkt deze niet normatief te kunnen worden omschreven. Het ontbreken van duidelijke parameters voor onderzoekopdrachten naar identiteitsbepalende indicatoren die opeenvolgende Generale Synodes wilden vaststellen, is veelzeggend. Niet alleen waren de initiatieven zelf soms anders dan de 'moederkerken', ook deze kerken zelf veranderden. Steeds minder gingen lokale kerken voor landelijke projecten inclusief de daarbij behorende identiteitsreflectie. Zo meldt een rapport voor de GS 2014 dat er meer dan veertig lokale kerkplantings- of kerkvernieuwingsinitiatieven bestonden zonder landelijke financiering die zich zo aan de intensieve landelijke kerkelijke evaluatieprocessen onttrokken (Wierenga 2014).

De vraag naar de 'gereformeerde identiteit' van gemeentestichtingsprojecten wordt gesteld als lakmoesproef voor deze projecten, maar het blijkt een lakmoesproef voor de GKv: wat is eigenlijk haar eigen 'gereformeerde identiteit'?

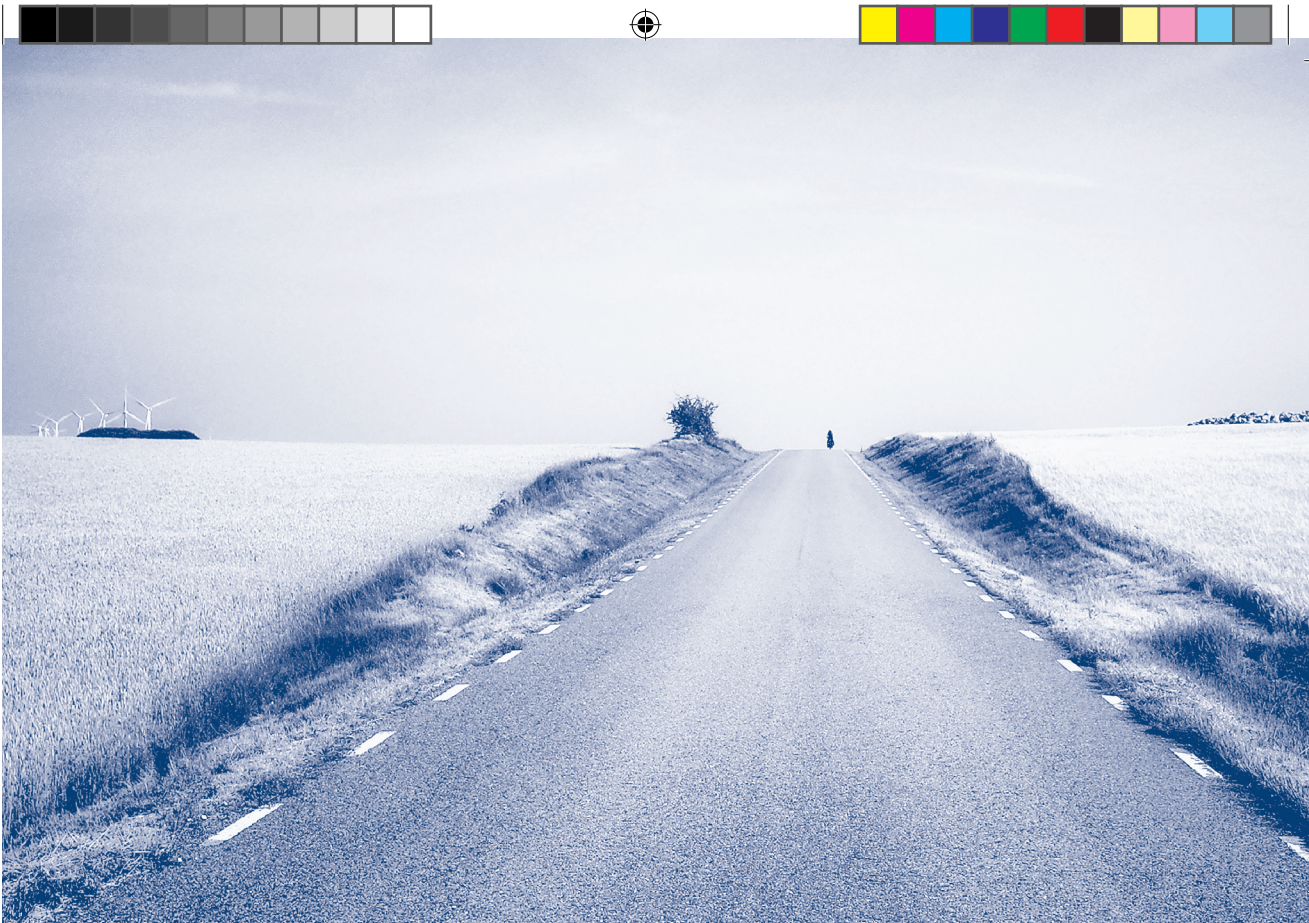
Hervinden van zingeving

In godsdienstsociologische zin is een geloofs-gemeenschap een gemeenschap met gedeelde normen, cultuur en zingeving. Hierboven is gesteld dat de GKv verwikkeld is in een zoektocht naar wat deze gedeelde normen en het zingevingskader nu zijn. Daarmee deelt de GKv in ontwikkelingen die in andere kerken al eerder waren ingezet en die te maken hebben met onder meer afname van het aantal leden en zorg over de continuïteit van de instituties.

Deels heeft deze zoektocht te maken met nieuwe ervaringen die kerkleden opdoen waardoor zij de gebruikelijke patronen en praktijken van lokale kerken ter discussie stellen. Deels heeft zij ook te maken met invloeden vanuit de samenleving. Dergelijke ontwikkelingen en veranderingen kunnen met de algemene term 'transitie' worden beschreven (Rotmans 2012).

Elders beschreven we aan de hand van kwantitatief en kwalitatief onderzoek wat deze transitie voor de GKv betekent. Het is "een proces van transitie dat omschreven kan worden als van 'landelijk naar lokaal-regionaal', van 'organisatie naar gemeenschap', van 'zuilgericht naar omgevingsgericht', van 'cultuurgericht naar zingevinggericht'" (Geertsema & Schaeffer 2014).

De geschiedenis van gemeentestichtingsprojecten binnen de GKv in hun relatie tot hun 'moederkerken' kan beschouwd worden als een fenomeen binnen het transitieproces van de GKv. Geboren uit de concreet ervaren praktische vragen rond evangelisatie en missie op lokaal niveau, werden deze projecten vervolgens in relatie gebracht tot *zuil* als geheel in de hoop op (financiële) ondersteuning. De jarenlange discussie op dit bovenlokale niveau over de

Meseta, Spanje

normatieve identiteitsvraag duidt op een toenemende mate van onzekerheid en onduidelijkheid op dit hogere systeemniveau.

Transitieonderzoekers Rotmans en Loorbach beschrijven dat er drie manieren zijn waarop transities kunnen eindigen: in een nieuwe stabiele toestand, in een ‘locked in’-situatie waarin de transitie is vastgelopen en deelnemers niet meer weten hoe het verder moet, of in de ondergang van het oude systeem zonder dat er iets nieuws voor in de plaats komt.

Wanneer de discussie over gemeentestichting op bovenlokaal niveau gevoerd zou worden vanuit het besef dat de discussie zelf onderdeel is van de zoektocht naar identiteit, zijn er mo-

gelijkheden haar in theologische en godsdienstwetenschappelijke zin te waarden: het gaat hierbij om zingevingsvragen die bij het transitieproces horen. Daarbij zijn gemeentestichtingsinitiatieven niet slechts aanleiding voor moeizame gesprekken en identiteitsvragen. Zij kunnen voluit worden geherinterpreteerd als experimenteerervaringen van kerk-zijn, als de niches van waaruit de mogelijkheden voor een transitie als vernieuwing wordt onderzocht (Rotmans 2012). In dat geval is een nieuwe stabiele eindtoestand (hoe ook precies vormgegeven) mogelijk ...

Liminaliteit

Het begrip liminaliteit kan in dit transitieproces helpen om handelingsaanwijzingen te ontdek- ➤

ken voor de GKv. De praktisch-theologen Barnard, Cilliers en Wepener gebruiken dit begrip in navolging van cultureel-antropoloog Turner om de fase van overgang tussen de vertrouwde, bekende en stabiele toestand van het verleden enerzijds, en de nog nieuwe, onduidelijke en niet vastomlijnde toestand in de toekomst anderzijds aan te duiden.

Liminaliteit verwijst naar de grenservaring waarin gedragspatronen, normen en waarden die in de vroegere fase waardevol waren, niet zonder meer automatisch ook geldig zullen zijn in de nieuwe fase. Belangrijk daarbij is dat de overgangsfase zelf als een eigen, relatief zelfstandige fase wordt beschouwd. De grenservaring is niet slechts momentaan, maar wordt in tijd en ruimte uitgerekt. Liminaliteit staat dan ook voor een periode, een tussentoestand van onzekerheid en nog-niet-weten (Barnard, Cilliers & Wepener 2014).

De missionair-theoloog Roxburgh (1997) onderscheidt tussen liminaliteit en *'liminoid'*. Liminaliteit is wanneer de nieuwe toestand niet voor elk individu bekend is, maar wel voor de groep als geheel (zoals bijvoorbeeld bij overgangsrитуelen van jongen naar man). Over *'liminoid'* spreekt hij als de eindtoestand ook voor de groep of samenleving niet te voorspellen is. In die laatste situatie speelt de angst voor het verlies van alles zo'n grote rol dat het risico om gevangen te raken sterk aanwezig is. Dan komt niemand verder en eindigt de samenleving voor een langere periode in chaos en onoplosbare strijd. Komt daarentegen de samenleving als geheel wel door deze periode van liminoïde onzekerheid, dan geeft dit volgens Turner een grote versterking van de gemeenschapsbanden

en vertrouwen in de toekomst.

Wanneer we de discussie over de gereformeerde identiteit van gemeentestichtingsprojecten beschouwen als onderdeel van de liminoïde fase waarin de GKv zich bevinden, ontstaat een theologische en godsdienstwetenschappelijke interpretatie van deze complexe discussie, die aanknopingspunten biedt voor zowel de concrete projecten als de moederkerken op (boven)lokaal niveau om concrete handelingsmogelijkheden en -uitkomsten te onderzoeken en waarderen.

Evaluatie van gemeentestichtingsprojecten kan de GKv helpen om de eigen identiteit te herontdekken. Zij kunnen de constructie van nieuwe gemeentemodellen in zich dragen. Het gaat immers om het stichten van een *gemeente*, een kerk. Dit ecclesiologisch potentieel is groot. Daar worden minimaal vormen gevonden om te vieren en elkaar tot steun te zijn: ook nieuwe vormen van kerk-zijn blijken gebonden te zijn aan basale structuren van kerk-zijn: liturgie en diaconaat (De Roest 2010, 168).

Kerk-zijn is meer dan confessies en documenten. 'The church is to be understood as a web of core practices which at the same time mark and constitute the church' (Hütter 2001, 34). Eén van de kernpraktijken is de liturgie, en liturgische praktijken kunnen *'practices of identity renewal'* worden (Bradbury 2014). Een liturgische manier van omgaan met de zoektocht naar identiteit, zowel binnen de GKv als geheel als in de gemeentestichtingsprojecten, zou aanleiding kunnen zijn tot een andere manier van omgaan met deze problematiek (vgl. Kreider & Kreider 2009; Presa 2016).

Vanuit deze eerste handelingsaanwijzing ge-

richt op ecclesiologische verdieping vloeit een tweede voort. Recente ontwikkelingen laten namelijk een groeiende interesse zien in de relatie tussen sociale structuren en rituelen (Riis & Woodhead 2010). Liturgie is te beschouwen als *rituals of ultimate concern* die onze identiteit vormen (Smith 2009).

Liturgische praktijken binnen gemeentestichtingsprojecten zijn te beschouwen als zingevingsrituelen die binnen gemeenschappen tot verbinding kunnen leiden, omdat zij een diepe gemeenschappelijke ervaring kunnen bewerken die leidt tot onderlinge religieuze solidariteit (Draper 2014). In termen van Durkheim zou dit proces van het landelijke proces van omgaan met gemeentestichting binnen de GKv in deze liminale fase geduid kunnen worden als het vraagstuk van het genereren van *collective effervescence*: gemeentestichtingsprojecten zijn dan te beschouwen als nieuwe vormen van ritualiteit waarbij de concrete belichaming (*embodiment*) in de concrete context de potentie heeft om religieus-zingevende solidariteit te bevorderen. Daar krijgen relaties binnen het kader van een gemeente vorm, in het bijzonder met mensen die van buiten de oorspronkelijke groep deel worden van de gemeenschap.

Religieus-zingevende solidariteit blijkt zich uit te strekken tot buiten de groep, juist vanwege de ritueel gekanaliseerde collectieve energie. Gemeentestichting is – met andere woorden – veel meer dan alleen een nieuwe methode voor het aloude concept van evangelisatie. Het is een eigen gemeenschappelijke zingevingsdynamiek die nieuwe manieren van kerk-zijn creëert. Kortom, in de liminale fase worden identiteit, gemeenschap en zingeving ter discussie gesteld

en opnieuw gezocht en gevonden – onder meer in deze nieuwe vormen van kerk-zijn.

Voorbeeldprojecten

De concrete geschiedenis van de gemeentestichtingsprojecten van de GKv in de regio Amsterdam laat zich gemakkelijk lezen als voorbeeld. Eén gemeente vindt zichzelf in een doorstart uit als nieuwe kerk (GKv Amstelveen – Stadshartkerk Amstelveen). Andere projecten zoals Stroom en de PopUpKerk worden gestart (www.stroomamsterdam.nl). Het zijn pogingen om kerk-zijn in deze liminale fase opnieuw uit te vinden. Hun werk richt zich op creatieve vieringen en diaconale presentie in de sociale context, waarbij de verbinding met en tussen mensen erg belangrijk is.

Tegelijk hebben de GKv-moederkerken grote moeite hun houding ten opzichte van deze projecten te bepalen. Financiële steun is ruimhartig, maar inhoudelijke betrokkenheid en controle gaan gepaard met heftige discussies en procedures op bovenlokaal niveau. De oude en min of meer stabiele duidelijkheid van de GKv is verdwenen, maar lokale veranderingen en vernieuwingen of zelfs volstrekt andere manieren van kerk-zijn wekkenrijving. Uiteindelijk is het niet mogelijk om al deze initiatieven als ‘eigen’ kerkplantingen voort te zetten, en komen ze (deels) buiten het kerkverband terecht.

Het is mogelijk om in de rituele liturgische praktijken van een kerkverband dergelijke spanningen te laten bestaan zonder dat dit moet leiden tot conflict of afsplitsing. Passend bij hun eigen normatieve stellingname zoeken de GKv ►

hun identiteit bij de Bijbel als Woord van God. Daarin is het diepste houvast verwoord wat hen drijft tot het zoeken naar nieuwe vormen kerk-zijn: 'Want God had de wereld zo lief dat Hij zijn enige Zoon heeft gegeven, opdat iedereen die in hem gelooft niet verloren gaat, maar eeuwig leven heeft' (Johannes 3:16).

De liturgische praktijk als concrete manifestatie van dit houvast is een centraal godsdienstsociologisch en ecclesiologisch moment waarmee de gemeenschap zichzelf geconstitueerd weet en van waaruit zij in staat is opnieuw gemeenschap te creëren. Liturgie is immers een vorm waarin de grensoverschrijdende kracht van God naar mensen toe, en van mensen naar elkaar toe wordt ervaren. Het ontdekken van nieuwe en oude vormen waarmee deze bron-betrokkenheid kan worden gevierd, kan een belangrijke manier zijn waarop de spanningen die deze zoektocht oproept kunnen worden uitgehouden, en wel op twee niveaus.

Het is een gereformeerde kernovertuiging die in de GKv, in de brede gereformeerde traditie en in de gemeentestichtingsprojecten zelf aanwezig is, dat God zelf gemeenschap sticht (Van Leeuwen 2012, 58-60; vgl. Schaeffer 2015). Liturgisch is juist dat te vieren en belijden. Op het niveau van de denominatie kan een ritueel-liturgisch 'uithouden' van de liminale spanning verbindend werken. Onze waarneming is dat de ritueel-liturgische praktijk van kerkelijke vergaderingen niet voor niets steeds meer in de belangstelling komt te staan.

Gemeenschap op welk niveau ook is geen vanzelfsprekendheid, maar de ervaring leert dat deze alleen gezocht en gevonden kan worden als geschenk van God in praktijken van over-

gave en verbinding, ook tussen vernieuwende gemeentestichtingsprojecten en een onwennige denominatie. <

Literatuur

- Acta van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1975-2014 geraadpleegd op: www.kerkrecht.nl.
- Barnard, M., Cilliers, J. & Wepener, C. (2014). *Worship in the network culture: liturgical ritual studies: fields and methods, concepts and metaphors*. Leuven: Peeters.
- Bradbury, J.P. (2014). *Perpetually Reforming. A Theology of Church Reform and Renewal*. London: Bloomsbury T&T Clark.
- Draper, S. (2014). Effervescence and Solidarity in Religious Organizations. In: *Journal for the Scientific Study of Religion* 53(2), 229-248.
- Geertsema, H. & Schaeffer, H. (2014). *Een koninkrijk van priesters. Thematisch onderzoeks- en activiteitenplan Praktijkcentrum* (www.praktijkcentrum.org).
- Hütter, R. (2001). The Church. The Knowledge of the Triune God: Practices, Doctrine, Theology. In: James J. Buckley & David S. Yeago (edd.), *Knowing the Triune God. The Work of the Spirit in the Practices of the Church* (pp. 23-47). Eerdmans: Grand Rapids.
- Jonge, A. de, Wijma, H. & Schaeffer, H. (2016). Chocoladereep of -hagelslag? Literatuuronderzoek naar 'Ontwikkeling van "Gereformeerde Identiteit" in zeven decennia'. Onderzoeksrapport Praktijkcentrum, geraadpleegd op: www.praktijkcentrum.org.
- Kreider, A. & Kreider, E. (2009). *Worship and mission after Christendom*. Milton Keynes: Paternoster.
- Kuiper, R. & Bouwman, W. (red.) (1994-2004). *Vuur en vlam*, Vols. 1-3. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.
- Leeuwen, M. van (2012). *Stilstand is achteruitgang* (MA-scriptie Theologische Universiteit Kampen 2012). Geraadpleegd op: <http://www.kerklab.nl/wp-content/uploads/2013/10/Stilstand-is-achteruitgang-Missionaire-Master-Mark-Van-Leeuwen-2012.pdf>.

- Mintzberg, H. (1979). *The Structuring of Organizations*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, Inc.
- Osmer, R. (2008). *Practical Theology. An Introduction*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Paas, S. & Schaeffer, H. (2014). Reconstructing Reformed Identity: Experiences from Church Planting in the Netherlands. *Journal of Reformed Theology* 8/4, 382-407.
- Paas, S. (2016). *Church Planting in the Secular West: Learning from the European Experience*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Presa, N.D. & Tveit, O.F. (2016). *Liturgical-Missional: Perspectives on a Reformed Ecclesiology*. Eugene: Pickwick Publications, an Imprint of Wipf and Stock Publishers.
- Riis, O. & Woodhead, L. (2010). *A Sociology of Religious Emotion*. Oxford: University Press.
- Roest, H. de (2010). *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Zoetermeer: Meinema.
- Rotmans, J. & Loorbach, D. (2010). Towards a Better Understanding of Transitions and Their Governance: A Systemic and Reflexive Approach. In: John Grin e.a., *Transitions to Sustainable Development. New Directions in the Study of Long Term Transformative Change*. New York: Routledge.
- Rotmans, J. (2012). *In het oog van de orkaan. Nederland in transitie*. Bostel: Aeneas Media.
- Roxburgh, A.J. (1997). *The Missionary Congregation, Leadership, and Liminality* (1st ed.). Harrisburg, Pa: Bloomsbury T&T Clark.
- Schaeffer, H. (2015). De kerk als schepping van het Woord. Een reformatisch kernpunt voor praktische ecclesiologie. In: Ad de Bruijne, Hans Burger & Dolf te Velde (red.), *Weergaloze kennis. Opstellen over Jezus Christus, Openbaring en Schrift, Katholiciteit en Kerk, aangeboden aan prof.dr. Barend Kamphuis* (pp. 276-286). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Smith, J.K.A. (2009). *Desiring the Kingdom: Worship, Worldview, and Cultural Formation*. Grand Rapids, Mich.: Baker Academic.
- Velde, M. te & Werkman, H. (2007). *Vrijgemaakte vreemdelingen. Visies uit de vroege jaren van het gereformeerd-vrijgemaakte leven (1944-1960) op kerk, staat, maatschappij, cultuur, gezin*. Barneveld: Vuurbaak.
- Wierenga, P. (2014). *Rapport Gemeentestichting* (Rapport deputaten ondersteuning ontwikkeling gemeenten), 17-25. GS Ede 2014, www.gkv.nl/gkv-werkt-mee-aan-40-tal-kerkplantingsprojecten/.
- Hans (dr. J.H.F.) Schaeffer is universitair hoofddocent Praktische Theologie aan de Theologische Universiteit Kampen.
jhfschaeffer@tukampen.nl
- Henk (dr. H.) Geertsema is directeur van het Praktijkcentrum voor onderzoek en dienstverlening binnen de GKv (www.praktijkcentrum.org) en is als docent verbonden aan Viaa Hogeschool Zwolle en de Theologische Universiteit Kampen.
h.geertsema@viaa.nl

Pelgrimschap

‘**B**uen Camino! Goede pelgrimstocht!’ De woorden doen mij goed, als ik ’s morgens aan een nieuwe dag begin en de weg voor me onbekend en lang is. We fietsten naar Santiago de Compostella. De stad waar volgens de overlevering Jacobus begraven ligt. Zes weken: geen radio, geen krant, geen computer. Een oefening in ontvankelijkheid.

De weg werkt in mij door. Mijn bestaan wordt kwetsbaarder: wind die moe maakt, regen die striemen kan, hitte op de Spaanse hoogvlakte. Gaandeweg kijk ik met nieuwe ogen, naar mezelf, naar mijn lichaam, mijn dierbaren. Ik gedenk de levenden én de doden die ik met me meedraag.

De bestemming nadert en ik merk dat ik verdrietig word. Bij aankomst zal ik ook het mij zo dierbaar geworden onderweg-zijn moeten opgeven. Ik herinner mij de weg: het jubelende geel van de bremstruiken, het bleke blauw van de korenbloemen, cirkelende roofvogels die langzame letters leken te schrijven in de lucht. Lange klimmen en veel te korte afdalingen. De lieflijke heuvels van Frankrijk, de tafelbergen van Navarra, de droge oceaan van de Meseta, de prikkelende geur van de eucalyptusbomen in Galicië.

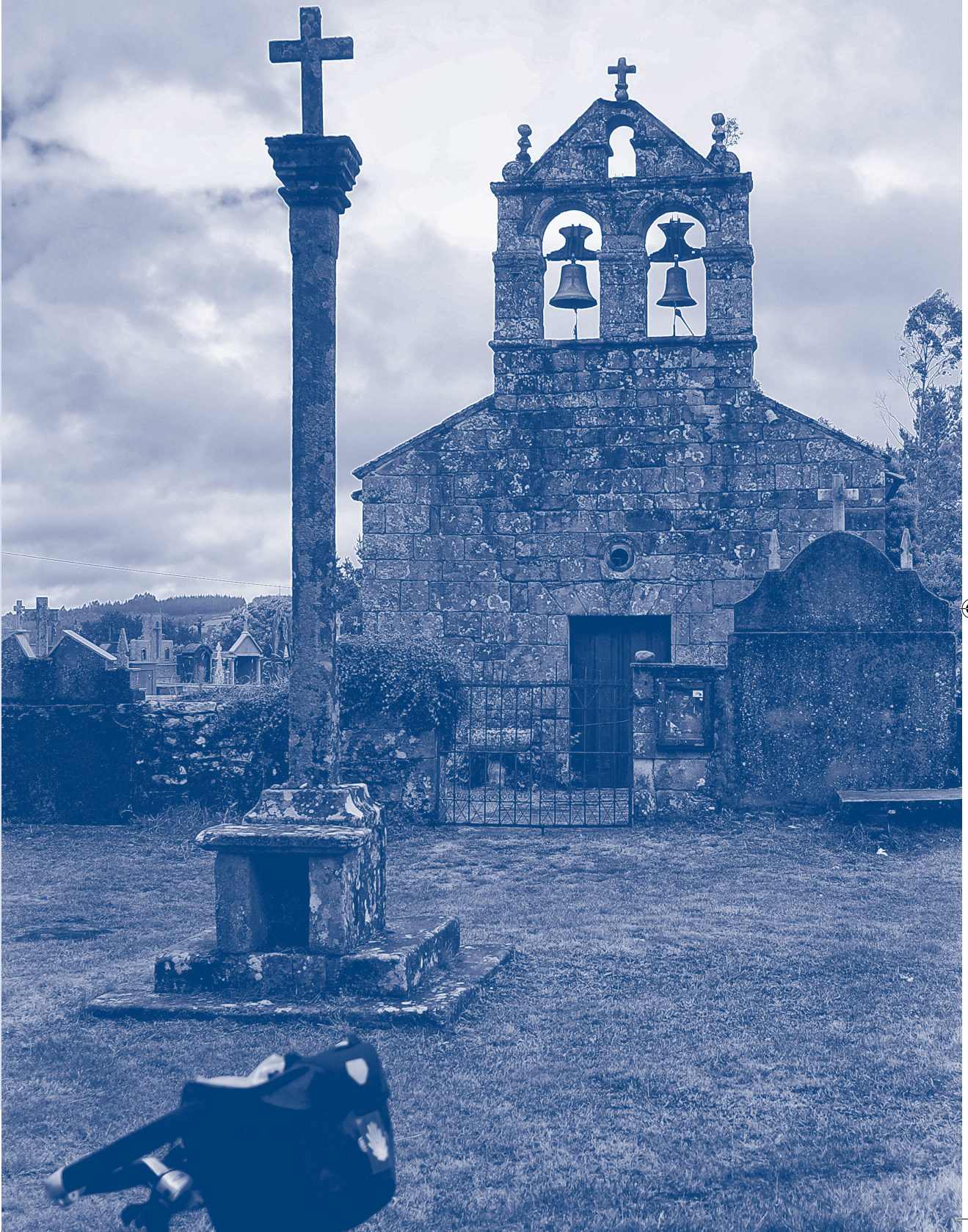
Was ik een pelgrim?

Ik aarzel: het woord voelt een maatje te groot ...

Ik werd geraakt in de kathedraal. Ik stond achter het beeld van Jacobus. Hij voor, ik achter. Ik besepte dat hij heel de weg voor mij uitgegaan was ... Jacobus werd geroepen door een vreemde voorbijganger wiens stem als een net over hem werd uitgeworpen. Van visser werd Jacobus vis en door de Vis die Jezus is werd hij weer visser van mensen.

In die beweging werd ik opgenomen. Mijn pelgrimschap was geen prestatie. Ik kreeg het geschonken. Achter het beeld van Jacobus.

*Kerk van Sant Iago (Sint Jacobus) in >
Villafranca del Bierzo, Spanje*

Verbinding zoeken op de grens

Kerken zijn momenteel veelal *'threshold churches'*. Ze staan op de drempel van een nieuwe tijd. In een dergelijke liminale fase is het van groot belang om niet alleen onze ogen te richten op de broedplaatsen van vernieuwing, maar vooral te kijken naar de 'grenswerkers', die de taal leren spreken van uiteenlopende kerkplekken, drempels helpen slechten, overeenkomsten en gezamenlijkheid helpen ontdekken.

In het artikel 'Gemeentestichting als lont in het kruisvat' werken Geertsema en Schaeffer met Victor Turners concept *'liminality'*. Turner past het begrip in eerste instantie toe op rituelen, maar gaandeweg raakt het verbreed en wordt het een typering van transitieperiodes. Oude vormen en inhouden werken niet meer, nieuwe zijn nog niet geïncultureerd. Een dergelijke 'tussentoestand' schept onzekerheid en dat leidt vaak tot onrust en meer dan eens ook tot conflicten. Turner spreekt van *'threshold people'* en we kunnen die typering overzetten naar kerken: kerken zijn momenteel veelal *'threshold churches'*. Ze staan op de drempel van een nieuwe tijd.

We zien dat terug in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) (GKv), waarover de genoemde auteurs schrijven. Rikko Voorberg krijgt als pionier (StroomWest, PopUpKerk) vanuit het kerkverband ruimte om te experimenteren met nieuwe vormen van kerk-zijn, maar uiteindelijk leidt dat tot het vertrek van de nieuwe gemeenschap uit het verband van de GKv. Inhoudelijk gezien gaan de wegen te ver uiteen. In een no-

tendop vinden we hier het dilemma dat eigen is aan deze liminale fase. Zaken komen op scherp te staan. Niet voor niets spreken de auteurs van een 'onwennige denominatie'. Ze is in zekere zin verlegen met wat ze zelf op de rails heeft gezet.

Binnen het verband van de GKv heeft dat primair te maken met de inhoudelijke koers die bepaalde nieuwe gemeenschappen gaan varen. Maar ook in bijvoorbeeld de Protestantse Kerk, met veel meer theologisch-inhoudelijke speelruimte, is er onwennigheid en ongemak. Zo blijkt bijvoorbeeld dat er tal van kwesties komen die vragen om een herziening van de kerkorde. Wie mogen bijvoorbeeld dopen en het avondmaal bedienen? En is er grond om vast te houden aan de drie ambten binnen gemeenschappen die vaak een zeer informeel karakter hebben? Ook binnen de Protestantse Kerk leven overigens theologisch-inhoudelijke vragen rond pioniersprojecten, maar dat heeft niet geleid tot het afstand nemen van bepaalde initiatieven.

Leiderschap en ecclesiologie

De cruciale rol van de leiding van een kerkgenootschap rondom vernieuwing mag duidelijk zijn vanuit dit themanummer van *Handelingen*. ▷

< Doopvont in Chalon-sur-Saône, Frankrijk

Het gaat dan met name om de mate waarin de kerkelijke leiding al dan niet experimenten aanmoedigt en open staat voor vormen van geloofsgemeenschap die anders zijn dan de klassieke. De synode van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) heeft ingezet op het scheppen van veel ruimte voor nieuwe vormen van geloofsgemeenschap. Voor sommigen binnen deze kerk is de ruimte zelfs te groot, omdat ze dit nieuwe beleid ervaren als concurrerend met ‘de gewone gemeente’. Alsof de traditionele gemeente er niet meer toe doet, is dan de klacht.

De GKv-synode trekt het missionaire werk ook naar zich toe. Aanvankelijk is evangelisatie primair de verantwoordelijkheid van de lokale gemeenten, maar Geertsema en Schaeffer laten zien dat het landelijk kerkverband meer en meer verantwoordelijkheid neemt rondom missionaire vernieuwing.

Binnen de Rooms-katholieke Kerk is het beleid van de bisschoppen juist sterk georiënteerd op het behoud van vitale klassieke vierplekken. Dat betekent vrijwel automatisch minder aandacht voor experimenten en pionieren buiten de bestaande (krimpende) kaders. We moeten daarbij overigens wel aantekenen dat via de zogenaamde ‘nieuwe bewegingen’ de Rooms-Katholieke Kerk (RKK) de ruimte voor vernieuwing feitelijk al in een vroeg stadium geïnstitutionaliseerd heeft.

Ruimte voor vernieuwende vormen van kerk-zijn wordt zeker ook mede bepaald door ecclesiologische overtuigingen. De centrale plek van de eucharistie in de RKK, gekoppeld aan de onmisbare rol van de priester daarbij en het tekort aan priesters, geeft de RKK bijvoorbeeld minder ruimte dan de PKN om andere vormen

van geloofsgemeenschap te zoeken. Liesbeth Pullinckx ziet bij paus Franciscus openheid richting een minder centraal geleide kerk, maar mist dat nog in Vlaanderen. Ook in de Nederlandse kerkprovincie zien we deze tendens niet echt. Wreekt hier zich een centraal en hiërarchisch georganiseerde wereldkerk met een zodanige variëteit aan contexten dat het onmogelijk is fundamenteel in te spelen op elke lokale context?

Liminaliteit lijkt te vragen om een hoge mate van lokale vrijheid, maar dat geeft uiteraard wel onzekerheid. Met name pioniersprojecten dwingen om ‘*back to basics*’ te gaan en fundamentele theologische en ecclesiologische vragen toe te laten en voluit serieus te nemen. Dat is in potentie ook de winst van een liminale fase. Niets is meer vanzelfsprekend. Dat kan als bedreigend overkomen, maar het is juist ook een kans om verdiept een weg te zoeken naar een nieuwe, andere toekomst.

Stefan Paas heeft gelijk als hij stelt dat de kerk een al behoorlijk ‘uitontwikkeld concept’ is, maar op paradoxale wijze is er tegelijk de noodzaak ‘het wiel opnieuw uit te vinden’. Dat vraagt om een mix van veel speelruimte én de erkenning dat deze speelruimte ingebed is in de kerk van alle tijden en alle plaatsen. ‘*Traditioned innovation*’ noemt de filosoof James K.A. Smith dat. Wij zijn de eersten niet die pionieren. ‘Contextualisering moet het mede hebben van wat we zouden kunnen noemen “inter-contextualiteit”’ (Dijkstra & Stoppels 2017, 128).

Oud en nieuw: én-én-dynamiek

Ingrijpend zijn ook de vragen rond de identificatie met het kerkgenootschap van waaruit pioniersplekken zijn ontstaan. In veel gevallen

is er geen sterke binding met de eigen kerkelijke oorsprong, omdat pioniersplekken vaak primair op (missionaire) kerkgrens-overschrijdende netwerken zijn georiënteerd.

Tot op zekere hoogte blazen denominaties zichzelf op door in te zetten op pioniersarbeid, want vrijwel zeker zullen nieuwe geloofsge-meenschappen geen sterke binding ontwikkelen met het verband van waaruit ze zijn ontstaan. Dat kan negatief worden

uitgelegd, maar ook positief. Kunnen kerkgenootschappen naast hun vertrouwde kerkvormen ook dienstbaar zijn aan ‘kerkplekken’ waarin ze traditionele vormen misschien niet of nauwelijks nog herkennen, maar wel zonneklaar de vernieuwende kracht zien van het Evangelie van Jezus Christus?

Bij alle ruimte die er gemaakt wordt voor nieuwe kerkvormen kunnen onwillekeurig bestaande gemeenten en parochies onder druk komen te staan. Het etiket ‘liminale fase’ wordt dan onbedoeld een soort waterscheiding tussen ‘toen’ en ‘straks’, waarbij er in de toekomst geen klassieke kerkplekken meer zullen zijn. Een dergelijk denkkader kan de onvruchtbare dichotomie versterken tussen pioniersplekken en klassieke gemeenten, waarbij innovatie voorbehouden lijkt aan pioniersplekken en de verwachting is dat de traditionele kerkelijke gemeente als een nachtkars uit zal gaan.

Wij zouden ervoor willen pleiten deze liminale fase te beschouwen als een oefenplaats voor het ontwikkelen en versterken van een ‘en-en’-houding. Het is onze roeping om vanuit geloof en vertrouwen te werken aan een netwerk van

‘kerkplekken’ waarin pioniersplekken en klassieke gemeenten – en alles daartussenin – een eigen, betekenisvolle en gewaardeerde plaats innemen.

Dit betekent meer dan respectvol langs elkaar heen leven. Het is het (h)erkennen van gezamenlijke vragen en verantwoordelijkheden, gebaseerd op een houding van gelijkwaardig-

heid en wederzijdse afhankelijkheid die uitnodigt samen onderweg te

gaan. Die ‘en-en’-houding kan versterkt worden door te werken aan *formele gelijkwaardigheid*, bijvoorbeeld door kerkordelijke aanpassingen, waarin een gelijkwaardige status van gemeenten, pioniersplekken en andere vormen van kerk-zijn wordt vastgelegd.

Vellekoop zoekt naar mogelijkheden om pioniersplekken te vertegenwoordigen in de bestuurlijke gremia van de kerk en wijst daarbij op het gevaar van het gieten van jonge wijn in oude zakken. Vanuit het perspectief van gelijkwaardigheid zouden we de vraag wellicht breder moeten stellen: hoe zit het met de oude wijn die in de oude zakken gegoten wordt? Ook klassieke gemeenten hebben steeds vaker behoefte aan lichtere organisatiestructuren. Zijn er andere en lichtere ‘bewaarplekken’ voor de wijn? Hetzelfde geldt voor de vragen die Vellekoop stelt ten aanzien van duurzaamheid. Deze vragen houden niet alleen pioniersplekken, maar ook steeds meer bestaande gemeenten bezig. De formule(ring) en de startpositie is wellicht anders, maar de onderliggende vragen en trends zijn – hoewel misschien niet helemaal gelijktijdig – wel vergelijkbaar.

***Liminale fase beschouwen als een oefenplaats
voor het ontwikkelen en versterken van een
‘en-en’-houding***

slotreflectie

Diversiteit en verbinding

Verburg schetst in haar artikel hoe het denken over gemeenschapsvorming in pioniersplekken zich in plan en praktijk ontwikkelt. Dat roept de vraag op of en zo ja, hoe dit in bestaande gemeenten gebeurt: is daar ook sprake van zo'n zorgvuldige afweging en monitoring, of gaan we er van uit dat gemeenschapsvorming daar als vanzelf gestalte krijgt?

De kritische evaluatie waarover Geertsema en Schaeffer reppen, zou – wellicht in een andere vorm en met een grondtoon van gelijkwaardigheid – ook voor andere kerkvormen behulpzaam zijn.

De norm om de ontwikkeling van pioniersplekken

Juist radicaal innovatieve plekken zijn zowel noodzakelijk voor het bereiken van nog-niet-bereikten als voor kerkvernieuwing

te toetsen aan de mate van zelfstandigheid van bestaande geloofsgemeenschappen, moet wellicht herzien worden en opnieuw geformuleerd. Dat moet gebeuren vanuit een gezamenlijke urgentie en de gedeelde vraag naar duurzame presentie van de kerk als geheel.

De belangrijkste kans voor het versterken van een en-en-houding is volgens ons het versterken van een houding van *mentale gelijkwaardigheid*. Wij nemen op dit vlak een voorzichtige kentering waar, in ieder geval binnen de Protestantse Kerk: van 'gemeente-denken' naar 'kerkplek-denken'. Steeds meer bestaande gemeenten vertonen kenmerken van pioniersplekken, net zoals pioniersplekken in veel gevallen ruime overeenkomsten hebben met de zendende kerk – zeker wanneer zij daar nauw verbonden aan blijven. We zijn voorbij de situatie waarin klip en klaar is wat 'kerk' precies is, en wie dat bepaalt.

In protestants Nederland is een relationele ecclesiologie in opmars, zoals Verburg in haar artikel laat zien. Deze relationele ecclesiologie – ontwikkeld door Michael Moynagh in een Angelsaksische, hiërarchische kerkcultuur! – definieert 'kerk' niet op basis van feiten, verschillen en grenzen, maar aan de hand van relaties. Daarmee staat primair de gemeenschappelijke kern van alle kerkplekken centraal. Deze benadering haalt ons weg uit de nadruk op verschillen en de dominantie van gesprekken over stijlenmerken en vormeigenschappen.

Ook Geertsema en Schaeffer leggen het accent op overeenkomsten: zij laten met De Roest zien dat liturgie en dia-

conaat tot de basisstructuur van iedere kerkplek gerekend kunnen worden.

Pulinckx pleit in lijn hiermee voor een 'en-en'-beweging: woord en daad geïntegreerd. Zij voegt daar bovendien een richting aan toe. Het gaat wat haar betreft bij pionieren niet om dienstbaarheid aan of het onderhouden van de kerk, maar om gerichtheid op het Koninkrijk. Daarmee legt zij een vinger op een andere cruciale plek van een 'en-en'-dynamiek: die van elkaar aanvullende, maar soms conflicterende motieven om te gaan pionieren.

Dat wordt bijvoorbeeld zichtbaar als Vellekoop in het begin van zijn artikel twee motieven voor pionieren naast elkaar zet: 'de hoop dat meer mensen de waarde van het evangelie ontdekken' en vervolgens 'de hoop dat het pionieren werkt als frisse inspiratiebron voor bestaande kerkelijke gemeenten.' Dit blijkt in de praktijk een spannend combinatie te zijn:

door innovatie niet los te zien van de institutionele kerk, en altijd een vorm van verbinding als voorwaarde te stellen kan radicale innovatie mogelijk worden geblokkeerd.

Overigens starten de echte 'vrije vogels' vermoedelijk

De pionierbegeleider fungeert als 'grenswerker', die de taal leert spreken van uiteenlopende kerkplekken, drempels helpt slechten, gezamenlijkheid helpt ontdekken

ook wel zónder toestemming van een kerkelijk verband. Tegelijk zijn juist die radicaal innovatieve plekken zowel noodzakelijk voor het bereiken van nog-niet-bereikten (confessionele motieven) als voor kerkvernieuwing. De schurende en spannende ontmoeting tussen kerkplekken met zeer uiteenlopende culturen is cruciaal: in de ontmoeting met de ander ontstaat zicht op wat je elkaar te leren en te bieden hebt – en op wat je deelt. De hamvraag is: hoe kunnen we in de praktijk een 'en-en'-kerk zijn, met de grootst mogelijke ruimte voor de meest diverse kerkplekken – en toch met elkaar in verbinding staan?

Pionierbegeleiders als *trait d'union*

Paas noemde al het belang van de pionierbegeleider als een bemiddelaar tussen het centrum en de marge. Wij zouden ervoor willen pleiten om die pionierbegeleider niet alleen als een facilitair begeleider te laten optreden. De pionierbegeleider fungeert als 'grenswerker' (De Jong 2015), die de taal leert spreken van uiteenlopende kerkplekken, drempels helpt slechten, overeenkomsten en gezamenlijkheid helpt ontdekken.

De grenswerker oefent zichzelf én de plekken waaraan hij of zij verbonden is in een mentale basishouding, waarin wederzijdse afhankelijk-

heid wordt beschouwd als teken van kracht en volwassenheid. De grenswerker verbindt de dynamiek van de innovatieve kerkplekken aan de institutionele context en andersom op een

manier die versterkt in plaats van beperkt. De pionierbegelei-

der leert het uithouden in dit meerstromenland en oefent, kortom, de mentale 'en-en-houding' die wij voor ogen hebben.

In een liminale fase is het van groot belang om niet alleen onze ogen te richten op de broedplaatsen van vernieuwing, maar vooral te kijken naar deze grenswerkers. Zij kunnen ons helpen te leven in het nu, met geloof, vertrouwen en hoop voor Gods kerkplekken in de toekomst. ◁

Literatuur

- Dijkstra, N. & Stoppels, S. (2017). *Back to Basics. Zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn*. Utrecht: Boekencentrum.
- Jong, M. de (2015). *Was getekend ... de grenswerker*. www.twynstragudde.nl/blog/was-getekend-de-grenswerker.

Nadine (B., MA) van Hierden werkt voor de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland en heeft speciale aandacht voor de ontwikkeling van de zogenaamde 'Mixed Economy of Church'. n.vanhierden@pkn.nl

Sake (dr. S.) Stoppels is universitair docent Praktische Theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en wetenschappelijk beleidsmedewerker binnen de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland. s.stoppels@vu.nl

‘Wat hebt u dat u niet hebt ontvangen?’

Kerkopbouw en praktische ecclesiologie 2014-2017

Parallel aan dit Trendbericht verschijnt op de website van *Handelingen* het veel uitvoeriger Literatuurbericht Kerkopbouw. Meer dan veertig publicaties worden daar besproken. Dat aantal maakt duidelijk dat er volop reflectie is over de kerk. Daar is ook alle reden toe, want we kunnen de oneliner van hoogleraar transitiekunde Jan Rotmans ook toepassen op de kerk: ‘We leven niet in een tijdperk van verandering, maar in een verandering van tijdperk.’

In dit overzicht concentreren we ons vooral op ontwikkelingen die te maken hebben met de zoektocht naar nieuwe vormen van kerk-zijn. Daarmee sluiten we aan bij het thema van dit nummer van *Handelingen*: ‘Pionieren’. Vijf inhoudelijke thema’s belichten we in het bijzonder: receptiviteit, evangelisatie, innoveren & pionieren, discipelschap en ten slotte de etnografische benadering van de kerk.

Receptiviteit

De dogmatici Kees van der Kooi en Gijsbert van den Brink gaven hun dogmatische studie *Christelijk geloof* (2012) als motto een woord uit 1 Corinthiërs 4 mee: ‘Wat hebt u dat u niet hebt ontvangen?’ Daarmee benadrukken ze de receptieve kant van het geloof. In de vorige afle-

ving van het Trendbericht over Kerkopbouw (*Handelingen* 2014/3) schreven we ook al over dit accent.

Die trend zet zich door en dat is ook niet verwonderlijk in een tijd waarin de kerk in hoge mate onder druk staat. Zo keert bijvoorbeeld Erik Borgman zich in *Waar blijft de kerk?* (2015) nadrukkelijk tegen een activistische, doenerige kerk. ‘We kunnen alleen gered worden door de Geest ‘die waait waarheen Zij wil; je hoort haar waaien, maar je weet niet waar Zij vandaan komt en waar Zij heen gaat’ (Johannes 3,8). We moeten niet allereerst iets doen, we moeten weer iets gaan *ontvangen*: de signalen van de Geest. (...) De afgelopen anderhalve eeuw heeft de kerk veel plannen gemaakt en veel plannen uitgevoerd. Het is tijd de zaken om te keren en weer te ontdekken welke plannen er met ons zijn’ (12, 13).

< *Onderweg in Noord-Frankrijk*

In memoriam dr. Jan Hendriks

Deze rubriek is niet de eerst aangewezen plaats voor een in memoriam, maar bij het overlijden van dr. Jan Hendriks past het een uitzondering te maken.

Maart vorig jaar overleed Jan Hendriks op 82-jarige leeftijd. In 1973 trad hij in dienst van de Vrije Universiteit als onderzoeker en docent. Daar zette hij het vak Gemeenteopbouw echt op de kaart. Cruciaal daarbij was zijn boek *Een vitale en aantrekkelijke gemeente* uit 1990. In dat boek ontwikkelde hij een holistisch model van vijf factoren voor gemeenteopbouw, dat binnen de kerken breed ingang vond. In latere jaren was er onder meer zijn trilogie over de gemeente als gastvrije gemeenschap, terwijl hij nog vrij recent met zijn boek *Goede wijn* de methode van de *Appreciative Inquiry* op de gemeenteopbouwkundige kaart zette. Misschien meer dan wie ook heeft Hendriks in de afgelopen decennia bijgedragen aan de discipline gemeenteopbouw. We gedenken hem met dankbaarheid, ook als oud-redactielid van dit tijdschrift en als de eerste auteur van de literatuuroverzichten inzake gemeenteopbouw.

Borgman zoekt naar een 'responsieve' kerk en benadrukt in dat kader de centrale rol van de eucharistie. Vanuit de eucharistie wil hij zoeken naar wegen om de kerk op te bouwen in tijden van afbraak, want in de eucharistie vindt datgene plaats wat de kerk tot kerk maakt.

Min of meer parallel hieraan kunnen we Stefan Paas' bestseller *Vreemdelingen en priesters* (2015) noemen. Paas ziet de noodzaak van een 'katholieke' kerkvisie. 'De kerk 'is' voordat zij 'handelt'; zij is 'in Christus' voordat zij in de wereld is; en zij is 'in de wereld', maar niet 'van de wereld' (99). Hij pleit voor een meer sacramenteel verstaan van de kerk en daarmee komt hij in de buurt van Erik Borgman. We zien een liturgisch-sacramentele herijking van de kerk waarin afstand wordt genomen van een al te activistische koers.

'*Discernment*' is een opbouwkundig thema dat voortvloeit uit de kerkelijke aandacht voor receptiviteit. Hoe kunnen we de wil van God

leren verstaan? Is er iets als een '*communal discernment*' te ontwikkelen? Die vraag staat centraal in het tiende deeltje van de Baptistica Reeks, getiteld *Samen ontdekken*. De bundel is een mix van meer theoretische beschouwingen en concrete praktijkverhalen. Als opmaat is er aandacht voor de film 'Des hommes en des dieux' waarin de monniken zich beraden over de vraag of ze op hun plek zullen blijven of niet. Dat is een indringend en ingrijpend moment van '*spiritual discernment*'!

Mag evangelisatie weer?

Lange tijd waren er in 'mainline' kerkelijke kringen grote aarzelingen om mensen te werven voor het christelijk geloof. Die aarzelingen zijn er nog steeds, maar we zien in de literatuur op dit punt wel een omslag. Zo schrijft Erik Borgman in het al genoemde boek dat we elkaar moeten opvissen. Jezus wilde zijn leerlingen tot vissers van mensen maken (zie Mattheüs 4:19)

en Borgman ziet daarin een nieuwe actualiteit. We mogen de zielen van tijdgenoten niet aan zichzelf overlaten. ‘De ziel, die in het Grieks wordt aangeduid als *psychè*, is inderdaad dat wat een mens leven doet. En juist aan deze ziel lijden hedendaagse mensen massaal schade’ (123).

Als het woord van Jezus over levend water aan het adres van de Samaritaanse vrouw uit Johannes 4 waar is, ‘dan *kun* je toch alleen maar alle moeite doen om dit levende en leven gevende water te delen en zo zielen te winnen! Niet voor de kerk, uiteraard niet! Maar wel voor het niet meer kapot te krijgen leven in gemeenschap met God en de rest van Gods schepping’ (124). En Stefan Paas schrijft in *Vreemdelingen en priesters* dat ‘zending’ pas tot het doel gekomen is ‘wanneer mensen worden uitgenodigd een respons te geven op het evangelie in Jezus Christus’ (33).

Begin dit jaar verscheen er een rapport van de Wereldraad van Kerken, getiteld *Sharing Good News. Handbook on Evangelism in Europe*. Het boek is vooral bedoeld voor het onderwijs aan theologische instellingen. ‘We cannot *not* evangelize; therefore, we’d better learn to do it well’, schrijven de Nederlandse redacteurs Gerrit Noort en Stefan Paas in hun inleidende beschouwing (xix). In een slotartikel schrijft Noort dat er consensus gegroeid is over de plaats van bekering in het geheel van missionaire presentie. Het taboe daarop lijkt te verdwijnen. De vraag daarbij is natuurlijk of deze ‘papieren’ kentering ook de kerkelijke praxis gaat kleuren.

Innoveren en pionieren

Er verscheen in de afgelopen drie jaren een opmerkelijk aantal publicaties rond missionaire vernieuwing in het algemeen en rond kerkelijk

pionieren in het bijzonder. We noemden al Paas’ spraakmakende boek *Vreemdelingen en priesters*. Elders is het al breed besproken en daarom volstaan we hier met het vermelden van het boek.

In 2016 verscheen zijn Engelstalige studie *Church Planting in the Secular West*. Hier gaat Paas ook historisch te werk. Gemeentestichting is immers van alle eeuwen. Hij onderscheidt drie grote motieven voor gemeentestichting: de zoektocht naar ‘zuivere’ kerken, het verlangen naar ‘*Church Growth*’ en ten slotte gemeentestichting als instrument van vernieuwing.

Paas voelt zich het meeste thuis bij dit laatste motief en onderscheidt hierbinnen drie biotopen: *free havens* (niet gericht op compromissen), *laboratories* (grote ruimte voor diversiteit en het onverwachte) en ten slotte *incubators* (doelgericht in het leven geroepen vanuit grotere verbanden). In het laatste hoofdstuk motiveert hij de rechtmatigheid van gemeentestichting in het seculiere Europa. De ‘einden der aarde’ liggen om de hoek. Bovendien, ecclesiologie en missiologie komen via gemeentestichting op een nieuwe en vruchtbare manier bij elkaar.

Praktijkverhalen

We zien met name rond pionieren veel praktijkverhalen. We bespreken deze in het parallelle Literatuurbericht Kerkopbouw op de website van *Handelingen*. Hier volstaan we met drie titels.

In het verlengde van zijn *Church for Every Context* (2012) verzamelde Michael Moynagh, de ‘huistheoloog’ van de Britse *Fresh Expressions*-beweging, in het boek *Being Church, Doing Life* (2014) een groot aantal praktijkverhalen

Margrietha Reinders, predikant-pionier in Amsterdam, schreef onder de titel *Heilig Vuur* ►

een persoonlijk verslag van haar zoektocht naar de vorming van een nieuwe geloofsgemeenschap in Amsterdam West. Deze zoektocht resulteert inderdaad in de wording van een nieuwe geloofsgemeenschap, maar deze ziet er wel anders uit dan de initiatiefnemers voor ogen stond. Het boek is een bijzondere mix van ontboezemingen rond een persoonlijke transformatie en boeiende beleidsmatige inzichten.

Naast de Protestantse Kerk is ook de Unie van Baptistengemeenten erg actief als het gaat om pionieren. Zes praktijkverhalen zijn opgenomen in de bundel *Avontuur van geloof* die verscheen onder redactie van pionier Oeds Blok. Ook dit boek is een mix van ervaringen en reflecties.

Kritische reflectie

De wereld van pioniers is een wereld waarin heel veel gaande is. Daarom is kritische reflectie geboden. In dat kader staan we wat uitvoeriger stil bij het boek *The Deconstructed Church* van de auteurs Gerardo Marti en Gladys Ganiel.

Hun boek is een grondige sociologische studie naar wat zij aanduiden als *Emerging Christianity*. In hun boek spreken de auteurs over een intrigerend nieuw onderzoeksterrein. In sociologische termen gaat het om een sociale beweging waarin religieuze innovatie plaatsvindt.

De *Emerging Church Movement* (ECM) kent niet alleen *emerging communities*, maar ook meerdaagse ‘*emerging church-conferences*’, waar veelal overnachtingen, maaltijden en allerlei nieuwe vormen bij horen. De nadruk ligt op *events* en *gatherings*, met een voorkeur voor het vertellen van verhalen (‘*storytelling*’) en met gebruikmaking van animaties, *blogs* of continu op de achtergrond aanwezige doorlopende filmpjes

(‘*video loops*’). Bijeenkomsten zijn *performances*, gevolgd door informele gesprekken, en beide hebben evenveel gewicht. Er is een groot verlangen naar interactie, vaak vergezeld van een goed gevuld glas bier. Veelal is men kritisch op de bestaande kerken. Meerdere groepen binnen de ECM willen zichzelf niet aanduiden als ‘*congregation*’ of ‘*church*’, maar kiezen voor ‘collectief’, ‘groep’ of ‘gemeenschap’.

Ganiel onderzocht het kunstcollectief *Ikon* in Belfast, dat verbonden is met Peter Rollins. Marti deed gedurende meer dan tien jaar participierend observerend onderzoek in gemeenschappen en conferenties in de VS. Ze delen een commitment ten aanzien van een ‘*thick description*’ van sociale praktijken, met een voorkeur voor het geven van een stem aan de deelnemers. Ze zien ECM als ‘*one of the most important re-framings of religion within Western Christianity in the last two decades.*’

Vanuit organisatiekundig perspectief spreken ze over een ‘zich institutionaliserende structuur’. Er lijkt daarbij nauwelijks nog ruimte te zijn voor een door alle deelnemers gedeelde gemeenschappelijke identiteit. Binnen de beweging is er grote heterogeniteit. Marti en Ganiel ontwikkelen het concept van een ‘pluralistische gemeenschap’, waarbij de nadruk ligt op het ontdekken van verschil en diversiteit (‘*pluralism happens within gatherings*’).

Interessant is ook het concept ‘coöperatief egoïsme’. Elke deelnemer heeft de vrijheid om individueel te geloven en denken, maar dan wel altijd in relatie tot en in interactie met anderen en daardoor niet in een isolement. De alomtegenwoordigheid in *Emerging Christianity* van media, inclusief sociale media, duiden de

onderzoekers met een ontwikkeling die zij ‘religieus cosmopolitanisme’ noemen. Er zijn steeds minder religieuze enclaves.

Discipelschap

De kerk als leergemeenschap is in de afgelopen jaren een thema geweest dat blijvend de aandacht trok. Wat gebeurt er met gelovigen in hun betrokkenheid bij een geloofsgemeenschap? Worden ze (blijvend) gevormd als leerlingen van Jezus Christus?

Mark Ireland en Mike Booker halen in hun boek *Making New Disciples* (2015) een Amerikaans onderzoek aan, waaruit blijkt dat ‘*mature Christians*’ nogal eens stilvallen als het gaat om hun spirituele ontwikkeling. Kerken bieden vaak te weinig handvatten voor een doorgaande geloofsontwikkeling.

In 2015 was er in Nederland een theologische conferentie over het concept ‘discipelschap’. De lezingen van die dag zijn onder redactie van Bert de Leede en Herman Paul in bewerkte vorm samengebracht in de bundel *Discipelschap*. Bijdragen zijn er onder meer van twee Britse theologen, Brian Brock en Stephen Cherry. Wat vooral opvalt in de bundel is de afstand die wordt bewaard tot een activistische opvatting van discipelschap. Het gaat niet om een program of een nieuwe strategie om de kerk te redden, maar veeleer om een oefening in Godsvertrouwen. Ook hier dus weer de aandacht voor receptiviteit.

Roger Walton, een Britse methodist, schreef het boek *Disciples Together* (2014), waarin het gaat over de opbouwwaarde van de kleine groep in gemeente en parochie. In zijn ogen zijn de belangrijkste bouwstenen voor discipelschaps-

ontwikkeling een evenwichtige oriëntatie op *mission*, *worship* en *community*. In de missionaire oriëntatie groeit de christen in zijn geloof (*learning by doing*), in de *worship* verdiept zich de relatie met God, en in de geloofsgemeenschap wordt het verhaal van Jezus levend gehouden en doorgegeven. *Christian education* is gericht op het groeien van gelovigen op deze drie terreinen.

Etnografisch onderzoek door theologen

In het vorige Trendbericht over Kerkopbouw (*Handelingen* 2014/3) schreven we dat uitgeverij Brill van plan was een nieuw internationaal tijdschrift te lanceren voor etnografisch onderzoek in én met *congregations* met als titel *Ecclesial Practices. Journal of Ecclesiology and Ethnography*. Inmiddels zijn drie jaargangen verschenen.

In het laatste nummer (EP 3.2) staan drie uiterst kritische bijdragen van godsdienstsociologen, waarin zij zich sceptisch betonen ten aanzien van de vraag of praktisch theologen, met een interesse in etnografisch onderzoek naar de zogeheten *real church*, tot het doen van dat onderzoek wel in staat zijn. Ze zien in elk geval een aantal valkuilen.

De eerdergenoemde auteur van *The Deconstructed Church*, Gerardo Marti, is uiterst kritisch op praktisch theologen en hun competentie om etnografisch onderzoek te doen. Hij ziet etnografie als een ‘strengere methode voor het verzamelen van waarnemingen’ en is bang dat theologen zullen komen tot een oppervlakkige toepassing van theoretische concepten. Kwalitatief onderzoek in het algemeen is ingewikkeld, vooral als het erom gaat valide resultaten

te bereiken. Marti maakt onderscheid tussen ‘aangetroffen theologieën’ en ‘opgelegde theologieën’. In het laatste geval vormen theologische normen een raster dat over het veld wordt gelegd en, zo vreest hij, dat gebeurt maar al te gemakkelijk.

In aansluiting bij Marti geeft Kathleen Jenkins aan hoezeer ‘openheid’ en ‘flexibiliteit’ voor veldonderzoek, ook in kerken, essentieel zijn. Goed etnografisch onderzoek kost gewoonweg heel veel tijd.

Overigens, in *Ecclesial Practices* zijn daarvan de afgelopen drie jaren ook verschillende specimen van onderzoek verschenen, die met name leerzaam zijn wanneer de onderzoeker zich door het onderzoeksveld in zijn of haar normatief-theologische verwachtingen laat weerspreken. Hierin komt inderdaad een *real church*, in verschillende gestalten, aan het licht. We weten steeds meer van de processen die zich in lokale gemeenten en in nieuwe vormen van kerk-zijn voordoen. ◁

Literatuur

- Blok, O. (2016). *Avontuur van geloof. Praktijkverhalen van gemeentestichting met reflectie voor heel de kerk*. Baptistica Reeks nr. 11. Amsterdam: Baptistenseminarie.
- Borgman, E. (2015). *Waar blijft de kerk? Gedachten over opbouw in tijden van afbraak*. Baarn: Adveniat.
- Ireland, M. & Booker, M. (2015). *Making New Disciples. Exploring the Paradoxes of Evangelism*. London: SPCK.
- Janssen-te Loo, I. (red.) (2016). *Samen ontdekken. De uitdaging van de vergader(en)de gemeente: samen de wil van Christus onderscheiden*. Baptistica Reeks nr. 10, Amsterdam: Baptistenseminarie.
- Leede, B. de & Paul, H. (2016). *Discipelschap. Een theologische peiling*, Zoetermeer: Boekencentrum.

- Marti, G. & Ganiel, G. (2014). *The Deconstructed Church. Understanding Emerging Christianity*. Oxford: Oxford University Press.
- Moynagh, M. (2014). *Being Church Doing Life. Creating Gospel Communities Where Life Happens. Over 120 Pioneering Stories*. Oxford: Monarch Books.
- Noort, G., Avtzi, K., Paas, S. (eds.) (2017). *Sharing Good News. Handbook on Evangelism in Europe*. Geneva: World Council of Churches.
- Paas, S. (2015). *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Paas, S. (2016). *Church Planting in the Secular West. Learning from the European Experience*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Reinders, M. (2016). *Heilig Vuur. Een pioniersreis voor beginners*. Amsterdam: Protestantse Kerk Amsterdam en V.O.F. Vindingrijk.
- Roest, H. de (ed.) (2016). *Ecclesial Practices. Journal of Ecclesiology and Ethnography* 3/2.
- Walton, R.L. (2014). *Disciples Together. Discipleship, Formation and Small Groups*. London: SCM Press.

Henk (dr. H.P.) de Roest is hoogleraar Praktische Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen. hpderoest@pthu.nl

Sake (dr. S.) Stoppels is universitair docent Praktische Theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en wetenschappelijk beleidsmedewerker binnen de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland. s.stoppels@vu.nl

ACTUEEL

www.handelingen.com

- Een volledig overzicht van verschenen publicaties op het gebied van kerkopbouw en praktische ecclesiology in 2014-2016 vindt u als Literatuurbericht op de website van *Handelingen*.
- U treft er eveneens een actuele Agenda aan met seminars, workshops, congresdagen en cursussen op het gebied van praktische theologie en religiewetenschap met de bijbehorende links voor opgave en meer informatie.